

**К.ТЫНЫСТАНОВ АТЫНДАГЫ ЫСЫККӨЛ
МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

Жаратылыш таануу факультети

География кафедрасы

**И.А.Асанбеков, Ж.И.Асанбекова,
Б.У.Умралиева**

**Топурак таануу геологиясынын
негиздери жана топурактын
географиясы сабактарынын
терминдеринин орусча-кыргызча
түшүндүрмө сөздүгү**

Каракол - 2009

Илимий рецензенттер: экономика илимдеринин доктору, профессор **Атышев К.А.**, география илимдеринин кандидаты, профессор **Атаканов У.А.**, биология илимдеринин кандидаты, доцент **Качекова Ш.К.**

Асанбеков И.А., Асанбекова Ж.И., Умралиева Б.У.

Т 58 Топурак таануу геологиясынын негиздери жана топурактын географиясы сабактарынын терминдеринин орусча-кыргызча түшүндүрмө сөздүгү. /Сөздүк: К.Тыныстанов атын. Ысыккөл мамл. ун-т. -Каракол: 2009. – 159 б.

ISBN 978-9967-431-94-2

Бул сөздүк жогорку окуу жайлардын “География”, “Биология”, “Токой чарбасы” жана “Агрономия” адистигинде окуп жаткан студенттерге, мугалимдерге жана атайын орто билим берүүчү мектептерге, техникумдарга арналат.

Т 3702040000-09
ISBN 978-9967-431-94-2

УДК 631.4:551.4
ББК 40.3

© Асанбеков И.А., Асанбекова Ж.И.,
Умралиева Б.У., 2009.

@ К.Тыныстанов ат.мамл.ун-ти., 2009.

Кі сөз

Бул окуу куралы негизинен жогорку окуу жайлардын программасына кирүүчү «Топурактын географиясы жана

топурак таануу геологиянын негиздери менен сабактарынын терминдеринин орусча-кыргызча түшүндүрмө сөздүгү» сабактары үчүн атайын түзүлгөн терминдердин сөздүгү болуп саналат.

Кыргыз элинин улуттук илимий тилин калыптандырууда мурунтадан кеңири колдонулуп өз сөзү сыяктуу болуп калган чет элдик терминдерди туура колдонуу азыркы талапка ылайык.

География өзү көп тармактуу жана башка бир катар илимдерге жакын илим болгондуктан бул сөздүккө башка илимдерде да (геофизика, геохимия, агрономия, биология) кездешүүчү жана аларга чектеш илим тармактарынын да айрым терминдери камтылды. Ар бир терминге кыска жана так аныктама берүүгө аракет жасалды.

Орус тилиндеги терминдер маанисине жараша ылайыктуу кыргызча түшүнүктөр менен алынды, мисалы: почва – топурак, перегной – чиринди, солончак – шор топурак, серозем – боз топурак, бурозем – куба күрөң топурак, выветривание – үбөлөнүү, талкалануу ж.б. Кыргызча ылайыктуу болбогон учурда орусча терминдер ошол боюнча эле алынып, аларга кошумча түшүндүрмө берилди.

Бул болсо студенттерге, мугалимдерге, жалпы эле окурмандарга топурактын географиясы жана топурак таануу боюнча билимин өркүндөтүүдөгү адистердин өкүлдөрүнө өбөлгө түзмөкчү.

Сөздүктү түзүүдө тиешелүү окуу китептери, илимий адабияттар жана сөздүктөр пайдаланылды.

А

Абиотические факторы - организм тиричилигине жана таралышына таасирин тийгизүүчү табигый жансыз

чөйрө, ал химиялык (атмосферанын, топурактын, деңиз жана тузсуз суулардын составы ж.б.) жана физикалык (климат, орография), абиота факторлоруна бөлүнөт. Абиота факторлору биота жана антропогендик факторлор менен биригип экологиялык факторлорду түзөт. Грекче биота деген «тиричиликти» түшүндүрөт, абиота – тааныгыч мүчө.

Абиссаль, абиссальная зона – абиссаль, абиссаль зонасы - океан, деңиз түбүнүн өтө терең (2000м төмөн) бөлүгү. Бул зонага күн нуру жетпей суусу салыштырмалуу тынч абалда туруп, температурасы дайыма 0⁰Сден төмөн болушу менен өзгөчөлөт. Жаныбарлары сокур же көздөрү өтө чоң болот. Термин грекче «түпсүз» деген маанини билдирет.

Абиссальные равнины – абиссал түздүктөрү - океан жана деңиз суу чуңкурдуктардын терең түз аймактар. Жалпак, дөңсөлүү жана күдүрлүү абиссал түздүктөрүнө бөлүнөт.

Абиссальные отложения, глубоководные отложения – абиссал чөкмөлөрү, тереңдиктеги чөкмөлөр - деңиз жана океан тереңдиктеринде топтолгон байыркы жана азыркы чөкмөлөр. Көбүнчө карбонаттуу жана кремнийлүү баткактар, кызыл чопо. Негизинен 3000-4000 метр тереңдиктен төмөн жатат.

Абсолютная влажность воздуха – абадагы абсолюттук нымдуулук. Абанын 1 см³ көлөмүндөгү суу буусунун өлчөмү.

Абсолютная высота – абсолюттук бийиктик - жер бетинин деңиз денгээлинен жогору жаткан бийктиги. КМШда абсолюттук бийиктик Крондштадт футштокундагы 0 метр боюнча эсептелет.

Абразия – абразия - деңиз сууларынын тоо тектерин бузуу аракетин.

Абразионная платформа, береговая платформа - абразия платформасы, жээк платформасы, жээк тектери -

океан, деңиз, көл тамандарынын абразиян таасиринен пайда болгон жаңтайынкы жээк бөлүктөрү.

Абсорбция – абсорбция, соруу, сиңирүү - суюктуктун же катуу дененин газ же эритме түрүндөгү заттарды өз боюна соруу алышы, сиңириши.

Авгид – авгид - метокремний кислотасынын тузу, силикаттарга таандык болгон минерал.

Авиз (пруд) – суу сакташ үчүн казылган көлмө. Аянты адатта 1км²ден ашпайт. Мурда суу түтүктөрү курула элек мезгилде шаар жана кыштактарга эс алуу жайларында, короолордо казылып, суу алып туруу үчүн пайдаланылган, азыр сугатка, балык жана суучул куштарды көбөйтүү үчүн суу сактоого, спорт жана ден соолукту чыңдоого ж.б. кеңири пайдаланылат.

Автохтонные отложения – жергиликтүү катмарлар –
1) Шиленди тектерден пайда болгон жеринде калышы;
2) Өсүмдүктөрдүн чыккан жеринде калдык катары чогулуп калышы

Агломерат – агломерат - ар түрдүү тоо тектеринин сыныктарынын жыйындысы, чөгүндүсү

Аграрный кризис – агрардуу кризис - айыл чарба азык түлүгүн ашыкча чыгаруудан болучу экономикалык кризис. Мында өтпөгөн айыл чарба товары жыйналып баа төмөндөйт, өндүрүш көлөмү азайып майда жана орто айыл чарба өндүрүшчүлөрү тез жакырданып, жумушсуздук көбөйөт.

Агрегат водопрочный - сууга туруштук берүүчү агрегат

Агрегат водонепрочный - сууга туруштугу жок агрегат

Агрегат почвенный - топурак агрегаты – топурактагы органикалык жана минералдык майда бөлүкчөлөрдүн сууда эрибей турган цементтөөчү заттардын жардамы менен ири тоголокчолорго

айланышы. Н.И. Савиновдун классификациясы боюнча топурак агрегаттары өлчөмүнө жараша төмөнкүчө бөлүнөт: 1) Топурактын кесектүү бөлүгү (кесектердин диаметр 10 мм ден ирирээк болсо). Ири кесектер 10 см ден чоң. Орточо кесектер 3-10 см. Майда кесектер 1-3 см. 2) Топурактын тоголокчолуу бөлүгү (тоголокчолордун диаметри 0,25-10 мм болсо). Ири тоголокчолор 3-10 мм; орточо тоголокчолор 1-3 мм; майда тоголокчолор 0,5-1 мм; дандар 0,25-0,5 мм. 3) Топурактын өтө майда чоң бөлүгү. Микроструктуралуу элементтер 0,01-0,25 мм чандардын диаметри 0,25 мм ден кичинерээк болсо. Чаңдуу-чополуу бөлүкчөлөр 0,01 мм ден кичине.

Агрегатность почвы - топурактын агрегаттуулугу (кесектүүлүгү, тоголокчолуулугу)

Агрегация почвенных частиц - топурактын тоголокчолорун агрегатташтыруу (ирилештирүү)

Агробиология – агробиология - өсүмдүктөр, айбандар жана микроорганизмдердин тиричилигиндеги болгон закон ченемдүүлүктү үйрөтүүчү илим. Бул илим мындан сырткары ушул закон ченемдүүлүктөрдү дыйканчылык менен мал чарбасында кандай кылып пайдаланууну үйрөтөт. Агробиология түрдүү организмдерди тукум куучулук касиеттерин жана алардын өзгөргүчтүгүн, сырткы чөйрөнүн организмдин өсүү жана өөрчүү шарттарына кандай таасир этээрин, түрлөрдүн пайда болушун, түрдүн арасындагы жана түр ичиндеги болгон өз ара катыштарды жана жататылышта болгон ушул сыяктуу маанилүү кубулуштарды изилдеп, адамдын практикасында пайда келтире турган чараларды иштеп чыгат.

Агрокомплекс – агрокомплекс - дыйканчылыкта колдонулуучу агротехникалык чаралардын комплекси.

Агроклиматология, сельскохозяйственная Климатология – агроклиматология, айыл чарба климатологиясы

- климатология илиминин климатты айыл чарба өндүрүшүнүн факторы катары изилдөөчү тармагы.

Агрономические руды – агрономиялык рудалар - минерал, жер семирткичтер алынуучу тоо тектер менен минералдар; аларга апатит, фосфорит, калий тузу, селитра, күкүрт ж.б. кирет.

Агролесомелиоратор – агро токой мелиоратору - агро мелиорация боюнча адис.

Агролесомелиорация - агро токой мелиорациясы - топуракты жакшыртуу максатында кургакчылыкка жана кургак шамалдарга, суунун топуракты жеп кетишине, кумдун таралышына жана көчкү менен селге каршы колдонулган токой өстүрүү чараларынын системасы.

Агромелиорация – агро мелиорация - дыйканчылыкта таза пайдаланылбай жаткан же такыр жарамсыз жерлерди агрономиялык чараларды колдонуунун негизинде жакшыртуу.

Агрометеорология – агро метеорология - айыл чарба метеорологиясы – айыл чарба өндүрүшүндө маанилүү болгон метеорологиялык, климаттык жана гидрологиялык шарттарда изилдөөчү илим.

Агрономия – агрономия - жалпы айтканда, агрономия айыл чарба өндүрүшүнүн илимий негизи болуп, анын кучагына топурактын, өсүмдүктөрдүн, айбандардын жана микроорганизмдердин тиричилиги менен өөрчүшүндөгү болгон закон ченемдүүлүктөрү кирет жана ошондой эле, ал айыл чарба өндүрүшүндөгү механизациялоо, экономика жана уюштуруу маселелерин да өз кучагына алат. Тактап айтканда, агрономия – дыйканчылык, айыл чарба өсүмдүктөрүн өстүрүү жөнүндөгү илим. Мында ал өсүмдүктөрдүн өсүү жана өөрчүү шарттарын, өсүмдүктөрдүн жаңы түшүмдүү сортторун чыгарууну, дыйканчылыктын системасын, которуштуруп айдоону, топурактын климаттык шарттарга жараша агротехникасын түзүүнү изилдейт.

Агрочвоведение - топуракты агрономиялык жактан изилдөө, үйрөнүү, таануу.

Агроруда – агроруда - агрономия үчүн мааниси бар кендер

Агротехника – агротехника - айыл чарба өсүмдүктөрүн өстүрүүнүн техникасы - топуракты иштетүүнүн, талааны семиртүүнүн, үрөндү себүүнүн, өсүмдүктөрдү багуунун, түшүмдү жыйноонун агротехникалык жолдору.

Агрохимия – агрохимия - агрономиялык химия – өсүмдүктөрдү азыктандыруу жана аларды азыктандырууну жүргүзүү жөнүндөгү илим. Ал өсүмдүктөрдүн азыктанышын, жер семирткичтердин касиеттерин жана алардын өсүмдүктөргө тийгизген таасирин, топурактын шартына жараша органикалык жана минералдык семирткичтерди ийгиликтүү колдонууну ж.б. изилдейт.

Адаптация – адаптация - организмдин айлана-чөрөгө карай ыкталышы.

Адсорбция – адсорбция - газ же суюк түрүндөгү заттын башка бир катуу же суюк абалдагы заттын үстүнкү бетине жабышышы жана анын тыгызданып топтолушу.

Адсорбция многослойная – көп катмарлуу адсорбция - адсорбция болгон молекулалар бир нече кабаттан турушат

Адсорбция молекулярная – молекулалык адсорбция - заттардын суюк же буу абалында нейтралдуу молекула түрүндө адсорбция болушу.

Адыры – адырлар - Орто Азиянын кургак райондундагы тоо этек дөңсөлөрү. Климатына жараша адырларда өсүмдүктөр сейрек өсөт. Айрымдары чарбачылык үчүн пайдаланат.

Азот – азот - өсүмдүктүн тиричилигинде негизги ролду ойной турган азык заттардын бири. Топуракта азот көбүнчө гумустун, минералдык туздардын жана азырак өлчөмдө микроорганизмдердин составында кездешет.

Азот валовой - жалпы азот - топурактын органикалык жана минералдык заттарынын составындагы азот

Азот гуминовой кислоты - гумин кислотасынын азоту

Азот неорганический - органикалык эмес азот - топурактын органикалык эмес заттарынын составындагы азот

Азот нитратный - нитрат азоту - топурактын төмөнкү катмарына суу менен оңой жуулуп кетүүчү азот.

Азот органический - органикалык азот - топурактын органикалык заттарынын составындагы азот.

Азот подвижный - туруксуз азот - топурактын органикалык жана минералдык бөлүгүндөгү тез бузулуп, тез эрий турган азот.

Азот почвенный - топурак азоту

Азональность – зонасыздык - айрым райондун зонасынын ичинде иретсиз, чек арасы байкалбаган зонасыз ландшафт, Мисалы, кум ландшафттары, деңиз жээги ландшафттары ж. б.

Азотобактер – азотобактер - аба жетиштүү жана аз кычкылдуу топуракта кеңири орун алып, атмосфералык азоту жыйноочу аэробтук бактерия.

Азотобактерин – азотобактерин - буурчак өсүмдүктөрүнөн тышкары дан, тамыры жемиш, картофель өсүмдүктөрү үчүн колдонулуучу бактериялык жер семирткич.

Азотоген – азотоген - азотобактерини бар, чым көңдүн күкүмү менен көмүр кычкыл кальцийдин аралашмасынан турган микро жер семирткич.

Азотофиксация – азотофиксация - топурак микроорганизмдеринин жардамы менен газ түрүндөгү атмосфералык азотту байланышкан азотко өткөрүү.

Акклиматизация – акклиматизация - климатка

ыңгайланыш, байырланыш, жаныбарлардын жана өсүмдүктөрдүн жаңы шарттарда жашоого ыңгайланыш процесси. Акклиматизация өзгөчө чарбачылыкта көчүрүү, жер которуу менен байланыштуу. Жаныбарлардан жана өсүмдүктөрдүн ыңгайланышуу процесси, жер которбосо да, ошол эле мурун жашап турган жерлериндеги айлана чөйрөнү өзгөртүдөн да болуп кетет, мисалы, чөлдөрдү сугарууда, токойду кыркууда, сазды кургатууда эң оңой байкалат. Жаңы шартта жашоонун таасари аркасында өсүмдүктөрдүн, жаныбарлардын кийинки тукумдардын жана сортторунун өзгөрүшүн да климатка ыңгайлашты деп айтууга болот. Себеби алар ошол шартка жашоого кадыресе көнүгүп, көбөйтүүгө жана чыдамдуу тукумдарды берүүгө ыңгайланышкан. Акклиматизацияда адамдардын койгон максаты эбейгесиз чоң мааниге ээ болот.

Аккумуляция – аккумуляция - ар кандай жолдор менен пайда болгон, топтолгон борпоң тектер. Аккумуляция дарыянын жай агып, суунун жерге сиңип кетишинен, көлөмүнүн азайышынан келип чыгат. Аккумуляция шамалдын (бархандар, дюндар), муздуктардын (мореналар), вулкандардын таасиринен да пайда болот.

Аккумулятивные формы рельефа – аккумуляциялык рельеф – рельефтин деңиз, көл, мөңгү чөкмөлөрүн, жанар тоо тектеринин (күл, лава ж.б.) топтолушунан, ошондой эле адамдын чарбалык аракетинен пайда болгон формалары

Аккумуляция гумуса - гумустун аккумуляция болушу - топуракта гумустун топтолушу

Аккумулятивные равнины – аккумуляциялык түздүктөр - ал жумшак шилендилердин ар түрдү жолдор менен жыйналышынан, агынды майда таштардан, кумдардан, кумайлардан, муздуктун пайда болгон

жыйынды тектерден, вулкандардын атылышынан чыккан нерселерди шамал айдап жыйноодон же көлдөрдөгү чөкмө тектердин тунуп калышынан пайда болот.

Актиномицеты – актиномиценттер - топуракта кеңири таралган микроорганизмдер.

Алас – алас - көп жылдык тоң тараган аймактарда кыртыштын эришинен жана чөгүшүнөн пайда болгон оёң жерлер. Аларды негизинен көлдөр, шалбаа жана шалбалуу талаалар ээлейт. Аластар КМШнын түндүк чыгыш бөлүгүндө, негизинен Якутияга мүнөздүү. Аянты 10м² кмге чейин созулат, тереңдиги 15-30 метрге жетет. Негизинен чабынды катары пайдаланат, айдоо жерлер да кездешет.

Алевриты – алевритер - майда сыныктардан турган борпоң тоо тектеринин тобу

Аллювий – аллювий - агын суу алып келген ар түрдүү чөгүндүлөр: ылай, кум, майда таштар

Аллювий озерный – көл аллювийи, көлдөгү аллювий

Аллювиальные отложения – аллювиалдык катмар - дарыя, агын суулардын таасирлеринин Жер бетине пайда болуучу чөкмө таш тектери. Алар көбүнчө майда таштардан, кумдардан, чополордон ж.б. турат. Буларды кээде аллювиальные отложения – аллювиалдык катмар деп коет. Аллювийдин катмарланып жатышы менен эң даана байкалып турат. Ал дарыялардын куйган жеринде көп убакта дельталарды, өрөндөрдүн ичиндеги кашаттарды түзөт.

Аллювиальные почвы, пойменные почвы – аллювий топурагы, жайылма топурагы - мезгил-мезгил менен суу каптап жатуучу дарыя жайылмаларында жана дельталарында жаралып, режими, түзүлүшү жана касиети боюнча ар түрдүү болгон топурактар. Шалбаа жана саз өсүмдүктөрү басымдуу. Топурагы күрдүү келип, чарбада кеңири пайдаланылат (күрүч, жашылча жана тоют өсүмдүктөрү ж.б. өстүрүлөт).

Аллювиальные равнины – аллювий түздүктөрү - дарыя шилендиренинин ойдундуу жерлерге чөгүлүшүнөн пайда болгон түздүктөр. Мисалы, Падан, Улуу Кытай түздүктөрү ж.б. аллювий чөгүндүлөрдүн калыңдыгы ондогон, чанда жүздөгөн метрге жетет.

Альbedo поверхности почвы – топурактын бетинин альбедосу- топурактын бетинин күндүн нурун кайра чагылыштыруу жөндөмдүүлүгү.

Алюминий – алюминий - алюминий топурактын минералдык салмагынын 10-30% түзөт. Алюминий көбүрөк болгондо, айрым өсүмдүктөр начар өсүшөт жана топуракта микробиологиялык процесстер, өзгөчө нитрофикация процесси начар жүрө баштайт.

Алюмосиликаты - алюмосиликаттар (алюмо-кремний кислотасынын топуракта кеңири кездешүүчү тузу)

Альпийская складчатость – альпы тоо катталыштары - Жер шарындагы геологиялык доорлордо пайда болгон тоо (Альпы, Кавказ, Памир, Гималай, Анды ж.б.) тектериндеги ири катталыштар. Альпы тоо катталыштары Жер шарын бүт кучагына алып, көбүнчө мезозой эрасындагы геосинлиналарда тоолорду пайда кылган. Альпы тоо катталыштары деп аталышынын себеби, бул катталыш биринчи жолу Альпы тоосунда изилдегенден келип чыккан.

Альпийский пояс – альп алкагы - негизинен мелүүн жана субтропик кеңдиктеринде жайгашкан тоолордогу табигый бийиктик тилкеси. Альп өсүмдүктөр басымдуу. Субальп алкагынан жогору жайгашып, бийик тоолордо нивалдык алкакка өтөт. Альп алкагы Альпы жана Батыш Кавказ тоолорунда 2200-3000 метр, Тянь-Шанда 3000-3500 м, Гималайдын түштүк капталында 3500-5000 м бийиктикте жатат. Жайыт катары пайдаланылат.

Альпийская растительность – альпы өсүмдүктөрү - альп алкагында өскөн бийик тоо өсүмдүктөрү. Жапыз

өскөн шалбаа (дан өсүмдүктөрү, ыраң, примула ж.б.), калың өскөн бадалча (рододендрондор ж.б. өсүмдүктөр басымдуу). Альпы өсүмдүктөрү Альпы, Кавказ, Алтай, Тянь-Шань, Гималай ж.б. тоолорго мүнөздүү.

Альпийский луг – альпы шалбаасы - альпы алкагындагы бийик тоодо өскөн чөп өсүмдүк тобу. Ага өлөң, чөп кылкандуу өсүмдүктөр жана матты деп аталган альпы «килеми» шалбаасы мүнөздүү. Жайыт катары пайдаланылат.

Аммиакаты – аммиакаттар - аммиак селитрасынын калий селитрасынын суюк аммиакаттагы эритмелери. Аммиакаттар баалуу жер семирткичтерден болуп эсептелет, анда 30-50% чейин азот болот.

Аммоний – аммоний - аммиактын туздарынын суу эритмеси ажыраганда пайда болгон, өсүмдүк менен топурак коллоиддери жеңил сиңирген оң заряддуу ион.

Аммофос – аммофос - татаал азоттук форфор жер семирткичи; анда 11-12% чейин азот жана 60% чейин фосфор кислотасы болот.

Аморфность – аморфтуулук - катуу дененин молекулалары менен атомдорунун тартипсиз орун алып, кристалл абалында болушу.

Андезит – андезит - күңүрт (кара-күрөң, бозомтук, кара) түстөгү эффузия тоо теги. Ал негизинен жанар тоо айнегинен турат. Андезит составы кремний кислотасынан (56-60%) жана калий, магний, кальций, темирден турган жанар тоо лаваларынын жер үстүндө же ага жакын тереңдикте сууп катулануусунан пайда болот. Орто Азияда, Кавказда, Казакстанда, Камчаткада бар. Кыргызстанда Тескей, Күнгөй, Талас, Кыргыз Ала-Тоолорунда көп кездешет. Кислоталарга чыдамдуу буюмдарды жасоодо жана курулуш ташы катары пайдаланылат. Термин Анды тоолорунун атынан пайда болгон.

Анализ – анализ (талдоо)

Анализ агрегатный - агрегаттык анализ – топурактагы чоңдугу ар башка келген агрегаттардын санын процент менен аныктоо

Анализ агрономический – агрономиялык анализ, талдоо - өсүмдүктү, үрөндү, топуракты, жер семирткичтерди ж.б. изилдөө. Мындай изилдөөнүн жардамы менен топурактын асылдуулугу, атап айтканда, анын соруп алуу жөндөмдүүлүгү, реакциясы, туздуулугу, азык заттардын өлчөмү ж.б. изилденет.

Анализ гравитационный - гравитациялык анализ - топурактын минералдарын салыштырма салмагына жараша бөлүп анализ кылуу.

Анализ гранулометрический (механический) - гранулометриялык (механикалык) анализ (талдоо жолу менен топуракты айрым фракцияларга бөлүү)

Анализ почвенного раствора - топурак эритмесин анализдөө

Анаэробы – анаэробтор - бош кычкылтек болбогон жайда тиричилик кылуучу микроорганизмдер.

Ангидрид – ангидрид (жарым суулу гипс)

Антиклиналь – антиклиналь - жер катмарларынын катталышынын көтөрүлүп бүгүлгөн бөлүгү. Антиклиналдагы бүгүлүштүн эки өңүрү: канаттары, катмарлардын бүктөлгөн бөлүгү, жону деп аталат.

Антиклинальная складка – тоо тек катмарларынын балык жон тартып бүктөлүшү. Анын борбордук бөлүгү эзелки, ал эми чет жакалары кийинчерээк пайда болгон катмарлардан турат. Термин грекче «каршы ийем» деген маанини билдирет. Анын тескери мааниси *синклиналь*.

Антиклинальная долина – антиклинал өрөөнү - антиклиналды жонун суу жеп кетүүсүнөн пайда болгон өрөөн. Тоо тек кабаттары өрөөндүн эки тарабын карай жантайып жатат; мында булактар, жарлар аз, жер көчкү

сейрек жүрөт.

Антиклинорий – антиклинорий – тоо тек катмарларынын жалпысынан антиклиналь формасын түзүп турган ири (туурасы 10гөн жана 100гөн км созулган) жана татаал түзүлүштөгү бүктөлүүлөрү.

Антропогенный ландшафт – антропогендик ландшафт - адамдын чарбалык иш аракетинин таасиринен пайда болгон же өтө өзгөргөн географиялык ландшафт; мисалы, маданий ландшафт.

Антропогенный рельеф – антропогендик рельеф – адамдын чарбалык иш аракетинен пайда болгон же өтө өзгөргөн рельефтин формалары.

Апатит – апатит - ар түстү кристалл түрүндөгү минерал, топуракты өтө майда кыпын түрүндө учурайт. Апатит айрым фосфор жана калий жер семирткичтерин жасоого керектелет.

Аргиллит – аргиллит – чопонун кургак ныкталып камдашуусунан пайда болгон чөкмө тоо тек. Катуулугу жана сууда эрибестиги менен чоподон айымаланат.

Ареал – ареал - көбүнчө жаныбарлар менен өсүмдүктөрдүн окшош түркүмдөгү таркалган район же область. Жер жүзүндөгү кээ бир жаныбарлар: саз үкүсү, чабалакей, карышкыр, түлкүлөр барлык жерлерде таркалган, мындай жаныбарлар космополиттер деп аталышат.

Аренда земли – жер арендасы – жер ээси жер участкасын убактылуу башка бирөөгө (арендаторго) акысына чарбачылык үчүн берүү. Капитализм убагында кеңири жайылтылган. Мурдагы СССРда 1930-жылы жоюлуп, 1988-жылдан анын бир формасы ижарага алып иштөө ыкмасы киргизилген.

Аридные почвы – какшыма топурак - климаты ысык жана кургак райондордо топуракта ар түрдү туздар көп болуп шордуу келет

Аридный климат – кургак климат - жайы бир кыйла

ысык жана жаан – чачынсыз болуу менен бирге топурактын үстүнкү бетинде буулануу күчтү жүргөн чөл жана жарым чөлдүү жерлердин климаты.

Арктические пустыни – арктика чөлү - тундра зонасынын түндүгүндөгү аралдардагы геоботаникалык зона. Материкте Таймыр жарым аралында да кездешет. Климаты өзгөчө ызгардуу, топурагы дайыма тоңуп жатат, негизги өсүмдүктөрү: энгилчектер, мохтор (кундуз чөп), жаныбарлары: ак аю, ак түлкү, жайында босо ар түрдү куштар келип жумурткалайт.

Архей – архей – Жердин геологиялык тарыхында кембрийге чейинки мездилдин алгачкы бөлүгү. Үстүнкү чеги 2,6 млрд. жылдай мурдагы мезгилге туура келет. 1,5 млрд. жылдан ашык созулган.

Арык – арык – табийгый же жасалма суу нугу. Сууну бөлүштөрүү жана керектүү жерге жеткизүү үчүн пайдаланылат. Кийин казылган чоң арыктар канал, чарба ичиндеги майда сугат тармактары арык деп аталып калган. Термин негизинен Орто Азияда жана Закавказьеде колдонулат.

Ассоциация – ассоциация – 1) Өсүмдүктөрдү өндөрүнө, сыркы түрлөрүнүн бирдейлигине жараша топ-топко бөлүчү эң жөнөкөй метод. Мында ар бир изилденген аянтта түрү жагынан кайсы өсүмдүк көптүк кылса ошол алынат, мисалы, карагайлуу же жаңгактуу токой (ал жерде алардан башка өсүмдүктөр көп);

2) Ишканалардын, уюмдардын же кээде айрым адамдардын чарба, саясий, илимий, маданий маселелери боюнча биргелешүүсү.

Атмосфера – атмосфера - Жер шарын курчап жана аны менен кошо айланып туруучу аба кабыгы. Составында 78,1% азот, 21% кычкылтек, 0,9% аргон, аз санда көмүр кычкыл газы, суутек, гелий, неон ж.б. газдар бар. Ошондой эле атмосферада дайыма суу буусу, чаң, суу тамчылары, муз кристаллдары болот. 20-25 км

бийиктиктеги озон катмары зыяндуу кыска толкундуу нурдардан жердеги тирүү организмдерди сактайт. 100 км ден жогору жеңил газдар көбөйүп, эң жогорку бийиктиктерде гелий менен суутек басымдуу болот; газдардын молекулаларынын бир бөлүгү атомдорго жана иондорго ажырап, ионосфераны пайда кылат. Улам жогорулаган сайын атмосферада абанын тыкыздыгы менен басымы азайат. Температуранын өзгөрүшүнө карай тропосфера, стратосфера, мезосфера, термосфера, экзосферага бөлүнөт. Атмосферанын жогорку чеги катары шарттуу түрдө 20 миң км бийиктик алынат. Жер атмосферасы электр талаасына ээ. Бирдей жылыбагандыгы атмосферанын циркуляциясын пайда кылып, жердеги аба ырайына жана климатка таасирин тийгизет. Атмосфера жер бетиндеги тиричиликти камсыз кылып турат. Термин грекче «буу шары» деген маанини билдирет.

Атмосферные осадки – атмосфералык жаан-чачын – жамгыр, мөндүр, кар бубак ж.б. түрүндө атмосферадан жер бетине түшүүчү суу. Ал булуттан жана нымдуу абадан пайда болот. Жаан-чачындын өлчөмү бардык жерде бирдей эмес. Жер шарындагы жылдык орточо өлчөмү 1000 мм (б.а. 500 миң км³ суу). Эң көп жаан-чачын түшкөн жер – Гавайи аралдары (12500 мм), чөлдөрдө жаан-чачын эң аз жаайт.

Аэрация почвы – топурактын аэрация болушу - топурактагы абанын атмосфералык аба менен катышы.

Аэриозис – аэриозис - топурактын кычкылтек (кислород) жетиштүү болгон жерлериндеги микробиологиялык процесс.

Б

Базальт – базальт – каралжын негиздүү эффузия тоо теги. Негиздүү плагиоклаздан, авгиттен, ошондой эле

оливинден турат. Майда бүртүктүү келип, нык болот. Ал агынды жана кабат түрүндө жатып, аянты миңдеген кмге жеткен зор базальт платолорун пайда кылат; мисалы, Декан бөксө тоосундагы траптар, ошондой эле океан түбүндөгү да зор аянттарды ээлейт. Баалуу курулуш, дубал каптоочу, электр өткөрбөөчү кислотага туруктуу материал. Термин грекче «сынамык таш» же эфиопия тилинде «темирлүү таш» деген маанини билдирет.

Байкальская складчатость – Байкал бүктөлүүсү – протерозойдун аягы – кембрийдин башталышындагы тектоникалык процесстерден түзүлгөн тоо тек катмарларынын бүктөлүүсү. Байкал бүктөлүүсүнүн натыйжасында Чыгыш Саян, Байкал бою бүктөлүү тоолору ж.б. аймактары пайда болгон.

«Базальтовый» слой – «базальт» катмары – Жер кыртышынын төмөнкү катмары. «Гранит» катмары менен Жердин жогорку мантиясынын аралыгында жайгашкан. Габбро жана өтө метаморфизмделген тектерден турары болжолдонот.

Базис эрозии - эрозиянын базиси - агын суулардын эң төмөнкү точкасы, агын суу деңизге же көлгө куйса, кийинкинин деңгээли агын суулардын эрозиялык базиси болот, кичине агын суулар дарыяга барып куйса, дарыянын деңгээли булар үчүн эрозиянын базиси болуп эсептелет.

Байрачные леса – коктуу токойлору - Европалык бөлүктү талаа тилкесиндеги кокту колоттогу токойлор. Талаа зонасынын түштүк жагынан кокту токойлордун негизгиси болуп дуб эсептелет.

Бактерия - бактерия - микроскоптун жардамы менен көрүүгө мүмкүн болгон хлорофилли жок өтө майда тирүү организмдер.

Бактерии автотрофные – автотрофтуу бактериялар - топурактагы минералдык бирикмелер менен жана көмүр кычкыл газдын углеводу менен гана азыктанган

бактериялар.

Бактерии азотофиксирующие – азот жыйноочу бактериялар (атмосферанын газ түрүндөгү молекулалык азотун жыйноочу, топуракта өзүнчө эркин же буурчак өсүмдүктөрүнүн тамырында жашоочу бактериялар)

Бактерии анаэробные – анаэробтуу бактериялар - бош кычкылтек болбогон жайда тиричилик кылуучу микроорганизмдер.

Бактерии гетеротрофные – гетеротрофтуу бактериялар - топурактагы жалаң гана органикалык заттардын көмүр кычкыл газы менен азыктануучу бактериялар

Бактерии клубеньковые – клубень бактериялары - буурчак өсүмдүктөрүнүн тамырларында клубендерде жашоочу жана абаны, азоту клубендердин клеткаларына жыйноочу бактериялар

Бактерии мезофильные – мезофиль бактериялары (50⁰-43⁰С чейики жылулукта жакшы көбөйүп жашаган бактериялар)

Бактерии метатрофные - метатрофтуу бактериялар - топурактын органикалык жана минералдык бирикмелеринин эсебине тиричилик кылган бактериялар.

Бактерии нитратные - нитрат бактериялары - топурактагы нитрификация процессинде азоттуу кислотаны азот кислотасына айландыруучу бактериялар.

Бактерии нитрофицирующие - нитрофикациялоочу бактериялар - топуракта азот кислотасынын туздарын пайда кылуучу жалпы аэробдук бактериялар.

Бактерии разлагающие клетчатку – клетканы бузуучу, чиритүүчү. Клетчатканы бузуучу чирүүчү бактериялар (булар топурактагы өсүмдүктүн куураган калдыктарынын клетчаткасын чиритишет).

Бактерии силикатные - силикат бактериялары (алюмосиликаттарды ажыратып, калийди бөлүп чыгаруучу топурак бактериялары).

Баланс водный – суу балансы – Жердеги белгилүү бир мезгилде Жер шарынын бетине түшкөн жаан-чачындын пайда болгон суунун өлчөмү менен кургактыктан жана Дүйнөлүк океандан бууланган суу көлөмүнүн ортосундагы катышы. Көп жылдык байкоолор боюнча бир жылдык жаан-чачындын орточо өлчөмү 1020 мм. Дүйнөлүк океандан бууланган суу 880 мм, кургактыктан 140 мм.

Балка – колот коктуу коо - суулар таманынын жебей калган эски жарлардын капталдарына чөп чыгып кокту же коолорго айланып кетиши. Булардын таманы түз келет. КМШнын Европалык бөлүгүнүн түндүк жагында жарлардын кайсы гана формасы болбосун «балка» дешет. Кыргызстанда бардык өрөөндүн түзөндөрүндө кездешет жана ушуга байланыштуу эң көп географиялык аттар кездешет: Кара-Кокту, Кара-Коо, Жылгынды-Коо ж.б.

Балочный рельеф – адырмак күдүр, коктуу жерлер - бети коктулуу, чыбыр жерлер. Жондору же жалчалчалары ар кандай багытта жаткан күдүрлүү жерлер. Мындай жерлердеги катмарлар көбүнчө сууга тез жээлип кетүүчү чополордон түзүлгөндүктөн, пайда болгон жарлардын кашаттары эң эле бат желип кетеп да, жар тез эле жалпак, капталга айланып кетип, жар ордуна коктуу эмес күдүрлөр пайда болот. Мындай жерлерге Волга дарыясынын чыгышында Самара суусунун бойлорундагы «Жалпы сырт». Кыргызстанда Чүй өөрөнүндөгү Сары-Коо жана Беш-Терек деген жерлер кирет.

Баланс водный - суунун балансы - топуракка жаан-чачын аркылуу келген суу менен андан жок болуп кеткен суунун балансасы)

Баланс солевой – туз балансы - белгилүү мезгилдин ичинде топурактын туздарын запасынын өзгөрүлүшү.

Баланс тепловой - жылуулук балансы - топуракка

келген жылуулук менен андан чыккан жылуулуктун балансы.

Баланс тепловой подстилающей поверхности – жабуучу беттин жылуулук балансы (атмосфера менен жабуучу беттин чек арасында жылуулук энергиясынын келиши менен зарп болушунун балансы).

Батолит – батолит – Жер кыртышынын бүктөлүүгө дуушарланган аймагындагы чөкмө тоо тектердин арасында жайгашкан ири гранитоид массиви. Аянты 200 км²ден ашат. Термин грекче «тереңдиктеги таш» маанини билдирет.

Бедлед – бедленд, чаптар, куу жерлер – салаалаган аң-дөңдүү, кокту-колоттуу татаал рельеф; дыйканчылыкка жараксыз жерлер. Негизинен жердин чополуу кыртышын нөшөрлөп жааган жамгырдын жууп кетишинен пайда болот. Көбүнчө чөлдүү жана тоо арасындагы каксоо аймактарга мүнөздүү. Кыргызстанда Ат-Башы, Ысык-Көл (батышы), Нарын (Байгөнчөк, Ак-Тал) өрөөндөрүндө чаптар кездешет. Термин англисче «куу жерлер» деген маанини билдирет.

Белоглазка - ак көзчө - топуракты тике казганда ак темгил болуп көрүнгөн көмүр кислотасынын туздары.

Белезом - ак топурак

Бентонит, бентонитовая глина – бентонит чопосу – монтмориллонит тобундагы минералдардан турган чополуу тоо тек. Деңиз же көл түбүндө жанар тоо тектеринин химиялык өзгөрүүлөрүнөн пайда болот. Ири кендери Түндүк Кавказда (Нальчик), Закавказьеде, Крымда, Волга боюнда, Өзбекстанда, Түркмөнстанда бар; Кыргызстанда да (Бешкен кени) чыгат. Аты АКШдагы Форт-Бентон деген шаарга байланыштуу пайда болгон.

Бикарбонаты – топурак карбонаттары - кош көмүр кычкылдуу туздар

Биодинамика почвы – топурактын биодинамикасы -

топуракта болуп туруучу биологиялык тиричилик процесстер

Биогенные горные породы, органогенные горные породы – биогендүү тоо тектер, органогендүү тоо тектер - айбанаттардын жана өсүмдүктөрдүн калдыктарынан же алардын тиричилик аракетинен пайда болгон чөкмө тоо тектер; мисалы, акиташ теги, бор, көмүр ж.б.

Биосфера – биосфера – Жердеги активтүү тиричилик өтүүчү жандуу организмдери бар кабыгы. Ал атмосферанын төмөнкү катмарын, гидросферанын (суу кабыгын), литосферанын үстүнкү катмарын камтыйт.

Биотопливо – биологиялык отун чиригенде жылуулук чыгаруучу кык сыяктуу органикалык таштандылар. Алар парниктерди, теплицаларды жана жабык грунттарды жылытуу үчүн колдонулат.

Биохимия почвенная – топурактын биохимиясы - топурактагы биохимиялык процесстерди изилдөөчү илим.

Биоценоз – биоценоз - өсүмдүктөр менен жаныбарлардын жашоо шарттардын аздыр-көптүр бирдей болгон чөйрөдө табийгый же жасалма жол менен биргелешип бири-бирине түздөн түз байланышта же өз ара көз карандуу болуп жашоосу. Биоценозго өзүлөрүнө ылайыктуу жаныбарлары бар бир түрдүү шиберлер, токойлор, талаалар ж.б. мисал боло алат.

Богара – богара – сугат дыкайчылыгы өнүккөн аймактардагы айыл чарба өсүмдүктөрү сугатсыз өстүрүлгөн жерлер. Кайрак жерлер көбүнчө тоо этектериндеги түздүктөрдү, адырларды, оазистердин сугатка ыңгайсыз чет-жакаларын ээлеп, анда негизинен кургактыкка чыдамдуу даң, тоют жана бакча өсүмдүктөрү өстүрүлөт. Кайрак жерлердин ири массивдери Жакынкы жана Ортонку Чыгыш, Түштүк жана Борбордук Азия өлкөрүндө, КМШнын - Орто Азияда, Түштүк

Казакстанда, Закавказьеде бар.

Богарное земледелие – кайрактагы дыйканчылык

Богара обеспеченная – нымы жетиштүү кайрак жер

Богара малообеспеченная - нымы чала жетиштүү кайрак жер

Богара необеспеченная – нымы жетишсиз (куртак) кайрак жер

Боксит – боксит составында глинозему (28%) бар алюминий рудалары. Чөкмө жолу менен пайда болот. Негизги минералдары: диаспор, бемит, гиббсит, гетит, гидрогетит, титандын минералдары ж.б. боксит алюминий алынчу негизги сырьё. Андан тышкары боек, отко чыдамдуу материалдар алынат. Ири кендери Гвинея, Австралия, Бразилия, Ямайкада жайгашкан.

Болотная почва – саз топурагы - суу абдан каныккан, таза, чирый элек же чала чириген өсүмдүктөрдүн калдыктарынан турган топурак.

Болотная руда – саз рудасы - саздардагы чөкмө тектерден пайда болгон составында темир, фосфорит ж.б. минералдар бар руда

Болотные отложения – саз катмары - саздуу жерлердеги органикалык жана минералдык чөкмөлөрдөн пайда болгон катмарлар. Мындай катмарлардын эң арбыны чым көң. Байыркы замандагы чым көңдөн азыркы таш көмүрдүн кээ бир түрү пайда болгон.

Бонитировка почвы - топуракты бонитировкалоо

Бор – бор – 1) Өсүмдүктөрдүн тиричилигине керектүү болгон микроэлемент; 2) Кумдак топуракта өсүүчү кызыл карагайлуу токою.

Брекчия – шагыл таш - тоо тектеринин ар түрдү өлчөмдөгү кырдуу сыныктарынын акиташ менен аябай катуу биригүүсү.

Борозда – борозда, борозд - соко жүрүп кеткенден

кийин салынып калган арыкча. Бороз сугат жерлеринде сугаруу максатында; өтө нымдуу жерлерде ашык сууну агызып жиберүү максатында тартылат.

Бури черные - кара топурактуу жерлердеги куюндар - чандуу катуу шамал

Бурозем - кара күрөң топурак - тоодогу токойлордун топурагы

Бурозем светлый - ачык куба күрөң топурак

Бурозем темный - күңүрт куба күрөң топурак

Бур почвенный - топурак бургусу (топурак алуу үчүн колдонулуучу курал)

Бурые лесные почвы, бурозем – куба күрөң токой топурагы – нымдуу мелүүн-жылуу шартта жазы жалбырактуу жана аралаш токойлордо өөрчүгөн топурактын тиби. Чириндиге бай (үстүнкү горизонтунда 8-10%-ке чейин). Карпат, Крым, Кавказ, Аппалач тоолорунда, ошондой эле Чилинин түштүгүндө, Жаңы Зеландияга мүнөздүү.

Бурые полупустынные почвы – куба күрөң чала чөл топурагы – кургакчыл мелүүн-ысык климаттуу, сейрек өскөн шыбак байланышкан жарым чөл зонасында өөрчүгөн топурактын тиби. Чириндиси 0,5-2,0%. КМШда көбүнчө Каспий боюнда жана Орто Азияда таралган.

Буферность почвы - топурактын буфердүүлүгү - кычкыл же шакардуу заттарды кошкондо топурактын реакциясын (рН) өзгөртпөөгө кылган жөндөмдүүлүгү.

Буферность почвенного раствора - топурак эритиндисинин буфердүүлүгү (топурак эритиндисинин реакциясынын (рН) кычкыл же шакардуу заттардан өзгөрүлүшүнө каршы туруктуулугу).

V

Вад – вад - нымдуу жана кычкыл топурактарда кезигүүчү минерал, марганецтин гидроокиси

Вал – жал (кырдалган жал)

Вал песчаный - кумдуу жал, кумдуу кыр

Вал прирусловый - нук жалы (өзөндүн нугундагы кумдуу жал.)

Валуны – кой таш – жылмаланган жумуру формадагы тоо тек сыныктары. Диаметри 10 смден 10мге чейин болот. Суу агымынын, мөңгүнүн аракетинен жумуруланат. Аллювий жана мөңгү чөгүндүлөрүндө кездешет.

Валун известковый - акиташтуу жумуру таш

Валун кристаллический - кристаллдуу жумуру таш

Валун песчаный - кумдуу жумуру таш

Вегетационный период – вегетация мезгили –
1) Өсүмдүк өсүп, өнүгүп турган жыл мезгили; бул түндүк райондордо кыска, түштүктө узак болот. 2) Урук өнүп чыккандан толук бышып жетилгенге чейинки убакыт (күн менен эсептелет). Мисалы, күздүк буудай 200-350 күндө; жаздык буудай 62-189 күндө өсүп жетилет

Вес почвенного агрегата объемный - топурак агрегатынын көлөмдүү салмагы

Вес почвы объемный - топурактын көлөмдүү салмагы

Вес почвы удельный - топурактын салыштырма салмагы

Вес скелета почвенной массы, удельный - топурак массасынын скелетинин салыштырма салмагы

Вертикальная зональность – бийиктик зонасы - органикалык дүйнөнүн: топурак, өсүмдүк жана жаныбарлардын (ландшафтын) климаттык шартка байланыштуу бийиктик боюнча өзгөрүшү.

Вечная мерзлота – түбөлүк тоң - жайы кыска райондордо топурактын үстү (2-4 м) бир аз эрип, төмөнкү бөлүгү тоң бойдон жаткан катмар. Түбөлүк тоңдун алгачкы пайда болуш мезгили муздук дооруна таандык

дешет. Анткени түбөлүк тоң таркалган райондордо муз доорунда жашаган (мамонт, носорог ж.б.) жаныбарлардын тоң менен кошо калган калдыктары табылган түбөлүк тондун азыркы климаттык шартта пайда болушу илимий жактан толугу менен далилдене элек. Түбөлүк тондун жылдык температурасы 0°C -дан төмөн болот. Анын чеги КМШда тундра зонасын бүт ээлеп, Енисей дарыясынын чыгыш жагынан түштүктү карай кетип, Улан-Баторго жана Монголияга чейин жетип кайра түндүктү карай бурулат. Түбөлүк тоң биртоп тереңдикте жатат Якутияда 400-600 м.

Вечнозеленые леса – дайыма жашыл токойлор – нымдуу тропик же экватордук, ошондой эле субтропикалык, мелүүн климаттуу аймактарда өсүүчү дайыма жашыл дарак өсүмдүктөрү

Вещества негуминовые - гуминсиз (чириндисиз) заттар

Вещества перегнойные (гуминовые) - кара чириктүү (гуминдүү) заттар

Вещества почвы минеральные - топурактын минералдык заттары

Вещества почвы органические - топурактын органикалык заттары

Вещества почвы питательные-топурактын азык заттары - топурактагы өсүмдүктүн тиричилиги үчүн зор мааниси бар азык заттар: азот, фосфор, калий ж.б.

Взмучивание частиц - жерди жаба салдырып айдоо ылайлоо

Виды почв - топурактын түрлөрү

Включения почвы - топурактагы башка кошундулар

Влага гигроскопическая - гигроскопиялык ным - абсолюттук кургак топурактын абадан өз боюна тарткан ным

Влага гидротационная - гидротациялык ным - топурактын тоголокчолорунун бетинде сорбция аркылуу же молекулалык тартуу күчтөрү менен кармалып турган ным

Влага гравитационная - гравитациялык ным - топуракта өз салмагы менен төмөн жылуучу ным

Влага доступная - пайдаланылуучу ным - өсүмдүктөр пайдалануучу ным

Влага капиллярная - кылдай ичке түтүкчөлөрдүн ичиндеги ным - топурактын тоголокчолорунун арасындагы бош орунду толук ээлеген ным

Влага капиллярная закрытая - кылдай ичке түтүкчөлөрдүн ичиндеги жабык жерлерге жайлашкан ным

Влага капиллярная открытая - кылдай ичке түтүкчөлөрдүн ичиндеги ачык ным

Влага капиллярная подвешенная - кылдай ичке түтүкчөлөрдө кармалган ным

Влага конденсационная - конденсациялык ным - топурактын температуралык шартына жараша буудан келип пайда болгон ным.

Влага недоступная - алынбоочу ным - өсүмдүк алалбай турган топурак нымы

Влага непродуктивная - пайдасыз ным - өсүмдүк пайдалана албаган топурак нымы

Влага неусваемая - сиңирбөөчү ным

Влага пленочная - жука катмарлуу ным - топурактын тоголокчолорунун бетинде молекулалык тартуу күчү менен кармалып турган ным

Влага продуктивная - пайдалуу ным - топурактагы өсүмдүктөр пайдалана турган ным

Влага просачивающаяся - жылжып сиңирүүчү ным

Влага прочносвязанная - бекем байланышкан ным

Влага свободная - эркин (бош) ным (химиялык жана физикалык түрдө байланышпаган эркин ным)

Влага стекающая - сарыгып агуучу ным

Влага стыковая - чек арадагы ным - топурактын тоголокчолорунун бири-бирине тийишкен жериндеги ным

Влага усвояемая - сиңирилүүчү ным - өсүмдүк пайдалана алуучу ным

Влагоемкость почвы - топурактын нымы сиңиримдүү - топурактын белгилүү өлчөмдөгү нымды өз боюнча сиңирип кармоо жөндөмдүүлүгү

Влагоемкость почвы абсолютная - топурактын абсолюттук ным сиңиримдүүлүгү

Влагоемкость почвы капиллярная - топурактын кылдай ичке түтүкчөлөрүнүн ным сиңиримдүүлүгү (мында топурактын бардык кылдай ичке түтүктөрдөгү ным, башка ири көңдөйлөрүнө аба толгон болот)

Влагоемкость почвы максимальная, молекулярная – топурактын максималдуу молекулярдык ным сиңиримдүүлүгү - топурактын тоголокчолорун айланасында мүмкүн болушунча көп максималдуу өлчөмдө кармалып турган жука катмардуу ным.

Влагоемкость почвы наименьшая – топурактын эң төмөн ным сиңиримдүүлүгү (кылдай ичке түтүкчөлөрдө ным жок болгон учурда топурактын тоголокчолорунун айланасында калган жука катмарлуу ным)

Влагоемкость почвы неполная - топурактын толук эмес ным сиңиримдүүлүгү

Влагоемкость почвы общая - топурактын жалпы ным сиңиримдүүлүгү

Влагоемкость почвы оптимальная - топурактын оптималдык ным сиңиримдүүлүгү

Влагоемкость почвы относительная - топурактын салыштырма ным сиңиримдүүлүгү

Влагоемкость почвы полная - топурактын толук ным сиңиримдүүлүгү (топурактын тоголокчолорунун арасындагы көңдөйлөрдүн бардыгына нымдын толушу)

Влагонасыщенность почвы - топурактын нымга канымдуулугу

Влагооборот почвы - топуракта нымдын айланышы (нымдын топуракка келиши жана андан кайра зарп болушу)

Влагопроводимость почвы - топурактын нымды өткөргүчтүгү

Влажность воздуха относительная - абанын салыштырма нымдуулугу

Влажность замедления роста - өсүүнү акырындатуучу нымдуулук

Влажность критическая - өсүмдүк өсүүгө мүмкүн болбогон нымдуулук

Влажность почвы избыточная - топурактын өтө мол нымдуулугу

Влажность почвы максимальная, гигроскопическая - топурактын максималдуу гигроскопиялык нымдуулугу (аба өтө нымдуу болгондо топуракта жыйналган ным).

Внутренние воды – ички суулар - эл аралык укукта белгилүү бир мамлекеттин аймагында жайгашкан бардык суулар. Ички сууларга дарыялар, көлдөр, каналдар, кысыктар, суу сактагычтар ж.б. кирет.

Влажность прилипания почвы - топурактын илешчүүлүк нымдуулугу

Водоворот – суунун жер шарында айланышы – суунун атмосфера менен жер бетине тынымсыз орун которуштуруусу. Күн радиациясы менен оордук күчтүн таасиринен болот. Жер бетинен (а.и. океандан) бууланган

суу атмосферада концентрацияланып, жаан-чачын түрүндө кайрадан жер бетине түшөт.

Водоотдача - сууну кайрып берүү - сууга кангандан кийин топурактын ашык сууну кайрып бериши

Водоотдача максимальная - сууну максималдуу түрдө кайрып берүү

Водопроницаемость почвы - топурактын суу өткөргүчтүгү

Водопроницаемость почвы - топурактын сууну сиңиргичтиги

Водопрочность почвенной структуры - топурактын структурасынын түзүлүшүнүн сууда эзилүүгө туруктуулугу

Водоупор – суу өткөзбөчү катмар - топурактагы сууну өткөрбөй турган же сууну өтө начар өткөргөн катмар

Водоподъемная способность почвы – топурактын суу тартып алууга жарамдуулугу (топурак өзөнөн майда жылчыкчалары, көзөнөкчөлөрү менен төмөнкү горизонтто жаткан сууну жогору көтөрүп (соруп) чыгарууга жарамдуулугу).

Водопроницаемые породы – суу өткөрүүчү тектер - өзүнөн сууну оңой өткөрүп туруучу тек. Тектин суу өткөргүчтүгү жылчыктарынын мүнөзүнө жараша 3 топко бөлүнөт: 1) Суу өткөрүүчү – шагыл таш, майда таш, эшилме кум; 2) Жарам өткөрүүчү - чополуу сланецтер, сары топурак (лесс), чым көң, көпшөк кум, акиташтар, мергелдер кирет; 3) Өткөрбөөчү катмар – кристаллдык тектер жана чөгүндү же аралары чопо менен цементтелген жыйындылар.

Воды суши – кургактыктагы суулар – дарыя, көл, суу сактагыч, саз, мөңгү сууларын, ошондой эле жер астындагы сууларды камтыйт. Кургактыктагы суулардын жалпы көлөмү болжол менен 35,8 млн км³, анын ичинен

мөңгү менен кардын суусунуку 25 млн км³, көлдөрдүгү 0,18 млн км³, топурактагы ным 0,02 млн км³, дарыя нуктарындагыныкы 0,002 млн км³, жер астындагы суулардын запасы 23,4 млн км³ (Антарктидадагы жер астындагы сууларды кошпогондо).

Воздух почвенный растворенный - топурактагы эриген аба (топурактагы нымда жана эритмеде эриген аба)

Воздух почвенный свободный - топурактагы бош аба - топурактын көндөйлөрү менен тешиктериндеги бош аба

Воздухообмен - аба алмашуу - топурак менен атмосфера ортосунда абанын алмашуусу

Воздухоемкость почвы - топурактын аба сыйдыргычтыгы

Воздухосодержание почвы - топурактын аба сактагычтыгы - топурактагы ичинде аба болгон тешиктердин көлөмү.

Возраст геологический – геологиялык жаш – геологиялык тоо тектердин же тулкулардын жаралуу учурунан берки убакыт.

Впитывание - сиңүү, сиңирүү

Вскипание почвы - топурактын көбүктөнүшү, кайнашы - топурактагы карбанаттардын (акиташтын, көмүр кычкыл кальцийинин) туз кислотасынын таасири астында реакцияга өтүшү. Мында бөлүнүп чыккан көмүр кычкыл газ топуракты көбүктөндүрөт, ошондуктан ал кайнагансып көрүнөт.

Вспашка – жерди айдоо - топуракты иштетүүнүн негизги жолу

Вспашка зяблевая - тондурма айдоо - жаздык эгиндерди жазында себүү үчүн же кара буулантма үчүн топуракты жаз-күз мезгилинде айдоо

Вспашка культурная - маданий айдоо - жердин

предплужниги бар соко менен 175-180⁰ коңторуп терең айдоо

Вспашка плантажная - плантаждуу айдоо - бак-дарак жана жемиш өсүмдүктөрүн тиккенде колдонулуучу терең айдоо.

Вспашка почвы мелиоративная - топуракты жакшыртуу маселесинде айдоо (физикалык ж.б. касиеттерин жакшыртуу үчүн топуракты 40-70см тереңдикте айдоо).

Вулкан – жанар тоо – жер кыртышынын терең жаракасы аркылуу ысык газ, күл, буу, лава жана тоо тек сыныктарынын жердин бетине бүркүлүп чыгышы. Жанар тоолор аркеттеги, токтоп турган жана өчкөн болуп бөлүнөт.

Выветривание – үбөлөнүү – жер бетиндеги жана ага жакын жаткан тоо тектердин химиялык жана механикалык жол менен бузулушу. Температуранын өзгөрүшүнөн, жаан-чачындын, шамалдын, суунун, жаныбардар менен өсүмдүктөрдүн ж.б. таасиринен болот.

Выветривание биологическое - биологиялык үбөлөнүү, бузулуу - тоо тектеринин өсүмдүктөрдүн, айбандардын жана микроорганизмдердин тиричилигинин натыйжасында үбөлөнүшү, бузулушу, талкаланышы.

Выветривание горных пород - тоо тектеринин үбөлөнүшү, бузулушу, талкаланышы, күкүмдөлүшү.

Выветривание морозное - катуу сууктан күкүмдөлүшү, бузулушу

Выветривание органическое - органикалык бузулуу, үбөлөнүү

Выветривание термическое - термикалык бузулуу, үбөлөнүү - тоо тектеринин температуранын кескин

өзгөрүлүшүнүн натыйжасында бузулушу.

Выветривание физическое (механическое) – физиикалык (механикалык) бузулуу (тоо тектеринин талканышы, майда бөлүкчөлөргө ажырап, күкүмдөлүшү)

Выветривание физико-химическое - физико-химиялык бузулуу, талкалануу

Выветривание эоловое - шамалдан бузулуу - тоо тектеринин шамалдын дайыма кылган таасиринин натыйжасында бузулушу

Вымывание - төмөн карай жуулуу - топурактын жогорку горизонтторундагы органикалык заттардын, минералдык туздардын суу менен төмөнкү горизонтторго жуулуп түшүшү.

Вымывание солей - туздардын жуулушу – топурактагы минералдык туздардын, органикалык жана коллоиддик заттардын суу аркылуу жуулушу

Вынос солей - туздардын төмөн түшүшү - сугат, жаан-чачындын суулары менен туздардын топурактын үстүнкү катмарынын төмөн жуулуп түшүшү

Выпучивание почвы - топурактын көтөрүлүшү - ар түрдүү факторлордун, мисалы нымдуулуктун, температуранын ж.б. таасири алдында топурактын көлөмү өзгөрүп, жогору көтөрүлүү жөндөмдүүлүгү

Выравнивание полей - талааларды түзөтүү, тегиздөө

Выравнивание почвы - топуракты түзөтүү, тегиздөө

Высота абсолютная - абсолюттук бийиктик

Высота капиллярного подъема - кылдай ичке түтүкчөдөгү көтөрүүнүн бийиктиги

Высота относительная - салыштырма бийиктик

Высотная поясность, высотная зональность – бийиктик алкактуулук, бийиктик зоналуулук – тоолордо табигый шарттар менен процесстердин (климат, топурак,

өсүмдүктөр дүйнөсү, рельефти түзүүчү процесстер ж.б.) бийиктикке жараша өзгөрүшү. Кыргызстандын тоолорунда чөл жана чала чөл, кургак талаа, талаа жана шалбаалуу талаа, токой жана шалбаалуу талаа, субальп шалбаасы жана шалбаалуу талаа, альп шалбаасы жана шалбаалуу талаа, кар, мөңгүлүү ландшафт алкактары мүнөздүү.

Высокогорный рельеф, высокие горы - бийик тоо рельефи, бийик тоолор – кар чегинен жогору көтөрүлүп жаткан, азыркы жана байыркы муз каптоонун издери (төрлөр, тик чокулар, тепши сымал өрөөндөр, кар-мөңгү ж.б.) сакталган бийик тоолордун рельефи; мисалы, Альп, Кавказ, Гималай тоолору.

Высыхание - кургоо

Вытяжка водная - суу тундурмасы - топурактагы эритинди заттарда анализдөө үчүн суу аркылуу бөлүп алуу

Вытяжка почвенная - топурак тундурмасы

Выцвет солей - туздардын шору - топурак кургаган мезгилде андагы эриген туздардын жердин бетине кыроо өндөнүп агарып чыгышы

Выщелачивание - жуулуу - топурактагы эрүү туздардын, коллоиддердин суу менен жуулушу

Выщелачивание солей - туздардын жуулушу

Вязкость - илээшчектик, жабышкактык

Вязкость почвенного раствора - топурак эритмесинин илээшчектиги

Вязкость почвы - топурактын илээшчектиги, жабышкактуулугу

Г

Габбро – габбро – магма тоо теги. Ал негиздүү плагиоклаздан (лабрадор, битовнит), пироксен, кээде

оливин менен амфиболдон жана руда минералдарынан турат. Габбро курулуш иштеринде, иматараттардын ичи-сыртын кооздоодо колдонулат. Урал, Кавказ жана Карелияда кеңири таралган. Кыргызстандын көп жеринде бар.

Галит, каменная соль – галит, таш тузу – минерал, натрий хлориди. Өнү түссүз, тунук, составында органикалык заттар, темир кычкылы кездешсе күрөң, боз кызгылтым. Сууда оңой эрийт. Тамак-аш өнөр жайында, металлургияда колдонулат. Термин грекче «туз» деген маанини билдирет

Гель – гель - килкилдек тартып уюган коллоид, гелдин кай бир касиети катуу дененин касиетине окшоп кетет

Гель почвенный - топурактын гели

Гематит - кызыл железняк - массивдүү кристалл тектеринин составына кирүүчү минерал

Генезис почвы - топурактын генезиси - топурактын келип чыгышы жана пайда болуу процесси. Топурактын генезисинде негизги ролду өсүмдүктөр, айбандар, микроорганизмдер, климаттык шарттар, тоо тектери, жердин рельефи ж.б. ойнойт.

Геоантиклиналь – геоантиклиналь – Жер кыртышынын геосинклиналь аймактарын чегинде жекече, узак убакыт бою, акырындык менен көтөрүлүүсүнөн пайда болгон айрым бөлүгү. Анын туурасы 10гөн, узуну 100гөн кмге жетет. Пайда болушу көбүнчө бир нече геологиялык мезгилге созулат. Геосинклиналдын өсүшүнө акыркы стадиясында геоантиклиналь, бүктөлмө тоо системаларынын борбордук бөлүгү (ядросу) болуп калат. Азыркы геосинклиналдарга Курил аралдары, Малайя архипелагы, байыркыларына Урал кырка тоосу, Кыргызстанда Фергана тоо тизмеги, Нарын кырка тоосу жана Кыргыз Ала-Тоосу кирет.

География почв – топурактын жер бетинде жайгашуу

закон ченемдүүлүгүн изилдөөчү илим; топурак таануу, ошондой эле геоморфология, геоботаника, климатология, ландшафт таануу менен тыкыз байланышкан физико-географиялык илимдердин бири. Топурактын географиясы жалпы жана региондук болуп бөлүнөт. Топурак географиясынын жалпы закон ченемдери: горизонталдык зоналуулук, бийиктик алкактуулук, топурактын фациялуулугу жана провинциялуулугу, топурактын геохимиялык провинциялуулугу.

Географическая зональность, зональность – зоналуулук, географиялык зоналуулук – кургактыкта экватордон уюлдарды карай географиялык компоненттердин (климат, өсүмдүк, топурак ж.б.) ыраатуу түрдө өзгөрүшү. Жер шар сымал болгондуктан күн нуру ага бирдей тийбегендиктен зоналуулук пайда болот. Эгерде Жер жалпак тегиздик болсо, анда күн нуру бардык жерге бирдей тиймек да зоналуулук болмок эмес. Кеңдик зоналуулук айрыкча түндүктөн түштүккө карай созулуп жаткан кеңири түздүктөрдө даана байкалат (мисалы, Батыш Сибирде). Тоолордо рельефке байланыштуу зоналуулук закон ченеми дайыма сактала бербейт, аларга көбүнчө бийиктик алкактуулук мүнөздүү болот.

Географическая оболочка, ландшафтная оболочка – географиялык кабык, ландшафт кабыгы – Жердин литосфера, гидросфера, атмосфера жана биосфералары бири-бирине жанаша жана өз ара аракеттенүү абалында болгон кабыгы. Ал биосфера менен гидросфераны бүт, литосферанын гипергенез жүргөн бөлүгүн, атмосфераны стратопаузага чейин камтыйт. Калыңдыгы 40кмге чейин. Географиялык кабыктын бирдиктүүлүгүнө кургактык, атмосфера, дүйнөлүк океан менен организмдердин ортосундагы зат менен энергиянын үзгүлтүксүз алмашып турушу себепкер. Андагы табигый кубулуштар Күндүн жана Жердин ички энергиясына байланыштуу.

Географическая среда – географиялык чөйрө – табияттын адам коомун курчап турган бөлүгү; б.а. адамдар өз мүдөөсүнө жараша өзгөртүп, ичинде күн өткөргөн жер. Географиялык чөйрө коомдун өнүгүшүнө кыйла таасир тийгизет. Өндүргүч күчтөр өнүккөн сайын адам географиялык чөйрөнү улам көп пайдаланып, табият менен коомдун өз ара байланышы, табиятты коргоо маселелери күн тартибинде курч коюлууда.

География сельского хозяйства – айыл чарба географиясы – айыл өндүрүшүнүн аймак боюнча өзгөрүү закон ченемин жана өзгөчөлүгүн изилдеп, анын жайгашуусунун табийгый жана социалдык-экономикалык факторлорун, айрым өлкөлөрдөгү, райондордогу өнүгүү шартын жана өзгөчөлүктөрүн кошо анализдейт. Айыл чарба өндүрүшүн агрардык өнөр жай комплексинин башка тармактары менен байланышта карайт.

Геология – геология – Жер кыртышынын составы, түзүлүшү, кыймылы, өнүгүп өөрчүү тарыхы жана андагы кен байлыктарын пайда болушу, жайгашышы жөнүндөгү илимдер комплекси. Геологияга стратиграфия, тектоника, аймактык геология, вулканология, минералогия, петрография, литология жана геохимия, ошондой эле кен байлыктар жөнүндөгү илимдер кирет; өзгөчө топту геологиянын колдонмо тармактары – гидрогеология, инженердик геология, геокриология ж.б., ошондой эле жаңы тармактары – петрохимия, петрофизика, тектонофизика түзөт. Геология илими геоморфология, геофизика, палеогеография, кристаллография, палеонтология ж.б. тыгыз байланышта. Геологиянын башаты деп эсептелип жүргөн айрым байкоолор байыркы замандан, б.а. тоо тек, минерал жана рудалар жөнүндөгү алгачкы маалыматтар пайда болгондон эле белгилүү. «Геология» терминин алгачкы ирет 1657-ж норвегиялык окумуштуу М.П.Эшполт киргизген.

Геологический период – геологиялык мезгил – геологиялык системаны түзүүчү тоо тек катмарларынын пайда болушуна кеткен убакыт бирдиги. Геологиялык замандын бир бөлүгүн түзүп, бир нече геологиялык доорго бөлүнөт. Геологиялык мезгилдердин узактыгы ар түрдүү; мисалы, кембрийде 70, силурда 30, девондо 60, палеогенде 42 млн. жыл, ал эми антропоген мезгилинин узактыгы 600 миңден – 3,5 млн. жыл деп эсептелет.

Геологическая эпоха – геологиялык доор – геологиялык бөлүмдү түзүүчү тоо тек катмарынын пайда болушунда кеткен убакыт бирдиги. Геологиялык мезгилдин бир бөлүгүн түзүү бир нече геологиялык кылымга бөлүнөт. Геологиялык доордун абсолюттук узактыгы палеозой заманында 30 млн. жыл, мезозой менен кайназойдо 10-20 млн. жыл. Ал тийиштүү геологиялык бөлүмдүн аты менен аталат; мисалы, ортонку девон доору ж.б.

Геоморфология – геоморфология – Жер бетинин рельефи жөнүндөгү илим, географиянын бир тармагы. Ал кургактыктын (материктердин), океан-деңиз түптөрүндөгү рельефтин түзүлүшүн, пайда болушун, өнүгүшүн, жашын жана азыркы учурдагы өөрчүү багытын, ошондой эле Айдын жана Күн системасына кирген бир катар планеталардын рельефин изилдейт. Геология илими менен тыгыз байланышта. Геоморфологиянын маалыматтары кен балыктарды издөөдө, жолдорду жана курулуштарды долбоорлоодо ж.б. иштерде пайдаланылат.

Геосинклиналь – геосинклиналь – жер кыртышынын тынымсыз кыймыл аракетте турган бөлүгү; жер кыртышынын платформага карама-каршы турган негизги структурасы; азыркы учурдагы тектониканын негизги түшүнүктөрүнүн бири. Геосинклиналдын узуну жүздөгөн км, эни андан тайкыраак келип, адатта тектоникалык ири

терең жаракалар менен чектелет. Геосиклиналда чөкмө тоо тектердин калың (15-25 м) катмары жатат. Адегенде жер кыртышы төмөн чөгүп, кийин ал аймак көтөрүлөт да, магматизм жана метаморфизм процесстери күчөп, тоо тек катмары, бүктөлүүлөргө учурайт. Натыйжада тоо системалары пайда болот. Жер шарында 5 геосинклиналь кырчоосу (Тынч океан, Жер Ортолук деңиз, Урал-Монгол-Охота, Атлантика, Арктика) бар.

Геосферы – геосфералар – Жер шарын каптап турган ар кандай тыгыздыктагы жана составындагы кабыктар. Планетанын сыртынан ичин карай магнитосфера, атмосфера, гидросфера, литосфера, жер мантиясына жана жер ядросуна, жалпы табийгый шарттары жана процесстери боюнча өзгөчө кабыктарга (мисалы, биосферага, географиялык кабыктарга) бөлүнөт.

Геотермальные ресурсы – геотерм ресурстары - Жердин тереңдиктеги жылуулук запасы. Гидротерм (терм суулары) жана петрогеотерм (350°C ге чейин жана андан да жогору температурадагы тоо тектер) ресурстары болуп бөлүнөт. Геотерм ресурстарын жылуулук менен камсыз кылууда жана электр энергиясын бөлүп алууда пайдаланылат

Геофизика – геофизика – Жердин ички түзүлүшүн, физикалык касиеттерин, геосферадагы процесстерди изилдөөчү илимдер комплекси. Геофизиканын тармактары: жердин катуу бөлүгүнүн физикасы, деңиз физикасы, атмосфера физикасы. Эл чарбасында колдонуучу тармактары (тоо-кен өнөр жайы жана чалгындоо геофизикасы) геологиялык маселелерди чечүүгө багытталган. Геофизикалык изилдөөлөр аба ырайын прогноздоо, ошондой эле жердин сырьелук жана энергетикалык ресурстарын өздөштүрүүдө пайдаланылат. Термин грекче «жер (гео) жана табият таануу (физика)» деген маанини билдирет.

Геохимия – геохимия – Жердин химиялык составын, андагы химиялык элементтердин таралышын жана алардын туруктуу изотопторун, түрдүү геосфераларда химиялык элементтердин табигый процесстерде кошулуу, миграция закондорун изилдөөчү илим.

Геохронология, геологическое летосчисление – геологиялык жаш эсеби – Жер кыртышын түзүүчү тоо тектердин пайда болушунун хронологиялык ирети жана алардын жашы тууралуу илим. Ал салыштымалуу жана абсолюттук (же ядролук) геохронологияга бөлүнөт. Салыштырмалуу геохронологияда тоо тектердин кайсынысы кийин пайда болгону бири-бири менен салыштырылып аныкталат, ал эми абсолюттук геохронологияда пайда болгондон бери өткөн убакытты аныктоо аркылуу накта геологиялык жыл эсеби табылат.

Герцинская складчатость – герцин бүктөлүүсү – геосинклиналь областындагы тоо тек катмарларынын каледон бүктөөлүсүнөн кийин, палеозой заманынын экинчи жарымында болуп өткөн ургаалдуу бүктөлүүлөр. Герцин бүктөлүүсүнүн натыйжасында Батыш Европа (Герцин Европасы деп аталган), Урал, Тянь-Шань, Алтай, Куньлунь ж.б. бүктөлүү тоо түзүлүштөрү пайда болгон.

Гидрогеология – гидрогеология – жер астындагы суулар жөнүндөгү илим; суунун составын, касиетин, пайда болушун, кыймылын жана жайгашуу закон ченемдүүлүгүн, ошондой эле тоо тектер менен өз ара байланышын изилдейт.

Гигроскопичность почвы - топурактын гигроскоптуулугу (топурактын тоголокчолорунун сырткы молекулалык тартуу күчүнүн негизинде абадан буу түрүндөгү нымды сиңириши, боюнча тартышы).

Гидрология – гидрология – табигый сууну, андагы болуучу кубулуштар менен процесстерди изилдөөчү илим. Гидрологиянын изилдөө предметтери – суу

объектилери, кар катмары, мөңгү, кыртыш жана жер астындагы суулар. Гидрология океанологияга, кургактыктын гидрологиясына, гидрогеологияга, гляциологияга бөлүнөт. Термин грекче «сууну изилдөө» деген маанини билдирет.

Гидрология почвенная - топурактын гидрологиясы - топурактагы ным, анын касиеттери, режими ж.б. жөнүндөгү илим.

Гидросфера – гидросфера – Жер шарынын суу кабыгы; ал океан, деңиз, дарыя, көл, суу сактагыч, саз, жер астындагы суу, мөңгү, кар ж.б. суу объектилерин бүт камтыйт. Гидросфера деп көбүнчө океан менен деңиздер түшүндүрүлөт.

Гидрология суши – кургактык гидрологиясы – кургактыктагы сууларды – дарыя, көл, суу сактагыч, саз жана мөңгүлөрдү изилдөөчү илим гидрологиянын бир тармагы. Кургактык гидрологиясы өз ичинен потамалогия (дарыя жөнүндөгү илим), лимнология (көл таану), саз таану деген тармактарга бөлүнөт; ошондой эле гидрометрияны, гидрологиялык эсептөөлөрдү, гидрологиялык алдын ала маалыматтоону, нук процесстеринин динамикасын, гидрографияны да камтыйт.

Гидротермальные месторождения - гидротерм кендери – жер астындагы минералдашкан ысык суу (температурасы $700-600^{\circ}\text{C}$ ден $50-20^{\circ}\text{C}$ ге чейин) эриндилеринин тунуп чөгүшүнөн пайда болгон кен байлыктар. 10 кмден аркы жер түпкүрдө пайда болот.

Гипс – гипс 1) Сульфаттар классындагы минерал. Өңү түссүз, тунук, боз, аппак, кызгылт, кара күрөң болот. Айнектей жалтырак. Деңиз менен көлдөрдүн түбүндө чөкмө түрүндө жана ангидрид минералынын гидратталышынан пайда болот. Курулушта, кыртышты гипстештирүүдө, медицинада пайдаланылат. 2) Негизинен гипс минералынан турган чөкмө тоо тек.

Гипсование почвы - топуракты гипстөө - топурактын шакардуулугун жоготуу, сиңирилген натрийи бар топурактын физикалык, физико-химиялык жана биологиялык касиеттерин жакшыртуу үчүн жүргүзүлөт.

Глей – глей - топурактын көк-жашыл түстүү, өтө нымдуу, жабышкак ылайлуу келген төмөнкү катмары

Глина - чопо, ылай - тоголокчолорунун көпчүлүгүнүн өлчөмү 0,01мм ден кичине келген майда тоо теги.

Глина аллювиальная - аллювий чопо

Глина известковая - акиташтуу чопо

Глина крупнопесчанистая - ири кумдуу чопо

Глина крупнопесчанистая средняя - ири кумдуу орточо оордуктагы чопо

Глина крупнопесчанистая тяжелая - ири кумдуу оор чопо

Глина крупнопылеватая - ири чандуу чопо

Глина крупнопылеватая легкая - ири чандуу жеңил чопо

Глина крупнопылеватая средняя - ири чандуу орточо оордуктагы чопо

Глина крупнопылеватая тяжелая - ири чандуу оор чопо

Глина легкая - жеңил чопо - механикалык составында өлчөмү 0,01мм ден кичине келген бөлүкчөлөрдүн саны 60-70%ке жеткен чопо

Глина ленточная - катмарлашкан чопо - көл муздарынын чөгүндүлөрүндө кезигичүү катмар-катмар болгон чопо

Глина осадочная - чөгүндү, жыйынды чопо - тоо тектеринин күкүмдөнгөн бөлүкчөлөрүнүн агын суулардын, көлдөрдүн, деңиздердин түбүнө чөгүшү же жер бетине жыйналышы

Глина структурная - структуралуу (түзүлүштүү) чопо

Глина третичная - үчүнчү доордогу чопо - үчүнчү доор-кайнозой эрасынын биринчи жарымы

Глина тяжелая - оор чопо - механикалык составында өлчөмү 0,01мм ден кичине болгон бөлүкчөлөрдүн саны 80%тен көп болгон чопо

Глина физическая (механическая) - физикалык (механикалык) чопо (бөлүкчөлөрүнүн өлчөмү 0,01 мм ден кичине болгон чопо)

Глинозем – глинозем (топурактагы алюминий окиси)

Глубина профиля почвы - топурактын профилинин тереңдиги

Глыба - кесек, бодур

Глыбовые горы, сбросовые горы – келки тоолор – жер кыртышынын кандайдыр бир бөлүгү тектоникалык жаракалар аркылуу бөлөк-бөлөк көтөрүлүп, өз алдынча тоого айланышы. Массивтүү келип, капталдары тик, кокту-колот, өрөөн, капчыгайлар аз кездешет.

Гнейс – гнейс – метаморфизм тоо теги. Ал көбүнчө талаа шпатынан, аз өлчөмдө кварц, биотит, мусковит, амфибол, пироксин ж.б. минералдардан турат. Гнейске бири-бирине жарыш жана жука кат-кат болгон текстура мүнөздүү. Гнейс табиятта, айрыкча байыркы тоо тектердин арасында көп таларган. Ал ортогнейстер жана парагнейстер болуп бөлүнөт. Курулуш материалы катары пайдаланылат.

Горизонт – горизонт – жер бетинин ачык жеринен байкоочуга көрүнгөн бөлүгү. Көрүнгөн горизонт (асмандын горизонт менен чектелген сызыгы) жана чыныгы же математикалык горизонт (тегиздиги асма сызыкка перпендикуляр болгон асман сферасындагы чоң тегерек) деп бөлүнөт. Горизонт грекче «чектейм» деген маанини билдирет.

Горизонт почвы – топурак горизонту (топурактын катмары, топуракты тике казып караганда ал бир нече горизонттон турат алар бири-биринен сырткы

морфологиялык белгилери, физико-химиялык, химиялык касиеттери ж.б. менен айырмаланат)

Горизонт А - А горизонту (топурактын эң жогорку гумустуу горизонту)

Горизонт А₀ – А₀ горизонту (топурактын А горизонтуна эң үстүндөгү токой төшөндүсү же дөң түрүндөгү катмары)

Горизонт А₁ - А₁ горизонту (топурактын А горизонтундагы экинчи гумус горизонту)

Горизонт АВ - АВ горизонту (топурактын А горизонту менен В горизонтунун ортосундагы өтмө горизонт)

Горизонт В - В горизонту (топурактын А горизонтуна төмөн орун алган өтмө, түсү боюнча жакшы айырмаланган иллювийдүү (суу менен жуулуп келген заттар топтолуучу горизонт)

Горизонт В/С - В/С горизонту (топурактын В горизонту менен С горизонтунун ортосундагы өтмө горизонт)

Горизонт С - С горизонту (топурактын А горизонтуна алдындагы борпоң энелик тоо теги. Топурак ушул жана В горизонтторунун энелик тектин эсебинен куралып толукталып турат)

Горизонт абиотический - абиотикалык горизонт (тирүү организм болбогон горизонт)

Горизонт аккумулятивный - аккумулятивдик горизонт

Горизонт аккумулятивно перегнойный – аккумулятивдик чирик горизонт

Горизонт водонепроницаемый - суу өткөрбөөчү горизонт

Горизонт водоносный - суу токтоочу горизонт

Горизонт водопроницаемый - суу өткөрүүчү горизонт

Горизонт водупорный - суу өткөрбөөчү горизонт

Горизонт вскипания - кайноо, көбүктөнүү горизонту

Горизонт гумусовый - гумустуу (кара чириктүү) горизонт

Горизонт дерново-перегнойный - кара чириндилүү чым горизонту

Горизонт дерновый - чымдуу горизонт

Горизонт иллювиальный (вмывания) - иллювийдүү (жуулуп кирүүчү) горизонт (суу менен жуулуп келген эритинди заттар топтолуучу горизонт)

Горизонт иллювиально остаточно-карбонатный - аллювийдүү-калдык карбонаттуу горизонт

Горизонт иловатый - чөгүндүлүү горизонт

Горизонт пахотный - айдоо горизонту

Горизонт переходный - өтмө горизонт

Горизонт погребный - көмүлгөн горизонт

Горизонт рудяковый - кендүү горизонт - топурактын А горизонтунан кальций, магний, жана темир бирик-мелери жуулуп жыйналоочу кызыл сары түстүү кабат.

Горизонт эллювиальный (вымывания) – элювий-дүү (жуулучу горизонт) топурактагы туз, эритинди, чиринди заттар жуулуп чыгуучу кабат.

Горно-степные почвы – тоо-талаа топурагы – тоолордун төмөнкү алкактарына жана талаа, айрым бөлүктөрү жарым чөл зоналарындагы тоо этектерине таандык болгон топурактардын жалпы аты (тоо-кара конур топурагы, тоо-кара топурагы ж.б.). Жамаатташ түздүктөрдүн топурактары менен тектеш келип, алардан профилин кыскалыгы, шагылдуулугу, эрозияланышы менен айырмаланып (тик капталдарда жаткандыктан), дыйканчылыкта пайдаланууга кыйынчылык туудурат.

Горно-таежные почвы – токой-тайга топурагы – тоо-тайга токоюнда өнүгөт жана адатта күлгө айлануу белгилери ачык байкалбайт. Кумайлуу тоо-тайга топурагында чым көндүү кыртыш менен кычкылдануу реакциясы жүрөт, кара чириндилүү, жылдын көп бөлүгүндө тоң жатат. Механикалык составы жеңил тоо-тайга топурагынын үстүнкү кыртышы чымдык келип,

кычкыл, мала кычкыл же нейтралдуу реакция жүрөт, органикалык заттарга бай.

Горно-лесной пояс – тоо-токой алкагы – тоолордогу токой басымдуулук кылган бийиктик алкагы (бийиктик зона). Жаан-чачын мол жааган тоолордо таралган, бирок жаан-чачын сейрек жааган аймактардагы тоолордо да кездешип, анда көбүнчө шалбаа жана талаа өсүмдүктөрү (токойлуу-шалбалуу талаа алкагы) менен айкаш болот.

Горно-луговые пояса – тоо-шалбаа алкагы – тоонун табийгый ландшафтарында шалбаа басымдуулук болгон бийиктик алкактуулугу. Ал субниваль алкагын, альп алкагын жана субальп алкагын камтыйт. Тоо шалбаасы континеттик тоолордо токой шалбаа-талаа алкагынын составына кирет.

Горные породы – тоо тектер – өз алдынча геологиялык тулкуну пайда кылып, жер кыртышын түзгөн, минералдык жана химиялык составы туруктуу табийгый минералдардын агрегаттары. Тоо тектердин структурасы, текстурасы алардын составындагы минерал бүртүкчөлөрүнүн формасында, өлчөмүнө жана өз ара жайгашуусуна жараша болот. Пайда болушуна карай магма, чөкмө, метаморфизмделген тоо тектерге жана метасоматоз тоо тектерине бөлүнөт.

Горные почвы – тоо топурагы – тоолу шартта өнүккөн топурак тобу. Көпчүлүк тоо топурагына кыртыштын жукалыгы, шагылдын, начар үбөлөнгөн алгачкы минералдардын арбын болушу мүнөздүү. Тоо топурактарына тоо-шалбаа, тоо-шалбалуу талаа, тоо-чөлдүү талаа, каралжын түстүү токойлуу шалбаа топурактары кирет. Тоо топурактарынын астыңкы катмарында темир кычкылы, карбонат, гипс, оңой эрүүчү туздар топтолот. Негизинен тоо капталдарында жатат. Тоо топурактарынын жаралышында эрозия, денудация

процесстери басымдуулук кылат. Кыргызстанда кеңири таралып, республиканын жер ресурстарынын басымдуу аянтын ээлейт

Горно-тундровый пояс – тоо тундра алкагы – тундра өсүмдүктөрү (мамык чөп, эңилчек, бадалдар) жана тоо чөлү басымдуулук кылган мелүүн географиялык алкактын түндүк бөлүгүндөгү жана субарктика тоолорундагы бийиктик алкактуулук (зона).

Горно-тундровые почвы – тоо-тундра топурагы – арктика, субарктика жана мелүүн алкактардагы тундра өсүмдүктөрү менен каптаган тоолордо пайда болот. Кумайлуу тоо-тундра топурагы глейге, чым көң-чириген заттарга бай, тоңгондо түзүлүшү бузулат, көп жылдык тоң жаткан жерлердин үстүнө аккумуляция процесси жүрөт. Механикалык составы жеңил тоо тундра топурагына кычкылдануу реакция, органикалык заттардын жетишерлик чиригендиги, минералдык катмардын начар дифференцияланышы ж.б. мүнөздүү.

Градиент влажности - нымдуулуктун градиенти

Градиент температуры почвы - топурактын температурасынын градиенти (топурактын эки точкасында болгон температуранын айырмачылыгы)

Гранула - майда тоголокчолор

Гранит – гранит – жер кыртышында кеңири таралган кристаллданган кычкыл магма тоо теги. Негизинен кварцтан, калийлүү талаа шпаттарынан (ортоклаз, микроклин), кычкыл плагиоклаздардан, слюдалардан (биотит, мусковит) турат. Гранит баалуу курулуш материалы. Термин латынча «данекче, бүртүкчө» деген мааниден пайда болгон.

Гранитный слой – гранит катмары, гнейс катмары – материктик жер кыртышынын чөкмө жана базальт катмарынын аралыгында жайгашкан катмар. Сейсмдик

маалымат боюнча бөлүнгөн. Гранит катмары геологиялык калкандардын аймагында жер бетине чыгып жатат (мисалы, Балтика калканы). Гранит, гнейс ж.б. интрузиялык, метаморфизимделген тоо тектерден турат. Катмардын калыңдыгы 5-15 км.

Граница вскипания почвы - топурактын кайноо (көбүктөнүү) чеги

Граница пластичности - топурактын ийкемдүүлүгүнүн чеги

Грибы почвенные - топурак грибдери (даяр органикалык заттар менен - тиричилик кылган хлорофиллсиз төмөнкү өсүмдүктөр)

«Гривы»- жал - ар кандай жол менен пайда болгон рельефтин кууш, кыр болуп, узатасынан кеткен формасы. Узундугу 100-дөгөн мден 100-дөгөн кмге чейин, бийиктиги 100-160 мге чейин жетет. Батыш Сибирдин токойлуу талаа жана талаа зоналарында таралган.

Грунт – грунт – 1) Топурактын алдындагы жалпы тоо-тектери; 2) Жердин үстүнкү кабаттары.

Грунт дренированный - дрена өткөрүлгөн (жасалган) грунт

Грунт защищенный (закрытый) - корголгон, калкаланылган (жабык) грунт.

Грунтовые воды – грунт суулары (кыртыш суулары) – жер бетине чукул жаткан кабаттагы туруктуу суулар. Негизинен жаан-чачын, жер бетиндеги агын суу, көл ж.б. суусу топурак катмарынан өтүп барып топтолушунан пайда болот. Үстү жагында суу өткөзбөөчү катмар болгондуктан суу басымсыз абалда жатат. Кыртыш суулары жер бетине жакын жатып, чыгарууга оңой болгондуктан турак жайларды, өнөр жай ишканаларын, айыл чарбасын суу менен камсыз кылууда мааниси зор.

Горючий сланец – күйүүчү сланец – минералдык

(чопо, кремний, акиташтуу ж.б.) жана органикалык (кероген) бөлүктөрдөн турган кен байлык. Жалпы массасынын орто эсеп менен 10-40% кероген түзөт; кургак ысытуудан 5-50%ти чайыр алынат. Күйгөндө жылуулук энергиясын берет. Ири кендери Эстония, Беларуссияда, ошондой эле АКШда (Колорадо штаты), Канада, Кытай, Бразилия ж.б. өлкөлөрдө бар.

Гуано – гуано - канаттуулардын көп жылдык заңы. Түштүк Америкада өтө баалуу жергиликтүү жер семирткич.

Гумат - органикалык гумин кислотасынын тузу

Гумидный климат – гумиддик климат – жаан-чачындын өлчөмү буулануудан көп болгон аймактардын өтө нымдуу климаты. Мында жаан-чачын сууларын буулантуу үчүн күн нуру жетишпейт. Гумиддик климаттын 2 түрү бар: полярдык-кыртышта көп жылдык тондун болушунан суу жерге сиңбейт; фреаттык – жаан-чачындын жарым-жартылайы сиңип, жер астындагы сууга өтөт.

Гумин - денатурация, б.а. сууда эрибей турган абалда өткөн гумин кислотасы

Гумус -чиринди (жаныбарлар менен өсүмдүктөрдүн калдыктарынын чирүүсүнүн негизинде топуракта пайда болгон органикалык заттар)

Гумус валовой - жалпы гумус

Гумус воднорастворимый - сууда эрүүчү гумус

Гумус грубый – кесек (катуу гумус)

Гумус кислый (сырой)– кычкыл (чийки) гумус

Гумусообразование – гумустун пайда болушу

Д

Движение солевых растворов капиллярное – туз эритмелердин кылдай ичке түтүк боюнча жылышы

Движение солевых растворов почвы – топурактын туз эритмеринин жылышы

Двоение пара – буулантманы экинчи (кайра) айдоо

Деградация почвы - топурактын деградацияланышы (кара топурактын алгачкы касиеттерин жоготуп начарлашы, мисалы, чириндилердин азайышы)

Девонский период (система) – девон мезгили (системасы), девон, палеозой заманынын төртүнчү мезгили. Мындан 410млн. жыл мурда башталып, 60млн. жылдай созулган. Ал 3 геологиялык бөлүмгө, 7 яруска бөлүнөт. Каледон тектоникалык бүктөлүүлөрүнүн аякталышына байланыштуу девон мезгилинин башталышында континенттик чөкмө тектердин (кызыл түстүү) калың катмары пайда болуп, деңиздер тартыла баштаган, ортосунда жер бети кайрадан төмөндөп, суу каптай баштаган, жанар тоолор активтешип, климат жылуу болгон. Девондун аягында герцин бүктөлүүлөрү башталгандыгына байланыштуу суунун капташы начарлай баштаган, девон мезгилиндеги деңиздерде панцирлүү жана маниса канаттуу балыктар өөрчүп, аммониттер, форамонимиферлер, ийне буттуулар, раксималдар классындагы омурткасыз жаныбарлар, кораллдар пайда болгон. Кургактыкта алгачкы жолу папоротниктер, жылаңач уруктуулар, муунак сөңгөктүү өсүмдүктөр өсө баштаган. Кендерден негизинен нефть, газ, таш жана калий туздары, жездүү кумдуктар, боксит пайда болгон. Термин Улуу Британиядагы Девоншир графтыгынын атынан пайда болгон.

Дезинфекция почвы - топуракты дезинфекциялоо (топурактагы оору таратуучу микроорганизмдерди химиялык жол менен ууландырып жок кылуу)

Декарбонатизация – декарбонитизациялоо болуу

(карбонаттардын бузулушу, эриши)

Делювий – делювий - өз салмагы менен куюлуп түшкөн же кардын, жаан-чачындын суусу менен тоонун этегине агып келген борпоң тоо тектеринин ар түрдү өлчөмдөгү бөлүкчөлөрү. Термин латынча «жууым» деген маанини билдирет.

Дельта – дельта – агынды-шиленди тектерден түзүлгөн түздүк аркылуу салааланып агып, деңизге же көлгө куйган дарыянын чаты. Термин гректин «дельта» деген баш тамгасынан алынган, анткени байыркы мезгилде Нил дарыясынын чатын үч бурчтукка окшоштурушкан.

Дендрарий – дендрарий – дарак өсүмдүктөрүн (дарак, бадал, лианалар) ачык жерде системалык, географиялык, экологиялык, кооздук ж.б. белгилери боюнча жайгаштырып өстүрүүчү аймактын бир бөлүгү. Дендрарийдин илимий, окуу, маданий-агартуу же тажрыйбалык мааниси бар. Ири дендрарийлер ботаникалык бактарда өстүрүлөт.

Денитрификация – денитрификация - топурактагы азот туздарын кайра молекулалык бош азотко айландыруучу микробиологиялык процесс.

Денированность территории – аянттын коктуу-колоттулугу - белгилүү аянттын коктуу колоттор, аң-чункурлар менен бөлүнгөндүгү.

Денудация - денудация – тышкы күчтөрдүн (шамал, жаан-чачын, агын суулар, муз, мөңгүлөр, океан, деңиздер ж.б.) таассиринен тоо тектердин үйбөлөнүп, талкаланып, ойдуң жерлерге түздүктөргө топтолуу процесси.

Денудационные равнины – денудациялык түздүк – узак убакыт бою денудация болгон тоолуу жерлерде чокулар, кырлар талкаланып төмөндөп, дарыя өрөөндөрүнүн, кокту-колоттордун кеңейишинен пайда

болгон түзөң же күдүрлүү жерлер.

Депрессия – депрессия - ар түрдүү себептер менен пайда болгон жер бетиндеги ойдуңдар

Дерново-подзолистые почвы – чымдуу күл топурак – күл топурактын бир типчеси. Ийне-жазы жалбырактуу жана ийне-майда жалбырактуу токойдо таралган. Чыгыш Европа жана Батыш Сибирь түздүгүнүн токой зоналарында бар. Күл топурактын ичинен бир кыйла күрдүүсү болуп эсептелет.

Десукция – десукция - өсүмдүктөрдүн тамырларынын топурактагы нымды сорушу.

Дефицит влаги в почве – топурактагы нымдын жетишсиздиги (дефицити)

Дефицит структурный – структуралуу дефицит (топурактын өтө арыктап, бытырап кетишин көрсөткөн чоңдук)

Дефляция – дефляция - тоо тектеринин шамалдын, желдин таасири астында бузулушу, талкаланышы, упурашы

Деформация почвы - топурактын деформация болушу - топурактын формасынын, көлөмүнүн өзгөрүшү

Диагенез – диагенез - тоо тектеринин чөкмө тектерге айланышы

Диспергирование – дисперциялоо, күкүмдөө - топурактын тоголокчолорун майдалоо, күкүмгө айландыруу

Дисперсность почвы - топурактын дисперсиялуулугу - топурактын майдалуулугу, күкүмдүүлүгү

Дренаж – дренаж - саздак жерлерди кургатуу же жер алдындагы суунун денгээлин төмөндөтүү үчүн сууну атайын каналдар, түтүктөр аркылуу бөлөк жакка агызуу. Термин англисче «кургатуу» деген маанини билдирет.

Дресва – майда сынык таштар - тоо тектеринин, таштардын майда сыныктары.

Докембрий – кембрийге чейинки мезгил – кембрийден (палеозойдон, фанерозойдон) мурда болуп өткөн геологиялык мезгилдер жана ал мезгилдерге туура келген жер кыртышынын эң байыркы катмары. Узактыгы 3млрд. жылдан ашык. Кембрийге чейинки мезгилдин бөлүнүшүнүн бир нече схемасы бар. КМШда архей жана протерозой мезгилдерине бөлүнөт.

Доломит – доломит – 1) Тоо тек пайда кылуучу минерал. Кальций менен магнийдин карбонаты. Чөкмө жана гидротерм жолу менен пайда болот. 2) Негизинен доломит минералдарынан турган чөкмө тоо тек. Отко чыдамдуу материал, металлургияда, химия өнөр жайында, айнек жасоодо сырьё катары пайдаланылат термин француз геологу Д.Доломьенун урматына аталган.

Донные осадки, донные отложения – түпкү чөкмө – океан, деңиз, көл, дарыялардын түптөрүн жаап жаткан чөкмөлөр. Генезиси боюнча теригендик, биогендик, жанартоолук, хемогендик болуп бөлүнөт.

Дурмилин – дурмилин - муздун таасири алдында кумдан, таштан түзүлгөн дөңсө.

Дыхание почвы - топурактын дем алуусу

Дыхание почвенных бактерий - топурак бактерияларынын дем алышы.

Дюнь – кум дөбөлөр, кум кырлар - шамалдын агын суулардын таасири алдында пайда болгон кум дөбөлөрү.

E

Единицы почв таксономические - топурактын таксономиялык бирдиктери.

Единый почвообразовательный процесс – топурактын пайда болушунун бирдиктүү процесси

Ельники – карагай, карагайлуу (карагайлуу токой). Анын түбүндөгү өскөн майда өсүмдүктөрүн түрүнө, топурагына жараша бир канчага бөлүнүшү.

Еловый лес, ельник – карагай токою – кадимки (Европада) жана Сибирь карагайы басымдуу болгон ийне жалбырактуу токой. Токой зонасынын ным жетиштүү, мелүүн континенттик климаттуу аймактарында, ошондой эле тоолордо өсөт.

Ельники болотно-травяные – чөптүү саздагы карагай токою

Ельники зеленомошники – жашыл эңгилчектүү карагай токою

Ельники сложные – татаал же аралаш карагай токою

Ельники сфагновые – эңгилчек өскөн чым көндүү жана саздуу карагай токою (мындай карагайдын көлөкөсүндө майда бадалдар өсөт).

Емкость обмена почвенных коллоидов - топурактын каллоиддеринин алмашуусунун сыйымдуулугу

Емкость поглощения почвы - топурактын сиңирүү сыйымдуулугу

Ерник – жапалак - уюл тегерегинде, бийик тоолуу райондордо тошөлүп (сойлоп) өсүүчү же кодоо жыгыч өсүмдүктөрү, мисалы, уюл жакта: тал, кайын; Тянь-шань, Памирде ж.б. бийик тоолордо жапалак арчалар бар.

Ж

Желвак – тоголоктошкон туз - топурактын карбонаттуу карбонаттарындагы боз түстүү тоголоктошкон көмүр кычкылынын туздары.

Железобактерии – темир бактериялары - темирдин закыстүү туздарын анын окисинин гидратына айландыруучу бактериялар

Желтозем - сары топурак - субтропикалык райондордо кезигүүчү топурактын өзгөчө саргыч, саргыч кызыл келген тиби. Орто Азияда жергиликтүү элдердин түшүнүгү боюнча сары топурак деп лессту айтат. Илимде болсо көбүнчө нымдуу субтропиктеги күрөң топурак менен кызыл топурактын бири-бирине аралашкан бөлүгүнө тиешелүү. Мында кара чириктери аз бирок подзол топурагындай күлгө айлануу байкалбайт.

Желтозем оподзоленный - күлдүү сары топурак

Жесткость воды - суунун катуулугу - суунун катуулугу анда кальций менен магнийдин эриген туздарынын өлчөмүнө жараша болот. Катуу сууда кир кыйындык менен чыгат.

Жесткость воды карбонатная - суунун карбонаттуу катуулугу

Жыжа навозная – кыктын чыласы

Жизнь почвы – топурактын тиричилиги

Жилочка – жикче - топурактагы карбонаттардын ичке жикчелери.

Жнивье – аңыз, пая - дан эгиндерин жыйнап алгандан кийин аңызда калган пая, кар аз түшкөн шамалдуу жерлерде шамал карды учурбас үчүн пая күзүндө айдалбастан калтырат жана ал топуракты шамалдын учуруусунан сактайт.

“Журавчики”- “темгилдер” (көмүр) кычкыл акиташтын топурактагы ирилиги бир нече сантиметрге жеткен тоголоктошкон жыйнагы.

3

Заболачивание почвы – топурактын сазга айланышы - топурак ным болгондо глейлене баштайт жана анда

өсүмдүктөрдүн органикалык калдыктары толук чирип жетилбегендиктен чым көң кабаты түзүлөт. Ушунун натыйжасында топурак сазга айланат, топурактын сазга айлануусу тез, орточо жана начар жүрүшү мүмкүн.

Заиление – ылай, чопо чайкоо - агын суудагы чопо кумдардын чөгүшү.

Заиливание почвы - топурактын чопого чайкалуусу - топурактагы тешиктер менен жылчыктарга чопо ылайдын чайкалуусу менен, анын сууну өткөрүүчүлүгү начарлайт.

Закарбонирование почвы - топурактын карбонатка байышы.

“Закон убывающего плодородия почвы” – «Топурактын асылдуулугунун төмөндөшү жөнүндөгү закон» - бул “закон” 19 кылымда пайда болуп, негизинен адам топурактын асылдуулугун жогорлаталбайт, тескерисинче бул асылдуулук барган сайын жок боло берет дегенди билдирет. Советтик окумуштуулар бул “закондун” туура эмес эместигин аныкташып, топурактын асылдуулугун тынымсыз жогорлатуу мүмкүн экендигин далилдешкен.

Залежная земля, залежь – бир же андан көп жыл айдалбаган бош жер. Айрым учурда 10 жылдан ашык айдалбай калтырылат да чөп чабынды, жайыт катары пайдаланылат.

Залиманивание – лимандандыруу, лиманга айландыруу - төмөн турган түз жерлерге суу жайкатуу.

Залужение - шалбаага айландыруу - көп жылдык дан өсүмдүктөрүн жана буурчак өсүмдүктөрүн себүү менен айдалма чөп чабындыны жана жайытты түзүү.

Зандры – зандралар - эзелки муз сууларынын кум жана таш чөгөндүлөрүнөн түзүлгөн жайыктар

Запывание почвы – топурактын ылайлануусу, эзилүүсү

Заповедник – корук – табият комплекси мурдагы калыбында өзгөртүлбөй толук сакталган аймактын бир бөлүгү; табиятты коргоонун бир түрү. Мында чарбалык иштер жүргүзүлбөйт. Адатта корук үчүн белгилүү географиялык зонага өтө мүнөздүү жерлер же илимий жактан өтө баалуу табийгый объектилер (айбанат жана өсүмдүк түрлөрү, тоо байлыктары ж.б.) бөлүнүп берилет. Анда табиятка ар тараптан илимий изилдөөлөр жүргүзүлөт. Кыргызстанда: Беш-Арал, Нарын, Сары-Челек, Ысык-Көл, Каратал-Жаңырык, Сары-Чат-Эрташ, Падыша-Ата коруктары бар; Ала-Арча, Каракол улуттук парктары бар.

Засоление - туздануу, шорго айлануу

Засоление аллювиальное - аллювийдик туздануу - өзөндүү террасалардын тузданышы.

Засоление глубинное - терең туздануу

Засоление карбонатное - карбонат менен туздануу

Засоление магниевое - магний менен туздануу

Засоление натриевое - натрий менен туздануу

Засоление остаточное - калдык туз менен туздануу - топурактын өөрчүшүнүнү мындан мурунку баскычынан калган туздар менен тузданышы.

Засоление реликтовое - калдыктуу туздануу

Засоление сезонное - мезгилдүү туздануу - топурактын мезгилге жараша тузданышы

Засоление сплошное – текши туздануу - топурактын

текши туташ тузданышы

Засоление сульфатное – сульфат менен туздануу - күкүрт кислотасынын туздары менен туздануу

Засоление эоловое – жел (шамал) аркылуу туздануу - топурактын шамал же жел алып келген туздар менен тузданышы.

Засуха, засушливый период – кургакчылык, кургакчылык мезгили – жаан-чачындын узак же бир кыйла (жаз, жай, мезгилдеринде) убакыт тартыш болушу. Мындай учурда абанын температурасы жогорулап, нымдуулугу төмөндөйт. Топурактын ным запасы азайып, өсүмдүктөрдүн өсүмү начарлайт же таптакыр чыкпай калат. Кургакчыл адата антициклондун туруктуу богушуна байланыштуу пайда болот. Кургакчылыкка каршы агротехникалык жана мелиорациялык, кыртышты коргоо, бак-дарак отургузуу ж.б. иш чараларды жүргүзүү зарыл.

Земля – Жер – Күн системасынын Күндөн алыстыгы боюнча 3-орундагы планетасы. Өлчөмү жана массасы боюнча чоң планеталардын ичинен 5-орунда, ал эми жер тобундагы планеталардын (Меркурий, Чолпон, Марс) эң чоңу. Табигый спутниги – Ай, ал Жердин айланасында 384400 км орточо аралыкта айланат. Жердин өз огунун айланасында айланышы күн менен түндүн болушун, огунун жантайышы жана Күндүн айланасында айланышы жыл мезгилдеринин алмашуусун пайда кылат. Жердин формасы – геоид, болжол менен үч октуу эллипсоид, сфероид. Орточо радиусу 6371,032 км. Бетинин аянты 510,2 млн км².

Земельный кадастр – жер кадастры – өлкөдөгү жер ресурстарынын же бир региондун табигый, чарбалык

жана укуктагы орду жөнүндөгү маалыматтарынын жыйындысы. Кыргызстанда жерди натыйжалуу пайдаланууда, жер ресурсун коргоодо керектелет.

Земельные ресурсы – жер ресурстары – аймагы, топурагынын күрдүүлүгү, климат, рельеф, гидрологиялык режими ж.б. менен мүнөздөлүүчү табийгый жер байлыгы.

Землевание - топурак чачуу, топурак төгүү - кара топуракты туздуу жерлерге төгүү.

Земледелие - дыйканчылык - айыл чарба өндүрүшүнүн тармагы агрономиянын бир бөлүгү.

Земледелие богарное – кайрак жердеги дыйканчылык

Землепользование – жерди пайдалануу, жерди пайдалуунун тартиби

Землеустройство – жерге орноштуруу - жерди пайдалануу иштерин жөнгө салуу.

Земля бросовая - таштанды жер - айдалбай, кереке жаратылбай ташталган жер.

Зеркало гумусовое – гумустун үстүнкү бети

Зеркало свободной воды – эркин суунун денгээли - топурактагы эркин суунун денгээли же үстүнкү бети.

Зола - күл - жергиликтүү баалуу минералдык жер семирткичтер

Золь – золь (каллоиддик эритме)

Золь почвенный - топурак золу - топурактын каллоиддик эритмеси

Зольности торфа – чым көндүн күлдүүлүгү

Зона - зона - топурак-климаттык шарттарга, өсүмдүктөр менен айбандарга, рельефке ж.б жараша бөлүнгөн жер

шаарынын аянттары.

Зоны географические, зоны природные – географиялык зоналар, табийгый зоналар – географиялык кабыктын салыштырмалуу ири бөлүнүшү географиялык алкактардын ичинен бөлүнөт. Жылуулук жана нымдуулук шарттарына жалпылык мүнөздүү. Зоналар материктин түзөң бөлүктөрүндө экватордон уюлдарды карай кеңдик жана ага жакын багытта, ал эми океандык сектордо градустук торчонун диагонали боюнча жана океандан континенттин ички бөлүгүн карай, кээде узундук боюнча закон ченемдүү алмашып жатат. Тоолуу аймактарда кеңдик зоналуулук азоналуулук менен алмашып, зоналар субмеридиан же меридиан багытына өтөт.

Зона смешанных лесов – аралаш токой зонасы - Түндүк жана Түштүк жарым шарларынын мелүүн алкактарындагы табийгый зоналары. Анын табийгый ландшафтында аралаш токой басымдуу болот. Көбүнчө океан жээктерине жакын аймактарга мүнөздүү

Зона арктических пустынь – арктикалык чөл зонасы - арктика алкагындагы табийгый зона. Гренландиянын көп бөлүгүн, Түндүк Муз океандын аралдарын, ошондой эле материктин көп жылдык тоң таралган түндүк чет жакаларын ээлейт. Муздуу жана суук таштак чөл ландшафты басымдуу; айрым жерлеринде бирин-сирин эңгилчектер жана жапыз өскөн чөл өсүмдүктөрү кездешет.

Зона почвенная - топурак зонасы

Зябь - тоңдурма

Зябь паровая - буулантма тоңдурма

И

Известняк - акиташ теги – негизинен кальцид, чанда арагонит минералдарынан турган чөкмө тоо тек. Составында кошунду түрүндө доломит, чопо менен кумдун бөлүкчөлөрү, организмдин ташка айланган калдыктары кездешет. Курулушта, кара металлургияда (флюс), айнек жана химия өнөр жайында пайдаланылат.

Известкование почвы - топуракты акиташтандыруу, топуракка акиташ чачуу - кычкыл топурактардын кычкылдуулугун азайтып, физико-химиялык, биологиялык касиеттерин жакшыртуу үчүн айдоо жерлерге акиташ чачуу.

Ил - чөгүндү, тунма - топурактын жана борпоң тоо тектеринин өлчөмү 0,001 мм ден кичине келеген эң майда бөлүкчөлөрү.

Иллювий – иллювий - топурактын үстүнкү катмарынан төмөнкү катмарына жуулуп түшүп жыйналуучу заттар. Иллювий грекче «сайроондогу ылай» дегенди түшүндүрөт.

Иллювий карбонатный - карбонаттуу иллювий - кара жана кара коңур топурактарда кезигет.

Иллювий каллоидный - каллоиддүү иллювий - кара топураксыз топурактарда учурайт.

Иллювий солевой - туздуу иллювий - кургак чөл, талаалуу топурактарда учурайт

Инверсия почвенных зон - топурак зоналарынын инверсиясы (өзгөрүшү, жылышы)

Интенсивность испарения - буулануунун интенсивдүүлүгү (ыкчамдуулугу)

Интервал влажности завядания - солуу нымдуулугунун интервалы (аралыгы)

Интрозональность – интразоналуулук – азоналуулуктун айрым учуру – бир же бир нече аймакташ географиялык (табийгый) зонанын чегинде закон ченемдүү пайда болгон кайсы бир ландшафттын же табият кубулушунун таралышы (мисалы, тайга менен тундрадагы сфагнум саз, чөл жана талаа зоналарындагы шор жерлер. Интразоналуулук адатта жергиликтүү себептер менен шартталат (туздуу тоо тектердин арбындыгы, жергиликтүү нымдын мол болушу ж.б.).

Интрузия – интрузия – эриген магманын жер кыртышын жиреп чыгуу процесси. Интрузияны адатта тоо пайда болуу процесси коштойт. Интрузиядан кийин ар кандай тереңдикте муздаган магмадан көптөгөн интрузия тоо тектери жана тулкулар (шток, батолит, лакколит, тарам ж.б.) пайда болот. Интрузия латынча «түртөм» деген маанини билгизет.

Инфлюкция – инфлюкция - жердин бетиндеги суулардын топурактагы жарыктар жана ири тешиктер аркылуу төмөн агып түшүшү.

Ирригация – ирригация – нымсыз жерге суу жеткирип, топурактын нымдуулугун арттыруу; мелиорациянын бир түрү. Сугат кыртыш менен өсүмдүктөрдүн суу режимин жакшыртат, топурактын туздуулугун жөңгө салып, жер бетине жакын абанын микроклиматын өзгөртөт (анын температурасын төмөндөтүп нымдуулугун көбөйтөт. Кыргызстанда

көбүнчө дан эгин, пахта, үрөн үчүн кант кызылча, тамеки, көп жылдык чөп ж.б. өстүрүлөт.

Ископаемые почвы - топурактан казып алынуучу нерселер

Испарение - буулануу - топурактан нымдын буулангыч учуп кетиши

Испарение валовое - жалпы буулануу

Испарение потенциальное - потенциалдык буулануу

Испарение суммарное - жалпы буулануу (“испарение валовое”, деген терминдин синоними).

Испаритель почвенный - топурак бууланткычы - топурактын бетинен бууланган нымды аныктоочу курал.

Историческая геология – тарыхый геология – жер кыртышын жана жалпы эле Жердин тарыхын, өөрчүү закон ченемин изилдейт. Анын негизги бөлүгү – стратиграфия. Тарыхый геологиянын максаты – жер бетинин жана органикалык дүйнөнүн эволюциясын изилдеп, теориялык жактан түшүндүрүү, ошондой эле жер кыртышын ички түзүлүшүнүн өзгөрүү тарыхын аныктоо.

Истощение почвы - топурактын арыкташы - азот, фосфор, калий сыяктуу азык элементеринин бирикмелеринин азайышы; бул узак мезгилге чейин жерди семиртбестен бир эле өсүмдүктү айдоонун натыйжасында пайда болот.

К

Кадастр – кадастр – белгилүү бир объектини мезгил-

мезгили менен же үзгүлтүксүз байкоо жүргүзүүнүн негизинде түзүлүп, системага салынган маалыматтардын жыйнагы. Суу, жер, климаттык, ландшафттык, токой, медицина-биологиялык, минералдык ресурстардын, өзгөчө коргоого алынган табийгый объектилердин жана аймактардын, аңчылык-промыселдик, рекреациялык ж.б. кадастрлар болот.

Кадастр земельный - жердин кадастры (жердин эсеби).

Кайнозойская эра – кайнозой заманы (эрасы) – Жер кыртышынын жалпы стратиграфиялык шкаласынын эң жогорку (жаш) эратемасы (тобу) жана Жердин геологиялык тарыхындагы ага туура келген соңку заманы; азыркы доорду да камтыйт. Мындан 67 млн. жыл мурда башталган. Палеоген, неоген жана антропоген (төртүнчүлүк) системаларына (мезгилдерине) бөлүнөт. Альп бүктөлүүсүнө байланыштуу тоо пайда кылуучу ургалдуу кыймылдар жүрүп, Тынч океандын чет-жакаларында, Европанын Түштүгүндө жана Азияда бийик тоо тизмектери түзүлгөн. Неогендин аягы – антропогендин башталышында климат кескин өзгөрүп, Европа, Азия жана Түштүк Американын кыйла аянттардын материктик муз каптаган. Органикалык дүйнөсүндө – сүт эмүүчүлөр басымдуулук кылган; жаныбарлар менен өсүмдүктөрдүн түрлөрү азыркы кездегиге окшогон. Антропогендин башталышында алгачкы адам пайда болгон. Кайнозой грекче «жаңы тиричилик» деген маанини билдирет.

Калийные соли – калий туздары – сууда жеңил эриген калий жана калий-магний минералдарынан (сильвин, карналлит, каинит, полигалит, лангбейнит ж.б.) пайда болгон чөкмө тоо тектери. Калий туздарынын дүйнөлүк жалпы запасы 79 млрд.т. Ири бассейндери:

Жогорку Кама, Карпат өндүрү, Старобинск (Россия), Жогорку Рейн (ФРГ), Делавар (АКШ), Саскачеван (Канада) ж.б. Калий туздарынын 95% калий жер семирткичтерин алууга пайдаланылат.

Каледонская складчатость – каледон бүктөлүүсү – ордовик, силур мезгилдеринде жүргөн геологиялык процесстердин (бүктөлүү, тоо пайда болуу, граниттешүү), жайындысы; протерозойдун аягынан палеозойдун башталышына чейинки геосинклиналдык өңүгүүнүн аякташы. Каледон бүктөлүүсүнүн натыйжасында Борбордук Казакстандын батышы, Скандинавиянын түндүк батышы, Британ аралдарынын көп бөлүгүндө ж.б. жерде тоо тизмектери пайда болгон. Кыргызстанда Түндүк Тянь-Шандагы тоолору да каледон бүктөлүүсүнө таандык. Термин Шотландиянын латынча аталышынан (каледониядан) келип чыккан.

Каолин – каолин – каоленит, кварцтан турган, талаа шпаты, гидрослюдадар ж.б. кошо кездешкен ак түстүү борпоң тоо тек. Негизинен алюминилүү силикат тектеринин бузулушунан (үбөлөнүшүнөн) пайда болот. Карапа сырьесу (форфор, фаянс, электротехникалык буюмдар); кагаз, текстил жана резина өнөр жайларында пайдаланылат. Тоо тек ак чопо алгачкы жолу казып алынган Кытайдагы Каолин деген жердин атынан коюлган.

Капилляр - кылдай ичке түтүкчө

Капилляр четочный - муунак кылдай ичке түтүкчө

Капилляр цилиндрический - цилиндр түрүндөгү кылдай ичке түтүкчө

Капиллярность почвы - топурактын кылдай ичке түтүкчөлүгү - сыртка тартуучу күчүнүн негизинде топурактын ным менен эритмелерди жогору карай

жылдыруу жөндөмдүүлүгү. Топурак тоголокчолурунун арасында сансыз кылдай түтүкчөлөр боюнча ным менен эритмелер 2-4 метрге чейин жогору көтөрүлөт.

Кара тоо - кара тоо – чала чөл жана талаа өсүмдүктөрү басымдуу болгон кырка тоолор жана тоо массивтери. Бул ландшафт таштуу капталдар менен айкалышып тургандыкан тоо каралжын тартып турат. Кара тоо ала тоодон жапыздыгы, жайында кар жатпагандыгы менен айрымаланат. Кара тоолор көбүнчө Орто Азияга, Түштүк Урал, Маңгышлак ж.б. кургак климаттуу аймактарга мүнөздүү.

Карбонаты – карбонаттар (көмүр кислотасынын туздары)

Карбонатные горные породы – карбонаттуу тоо тектер – кальций, магний, темирдин карбонаттарынан турган тоо тектер. Чөкмө (акиташ, доломит, мергель, бор ж.б.), метаморфоген (мрамор) жана магматоген (карбонатит) карбонаттуу тоо тектерине бөлүнөт.

Карбонатные почвы – карбонаттуу топурак – составында, айрыкча үстүңкү горизонтторунда кальций менен магний карбонаттары арбын кездешкен топурак.

Карбонатность почвы - топурактын карбонаттуулугу

Карбонаты реликтовые - калдык карбонаттар

Карст – карст - табийгый суулардын тоо тектерди (гипс, таш туз, доломит, бор ж.б.) эритишинен пайда болгон кубулуштар. Карст кубуштарынан жер астындагы үнкүр, көңдөй, өткөөл, табийгый кудуктар, жер бетиндеги чүңкур жерлер, туюк чүңкурдуктар ж.б. рельефтин формалары пайда болуп, андагы жер астындагы суулардын, агын суу тармактарынын (жер астындагы көңдөйлөргө сиңип кетиши), көлдөрдүн циркуляциясы менен режими өзгөчө болот. Карст процесси Югославияда өзгөчө өөрчүгөн; КМШда Европалык бөлүгүндө,

Кавказда, Орто Азияда кездешет. Термин Югославиядагы Карст платосунун атынан пайда болгон.

Карстовая пропасть – карст тунгуюгу – ылдый карай тик оюлган, айрым жерлеринде жантайыңкы же горизонталь абалында жаткан өткөөлдөрү бар карст көндөйлөрү; табийгый шахтылардан башталат. Дүйнөдөгү эң терең туюнгуоктар: Пьер Сен-Мартен (тереңдиги 1332 м; Пириней тоолорунда), Сан-Бернар (1298 м; Савойя Альп тоолорунда), Берже (1141 м; Сорнен платосунда); Борбордук Азияда – Киев (950 м; Зеравшан кырка тоосунда).

Карты геологические – геологиялык карталар – Жер бетиндеги белгилүү бир аймактын геологиялык түзүлүшүнүн чагылдырат. Мазмунуна карай накта геологиялык карталар (тоо тектердин жашын, составын, жайгашуу шартын көргөзөт), инженердик геологиялык карта жана кен байлыктардын карталары болуп бөлүнөт. Ошондой эле тектоникалык, литология-фациялык, металлогениялык карталар да геологиялык карталарга кирет.

Каткование почвы – топуракты таптоо - топурактын үстүнкү айдоо катмарын атайын куралдар менен таптоо.

Каштановые почвы – коңур топурак – мелүүн алкактын кылкан жана шыбак-кылкан өсүмдүктүү кургакчыл талаа зонасына мүнөздүү топурактын тиби. Чиринди 1,0-5%ти түзөт. Топурактын кара коңур, кадимки коңур жана ачык коңур түрү болот. КМШда (Түштүк Украина, Молдавия, Түндүк Кавказ, Казакстанда), Түндүк Монголия, Кытай, Түркия, АКШ, Аргентинада кездешет. Коңур топурак Кыргызстандын аймагынын 3-5%-тейин ээлейт.

Кварц – кварц – эң кеңири талалган минерал. Кош кристаллдуу, агрегаты жана массасы бүртүкчөлүү. Өңү ар түрдүү: тунук кварц – тоо хрусталы, кызгылт көгүш -

аметисты, күнүрт бозомтугу – раух топаз, карасы – морион, сарысы – цитрин деп аталат. Магма, метаморфизмделген (гнейс, сланец, кварцит) жана чөкмө (кумдук ж.б.) тоо тектерди пайда кылуучу минерал; руда тарамдарында кездешет. Кара жана айнек өнөр жайларында, электр жана радиотехникада, оптикада, түстүү кварцта, зергерчиликте пайдаланылат.

Кембрийский период (система) – кембрий мезгили (системасы)- Жердин геологиялык тарыхындагы палеозой заманынын биринчи мезгили жана ошол мезгилде пайда болгон тоо тек кабаттарынын системасы. Мындан 570млн. жыл мурда башталып, узактыгы 70 млн. жылга созулган. Кембрийдин башталышында жер бетинин көп бөлүгүн суу каптагандыктан деңиз шартындагы чөкмө тектер пайда болгон. Кембрийдин ортосунан соңку кембрийдин башталышына чейин көп жерлерде деңиз тартылган. Үстүңкү Кембрийде биринчи жолу кызыл түстүү лагуналык чөкмө тектер пайда болгон. Негизги тектоникалык структуралар рифейдин аягында эле түзүлгөн. Кембрий мезгилинде алгачкы жолу скелетүү организмдер жашаган. Өсүмдүктөрдөн көгүш жашыл жана кызыл балырлар пайда болгон. Кембрий тоо тектериндиги фосфориттин ири кендери Казакстанда, Монголияда, Кытайда бар. Кембрий деген термин Уэльстин латынча аталышынан «Камбрия» келип чыккан.

Кислование - кычкылдантуу - содалуу солонецтерди жакшыртуу үчүн топуракка кычкыл химиялык заттарды берүү: темирдин сульфаты, алюминийдин сульфаты ж.б.

Кислота гуминовая - гумин кислотасы - топурактын чириндисиндеги туруктуу органикалык кислота. Ал аэробтук чирүүнүн натыйжасында пайда болот, анын бир негиздүү металл туздары сууда ээрийт, эки негиздүү металл туздары сууда эрибейт.

Кислота гумусовая - гумус кислотасы (гумин кислотасынын спиртте эрибей турган түрү)

Кислота креновая - крен кислотасы - топурактын чириндисиндеги органикалык туруксуз кислота. Ал органикалык заттардын козу карын аркылуу чирүүсүн натыйжасында пайда болуп, анын туздары сууда тез эрийт.

Кислота лишайниковая - энгилчек кислотасы

Кислота перегнойная - чиринди кислотасы

Кислотность почвы - топурактын кычкылдуулугу - топуракта жана анын эритмесинде суутек иондорунун катышышына жараша болгон топурактын касиеттери.

Кислотность почвы обменная - топурактын алмашуу кычкылдуулугу - бул топурактагы нейтралдуу туздар менен алмашууга жөндөмдүү болгон водород жана алюминий иондорунун болушуна жараша болот.

Классификация почв генетическая – топуракты генетикалык жактан класификациялоо

Классификация почв морфолого-генетическая – топуракты морфолого-генетикалык жактан класификациялоо.

Классификация почв по каменистости – топуракты таштуулугуна жараша класификациялоо (Н.А.Качинскийдин класификациясы). Таштуулук даражасы 3мм ден ири болгон бөлүкчөлөрдүн процент менен алгандагы саны. Ташсыз топурак 0,5мм. Аз таштуу топурак 0,5-5,0мм. Орточо таштуу топурак 5-10мм. Өтө таштуу топурак 10 мм.

Классификация почв по механическому составу – топуракты механикалык составына карата класификациялоо

Классификация почв по степени заболачивания – топуракты сазга айлануу даражасына карай класификациялоо

Классификация почв по степени засоления – топуракты туздануу даражасына карай классификациялоо

Классификация почв по степени смывтости – топуракты суу менен жуулушуна карата классификациялоо

Климат – климат - аба ырайынын Жердин бул жетигил аймагындагы көп жылдык режими; ал географиялык шарттарга байланыштуу болот. Климат жөнүндө түшүнүк көп жылдык метеорологиялык байкоолордун маалыматтарын статистикалык иштеп чыгуудан кийин түзүлөт. Климат атмосферада жана аракеттеги катмарда болгон физикалык процесстердин (жылуулук, кинетикалык ж.б. энергия формаларын келиши, өзгөрүшү, берилиши жана оошуусу, нымдын бууланышы, кондициясы жана оошуусу ж.б.) натыйжасында жаралат. Климат пайда кылуучу процесстер айрым географиялык факторлорго байланыштуу, алар: географиялык кеңдиктер (Жерге берилүүчү күн радиациясынын, аны менен кошо абанын температурасынын, атмосфералык басымдын ж.б. зоналуулугун, сезондуулугун аныктайт), деңиз денгээлинен бийиктиги (ага бийиктик алкактуулук процесси байланыштуу), кургактык менен деңиз мейкиндигинин жайгашышы (кургактык менен деңиз жылуулукту түрдүчө сиңип алат, сактайт жана чыгарат, буулануу ар түрдүү болот; булардын аба агымында таасири зор), кургактыктын рельефи (аба агымын, температураны, булуттуулукту, жаан-чачынды ж.б. бөлүштүрүүдө мааниси зор), океан агымдары, жер бетинин түзүлүшү ж.б. Бир жерден экинчи жерге которулганда климаттын өзгөрүшү климат пайда кылуучу факторлордун бүт комплексинин өзгөрүшүнө байланыштуу. Жер бетинин масштабына жараша

макроклимат, мезоклимат, микроклиматка бөлүнөт. Жер шарыны өтө ар түрдүүлүгүнө байланыштуу климаттык классификация түзүлөт. Грекче климат «жер бетинин күн нуруна карай кыйгачтоосу» деген маанини билдирет.

Климатология – климатология – Жер шарын климаты, анын типтери пайда болуу факторлору, таралуу жана мезгилге карай өзгөрүү закон ченемдери жөнүндөгү илим. География илиминин системасына кирип, метеорологиянын маалыматтарына таянат. Жалпы же физикалык климатологияга жана климатографияга бөлүнөт. Атмосферанын бийик катмарларын аэроклиматология, жер бетиндеги катмарын микроклиматология, геологиялык жана өткөн мезгилдердикин палеоклиматология изилдейт. Колдоңмо климатологияга биоклиматология, агроклиматология, курорт климатологиясы, медициналык климатология ж.б. кирет

Климатические пояса – климаттык алкактар – күндө жылуулукту алышы ошондой эле атмосферанын жалпы айланышынын өзгөчөлүгү боюнча бири-биринен айрымаланган жер бетинин кеңдик же субкеңдик багытындагы тилкелери. Жер бети экватордук, субэкватордук, экиден (Түндүк жана Түштүк жарым шарларда) – тропиктик, субтропиктик, мелүүн алкактарга; уюлдук кеңдиктерде субарктика, арктика, субантарктика, антарктика алкактарына бөлүнөт. Горизонталь боюнча жаткан алкактар кээде климаттык зоналар делип, ал эми тоолу аймактарда климаттык алкактар деп аталат.

Климатические ресурсы – климаттык ресурстар – күн энергиясын, нымды жана шамал энергиясын камтыган түгөнгүс табийгый ресурстар. Бул ресурстарды адамдар материалдык жана материалдык эмес иштерине түздөн түз пайдаланбайт, пайдалануудан түгөнүп калбайт, бирок бузулушу (булганышы) же кылдат мамиле жасалса

оңолушу мүмкүн. Агроклиматтык жана рекреациялык ресурстарга вегетация мезгилиндеги жаан-чачындын өлчөмү, абанын температурасы, күн радиациясынын ургаалдуулугу ж.б. кирет.

Климатические факторы – климаттык факторлор – климатты пайда кылуучу факторлор; аларга – географиялык кеңдиктер, деңиз денгээлинен бийиктиги, орография, кар, мөңгү, өсүмдүктөр, океан агымы, аймактын океанга жакын же алыс жайгашышы ж.б. кирет.

Коагуляция – коагуляция (эритиндинин коюланышы, чөгүшү)

Когезия – когезия - топурактагы бир тектүү молекулалардын бири- бири менен тартышып, топуракка илэшчек жөндөмдүүлүктү бериши

Коллоид – коллоид - сууда килкилдекке айланып эрип, жана кристаллга айланбаган өтө майда органикалык жана минералдык бөлүкчөлөр.

Коллоиды почвы – топурактын коллоиддери - топурактын диаметри 0,1 микрондон 1 миллимикронго чейинки органикалык жана минералдык бөлүкчөлөрү. Топурактын коллоид бөлүкчөлөрү дайыма катуу тоголокчо же агрегат түрүндө тоголоктошуп кезигет.

Колок – ачык талаа жердеги чоң эмес табыйгий топ бак, токойчо

Кольматаж – кольматаж - 1) Грунттун тешиктерин чопону топурактын ж.б. майда бөлүкчөлөрү менен толтуруу 2) Суу жайпаган аянттын бетине чөгүндүлөрдү, ылайды ж.б. чайпоо.

Комок - кесек топурак (топурактын кесеги)

Комочек - майда кесек

Комплексность почвы - топурактын комплекс-түүлүгү (айбанаттардын, өсүмдүктөрдүн, рельефтин жана климаттык шарттардын өзгөрүлүшүнө жараша

топурактын жалпы же анын айрым түрлөрүнүн өзгөрүлүп турушу).

Компост – компост - жергиликтүү жер семирткич, ар түрдүү айыл чарба таштандыларынын, өсүмдүктөр менен айбандардын, чым көңдүн, адамдын заңынын ж.б. чириген аралашмасы.

Конгломераты – конгломераттар – 1)Жумуру майда таштардын камдашуусунан пайда болгон чөкмө тоо тек. Таштардын составына карай чулу конгломерат (бир түрдүү тоо тектерден түзүлгөн), полимиктүү конгломерат (түрдүү тоо тектерден түзүлгөн) делип, пайда болушуна жараша деңиз, аллювий, пролювий, көл тектерине бөлүнөт. 2)Чопо же акиташ аркылуу цементтелген ар түрдүү тектердин жумуру сыныктарынан турган катуу тектер. Терминдин аты латынча «үйүлгөн, тыгыздалган» деген маанини билдирет.

Конвекция – конвекция - топурактагы, абанын, суунун жылышына жараша жылулуктун бир орундан экинчи орунга которулушу.

Конкреция – конкреция – 1) Минералдардын табигый жыйнагынын бир түрү. 2) Топуракта кезигүүчү туздардын табигый жыйнагы.

Консистенция почвы – топурактын консисин-тенциясы - нымдуулука жараша сырткы механикалык таасирдин алдында топурактын бөлүкчөлөрүн жылышы.

Консистенция почвы вязкопластичная – топурактын илээшчек ийкемдүү келген консистенциясы - топурак ийкемдүү келип, бөлөк нерсеге жабышпайт.

Консистенция почвы вязкотякучая – топурактын илээшчек агуучу абалдагы консистенциясы - топурактын кою илээшчек тартып, ага тургандай болуп эзилген абалы.

Консистенция почвы жидкотякучая – топурактын суюк агуучу абалдагы консистенциясы - топурактын суюк тартып агып кете тургандай болуп эзилген абалы.

Консистенция почвы липкопластичная – топурактын жабышкак ийкемдүү келген консистенциясы - топурак ийкемдүү келип, башка нерсеге жабышат.

Контенентальные отложения – континеттик чөкмөлөр – кургактыкта (материкте) жана андагы суу тармактарында (көлмө, дарыя, көл) пайда болгон чөкмө тоо тек катмарлары. Алар негизинен Жер бетиндеги мурдагы тоо тектердин физикалык, химиялык жана механикалык процесстерден үбөлөнүп, талкаланып жана аларды ошол эле жерге же орун которуп (тоголонууп, шамал, суу менен барып) топтолушунан түзүлөт.

Кора выветривания - бузулуу кабыгы - жер бетиндеги тоо тектердин бузулушунан пайда болгон кабык.

Кора выветривания грубообломочная – ири сыныктуу бузулуу кабыгы - тоолордо жана тундрада ири тоо сыныктарынан жана биринчи минералдардан турган кабык.

Кора выветривания древняя - илгерки бузулуу кабыгы

Кора выветривания отизвесткованная – акиташтуу бузулуу кабыгы (сыныктардын көмүр кычкыл кальций каптап турган тоо тектеринен турган кабык).

Коричневые почвы – күрөң топурак – ксерофиттүү дарак-бадал өсүмдүктөрү өскөн, кургакчыл субтропиктик Жер Ортолук деңиздик жана муссон климаттуу аймактарда өөрчүгөн топурак. Өңү күрөң, тереңдеген сайын ачык тартып кетет. Жер Ортолук деңиз жээктериндеги өлкөлөрдө, Кытайда, АКШнын батышында, КМШда (Крымдын түштүк жээгинде, Чыгыш Закавказьеде, Орто Азиянын тоолорунда) кеңири таралган. Күрөң топурак Кыргызстандын 9%ке жакын аянтын ээлейт.

Корка почвенная - топурак каткаланы - топурактын

үстүнкү бетинин 1-3см калыңдыкта каткалаңга айланышы. Мындай каткалаң структурасыз топурактарда көп кезигип, себилген уруктун өсүшүнө жана топурака абанын киришине тоскоолду кылат да, жердеги нымдын абага тез учуп кетишине алып келет.

Корка солевая - туз каткалаңы, кабыгы - туздуу топурактардын бетинде кезигет.

Коркообразование - каткалаңдын (кабыктын) пайда болушу

Корразия – корразия – шамал, суу мөңгү, муз ж.б. менен бирге кыймылда болгон катуу бөлүкчөлөрдүн жер бетиндеги жумшак тоо тектерди сүргүлөп жемириши. Натыйжада үңкүрлөр, туюңгуюктар ж.б. пайда болот. Термин латынча «кырып жышыйм, кырып чукуйм» деген маанини билдирет.

Корунд – корунд – минерал, алюминий кычкылы. Өңү ар түрдүү: кызылы-рубин, көгүшү – сапфир, түссүзү – лейкосапфир деп аталат. Жогорку катуулукта. Метаморфизм, метасоматоз жолу менен пайда болот. Кен чачындыларында топтолот. Абразив материалы. Тунук түсү кооз асыл таш (рубин, сапфир ж.б.) катары пайдаланылат. Минералдын аты байыркы инди сөзүнөн пайда болгон.

Кочка – бодур, дөмбүл (саздак жерлердеги бодурлар)

Коэффициент структурности почвы - топурактын структуралуулугунун коэффициенти (топурактагы ирилиги 1-10мм келген агрегаттардын майда чоң түрдөгү бөлүкчөлөргө болгон катышы).

Краснозем – кызыл топурак – субтропик алкагындагы токойлуу жерлерле өөрчүгөн топурак. Үстүнкү горизонтунда чиринди 6-9%ке чейин жетет. Кадимки жана күлдүү кызыл топурак болот, анда тамеки, цитрус өсүмдүктөрү, жүзүм ж.б. өсөт. КМШда (Грузия,

Азербайджанда), Түштүк Европа, Африка өлкөлөрүнө, Кытай, Япония, Вьетнам, АКШ, Бразилия, Уругвай, Австралияга мүнөздүү.

Кремнезем - кремнезем (кремнийдин кычкылтек менен бирикмеси, кремнийдин кош окиси)

Кремний – кремний (топуракты түзгөн минералда өтө кеңири тараган химиялык элемент. Ал баардык өсүмдүктөрдүн составына кирет).

Кристаллические сланцы – кристаллдуу сланецтер – Жер кыртышынын тереңиндеги ысыктык менен басымдын таасиринен мурдагы магма жана чөкмө тектердин өзгөрүшүнөн пайда болгон метаморфизмделген тоо тектер. Алар кристаллдык түзүлүштө жана составында бир тарапка багытталган слюдалар арбын болгондуктан жука, кат-кат болуп жиктелип турушу (сланецтүүлүк) менен айырмаланат. Кыргызстанда байыркы тоо тек катмарында кеңири таралган.

Крошение почвы – топуракты күкүмдөө, ыпыратуу, майдалоо

Круговорот вещества – заттын айланышы – табиятта заттардын бир түрдөн экинчи түргө айланышынын жана башка жерге которулушунун кайталанма процесси. Жалпы заттардын айланышы айрым процесстерден (мисалы, суу, газ, химиялык элементтердин айлануусу) түзүлөт. Азыркы мезгилде болжол менен жер бетинин 10-20 кмге (кай бир жерде 50-60 кмге) чейинки аралыкта геосфералар ортосунда зат алмашуу жүрөт. Атмосферада, гидросферада, литосферанын үстүңкү бөлүгүндө жана биосферада зат алмашуу тынымсыз жүрүп турат.

Круговорот веществ большой геологический – заттардын чоң геологиялык айлануусу (океан, деңиз, көл жана дарыялардын бетинен учкан буулар кайра жаан-

чачын түрүндө жерге түшөт. Бул суулар топурактан, борпоң тоо тектеринен өтүп, жолундагы сууда эрий турган заттарды эритүү менен океан-деңиздерге ж.б. куюлат. Суу менен кошо келген элементтер айбандардын жана өсүмдүктөрдүн калдыктары менен бирге суу түбүнө чөгүп, суу тартылганда кургактыкка чыгышат. Мына ушундай жол менен заттардын геологиялык айлануусу болуп турат.

Круговорот веществ малый биологический - заттардын кичине биологиялык айлануусу - заттардын биологиялык айлануусу топурак менен өсүмдүктүн ортосунда болот.

Культивация – культивация - топурактын үстүнкү катмарын 5-12 см жана андан да тереңдике культиватор менен культивациялоо, жумшартуу, копшолтуу. Мында ото чөптөрдү жоготуу жана тыгыздалган топуракты жумшартуу максаты көздөлөт.

Культур техника – культур техника - кургатылган саз, саздак шалбаа жердерди өздөштүрүү боюнча көрүлүүчү чаралар: жыгычтарды кыюу, дүмүрлөрдү казуу, таштарды жыйноо, бодурдарды түзөө ж.б.

Кустарники – бадалдар – бийиктиги 0,8-6мден ашпаган көп жылдык жыгач өсүмдүгү. Дээрлик бардык зоналарда таралган. Кыргызстанда бадалдардан табылгы, ыргай, шилби, аса-муса, чие, катын жаңгак, карагат, дан куурай, ит мурун, төө куйрук, алтыгана, бөрү карагат, чычырганак, жылгын ж.б. өсөт.

Кяризы - кяриздер - жер алдындагы суу жыйналуучу жайлар.

Л

Лабрадорит – лабродарит – толук кристаллдаган

магма тоо теги, негизинен плагиклаз – лабрадордон турат. Өңү кара, көк жашыл болуп куулуп турган кооз таш. Кендери Украина, Канада, АКШ ж.б. жерлерде бар. Аты Түндүк Американын Лабрадор жарым аралына байланыштуу пайда болгон.

Ландшафт – ландшафт - жаратылыштын географиялык комплектинде колдонулуучу физикалык географиядагы термин. Табигаттын компоненттеринин бир жайда, аймакта же райондо жайгаштырылышы, топтолушу. Табигый өзгөчөлүгү бар анчалык чоң эмес район, жер бетинин жалпы көрүнүшү.

Латерит – латерит - тропикалык климаттын шартында терең бузулуунун натыйжасында пайда болгон кызыл же саргыч түстөгү тоо тегинин бир түрү. Тропик зоналарындагы платолор менен дөңсөөлөрдүн аймагын каптап жатат. Калыңдыгы бир нече метрден 50мге чейин жетет. Латерит латынча «кирпич» деген маанини билдирет.

Латеритизация - латериттештирүү, латеритке айландыруу

Латеритные почвы – латерит топурагы - тропика тилкесиндеги токойлордо алюминий менен темир эритиндисинин кошулмаларына бай кызыл топурак: Түштүк Америкада, Африканын борборунда, Австралиянын түндүгүндө, Азиянын түштүк чыгышында кездешет.

Легенда почвенной карты – топурак картасынын легендасы - картадагы топурактын түрлөрүн көрсөтүүчү белгилер жана алардын белгилүү бир системага келтириши.

Лес – токой – жер бетиндеги өсүмдүк дүйнөсүнүн негизги типтеринин бири. Негизинен бир же бир нече

түрдөгү дарак, бадал өсүмдүктөрүнөн туруп, белгилүү аймакты ээлейт. Ийне жалбырактуу, жазы жалбырактуу (бир тектүү же аралаш), жалбырагы күбүлмө, дайыма жашыл токойлорго бөлүнөт. Токойдон жыгач, техникалык сырье ж.б. алынат. Токой климатка таасир тийгизип, топурак, нымдын сакталышында чоң мааниге ээ; биосферанын туруктуу болушунун негизги факторлорунун бири. Токой кургактыктын 27%ин (4090 млн га) ээлейт. Жер шарындагы токой кийинки мезгилде адамзаттын тийгизген таасиринен аябай өзгөрүп азаюуда. Ошондуктан токойду коргоо жана сактоо боюнча дайыма кам көрүү талап кылынат. Кыргызстандын аймагынын 3%ин токой ээлейт

Лесные зоны – токой зоналары – табийгый ландшафттында токой басымдуулук кылган географиялык зоналар. Алар субэкватор, экватор, тропик, субтропик жана мелүүн алкактарда болот. Негизинен Түндүк жарым шарда таралган.

Лесостепь – токойлуу талаа – суу бөлгүчтөрдө (жончолордо) токой менен талаа өсүмдүктөрүнүн кезмектеш өсүү менен мүнөздөлгөн ландшафттын зоналуулук тиби.

Лесостепные зоны – токойлуу талаа зоналары – Жер шарындагы талаа жана токой ландшафты басымдуу болгон географиялык зоналар. Субтропик алкактардын токойлуу талаа зоналары (Түндүк Амарикада, Африканын түштүк-чыгышында, Австралия тоолорунун батыш өндүрүндө кездешет) жана мелүүн алкактын токойлуу талаа зоналары (Евразияда, Түндүк Амарикада; Түштүк жарым шарда кезикпейт) болуп бөлүнөт. Жазы жана йине жалбырактуу токой, шалбалуу талаа өсүмдүктөрү өсөт. Кыртышы боз-токой жана кара топурактуу келет.

Лесотундра – токойлуу тундра - суу бөлгүчтөрдө (жончолордо) тундра жана токой участкаларынын

кезмектешүүсү менен мүнөздөлгөн ландшафттын зоналууук тиби.

Лесотундровая зона – токойлуу тундра зонасы – Түндүк жарым шардын субарктика алкагындагы тундра жана токой ландшафты басымдуу болгон табигый зона. Тундра менен мелүүн алкактын токой зонасын аралыгында. Зоналык түндүк бөлүгүнүн 10-20%ин, түштүгүнөн 40-50%ин токой жана сейрек токой ээлейт. Токойлуу тундра зонасы Евразиянын түндүгүндө жана Түндүк Америкада жазылыгы 40-50дөн 300-400 кмге чейинки тилкени пайда кылат. Көп жылдык тоң жана саздак жер кеңири таралган

Лесные ресурсы – токой ресурстары – токойдогу жыгачтардын, жапайы айбанаттын, тоют, козу карын, мөмө-жемиш, дары-дармек өсүмдүктөрүнүн ж.б. запасы. Дүйнөдөгү токойдун жалпы аянты 4090 млн га же Жер шарындагы кургактыктын 27%ин ээлейт. КМШда токой дүйнөлүк токой ресурстарынын бештен бир бөлүгүнөн көбүрөөгү бар, аянты 750 млн га, Кыргызстанда 2682 миң га.

Лесоводство – токойчулук – 1) Өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн жыгач ж.б. токой продуктусун алуу, дарылык, эстетикалык максат үчүн токой өстүрүүчү тармагы 2) Токой өстүрүү, сапатын жакшыртуу, кунардуулугун жогорлатуу жөнүндөгү илим.

Лесс – лесс - майда тоголокчолуу кальцийдин карбонатына бай, боз саргыч келген чөкмө тоо теги. Түндүк Кытайда, Орто Азияда, КМШнын Европалык бөлүгүнүн түштүк бөлүктөрүндө кеңири таралган. Термин немецче «борпоң, бош» деген маанини билдирет.

Лессовидные породы – сары топурак сыяктуу тектер - өңү сары, майда бөлүкчөлөрдөн түзүлгөн кумай чополор.

Кадимки сары топурактан өзгөчөлүгү: бүртүктөрү 0,1 мм, диаметрден кичине эмес, составында чопо бир кыйла арбын жана кат-кат болуп жатат.

Лиман – лиман, суу жайпама (суу киргенде, жазында кар эригенде суу каптап кийин кургап калуучу табыйгый төмөн жерлер).

Липкость почвы - топурактын жабышкактыгы, илээшчектиги

Листопадные растения – жалбырагы күбүлмө өсүмдүктөр – өсүмдүктөрдүн өсүүсүнө ыңгайсыз мезгилде жалбырагы күбүлүп түшкөн дарактар менен бадалдар. Кышында көгөрүп туруучу (жалбырагы кургак убакта күбүлөт), жайында көгөрүп туруучу (жалбырагы кышында күбүлөт) өсүмдүктөр болуп бөлүнөт. Субтропик, тропик жана мелүүн алкактарында таралган.

Листопадные леса - жалбырагы күбүлмө токой – өсүмдүктөрдүн өсүүсүнө ыңгайсыз мезгилде жалбырагын күбүп түшүргөн дарактар. Мелүүн кеңдиктердеги жайында көгөрүп туруучу (жалбырагы кышында күбүлөт) жана тропик жана субэкватордук кеңдиктердеги кышында көгөрүп туруучу (жалбырагы кургак убакта күбүлөт) токойлорго бөлүнөт.

Лиственные леса – жалбырактуу токой – жалбырагын жарым-жартылай, бүт бойдон күбүгөн жана дайыма көгөрүп туруучу дарактар менен бадалдар өскөн жер. Мелүүн кеңдиктерде жазы жалбырактуу (бук, эмен, зараң, липа, кара жыгач ж.б.), токой тараган. Тропиктер менен субтропиктерде болсо дайыма көгөрүп туруучу токойлору жана күбүлмө катуу жалбырактуу токойлор өсөт.

Литология – литология - петрографиянын бир тармагы. Чөкмө тоо тектеринин составын үйрөтөт.

Литологическая карта – чөкмө тоо тектердин картасы.

Литогенез – литогенез – чөкмө тектердин пайда болуу жана андан кийинки өзгөрүү процесстеринин

жыйындысы. Негизги факторлору – тектоникалык кыймылдар жана климат. Көптөгөн кендердин (көмүр, нефти, газ, темир жана марганец рудалары, боксит, фосфорит ж.б.) пайда болушуу литогенез менен байланыштуу. Термин грекче «таш жана пайда болуу» деген маанини билдирет.

Лог – колот, коктуу-колот – эки кырдын ортосундагы узундугунан кеткен ойдуң жер. Негизинен көтөрүңкү жерлерде, адырларда, тоо этектеринде, ири суу өрөөндөрүнүн капталдарында убактылуу аккан суунун тоо тектерди жууп кетишинен пайда болот. КМШнын Европалык бөлүктүн орто тилкесинде көп учурайт.

Ложбина – коо - алыска созулуп, эңкеиш жана кууш тарткан коо, жер) лоуина – коктуу (жаан-чачын сууларынын таасиринен коктуу болуп желип кеткен жер. Анчалык терең эмес, жайык келет да бетинде чымдуу топурак болот.

Луга – шалбаа, чабынды, тулаң, шибер - ным жетиштүү жерлерде жай бою көгөрүп турган табийгый көк жашаң чөптөр. Чөп чабынды же жайыт катарында пайдаланылат.

Луговые почвы – шалбаа топурагы – талаа зонасындагы шалбаа өсүмдүктөрү өскөн аймактарга мүнөздүү топурактын тиби. Өтө нымдуу жерлерде пайда болуп, кыртышты чириндиге бай келет. Шалбаа топурагы ошондой эле түрдүү географиялык зоналардын шалбалуу аймактарында да кездешет. Шалбаа топурактуу аймактардын басымдуу бөлүгү эгин эгүү, жемиш бактарын өстүрүү, огородчулук үчүн жана чабынды, жайлуу жайыт катарында пайдаланылат.

Лушение – лушение (топуракты үстүртөн тайыз айдоо)

М

Магматические горные породы – магма тоо тектери - магманын катып калышынан пайда болгон тоо тектер. Интрузия (мисалы, гранит, сиенит, дуниттер ж.б.) жана эффузия (базальт, андезиттер ж.б.) тоо тектерине бөлүнөт. Алар көбүнчө силикаттардан турат. Кремнеземдун өлчөмүнө жараша ультрафегиздүү, фегиздүү, орточо, кычкыл болуп бөлүнөт. Кычкыл магма тоо тектери менен калай, вольфрам, алтын; фегиздүү тоо тектер менен титан; ультра фегиздүүлөр менен хром, платина, никель ж.б; жегиштүүлөрү менен инобий, фосфор, цирконий, сейрек металлдар ж.б. байланыштуу.

Магнезит – магнезит – 1) Минерал магнийдин карбонаты. Түсү ак, сарыгыч боз болот. Гиперген, гидротерм – метасолматоз жана чөкмө жолу менен пайда болот. 2) Фегизинен магнезит минералынан турган кристаллдык тоо тек. Кичи Азиядагы байыркы гректердин «Магнезия» деген шаардын атынан пайда болгон.

Макроагрегат - макроагрегат (топурактын ири тоголоктору)

Макроклимат - макроклимат (жер бетиндеги ири кеңдиктердин климаты)

Макрорельеф - макрорельеф - жердин үстүнкү ири рельефи, түспөлү, көрүнүшү: тоо кыркалары, тоолор, ири өрөөндөр ж.б.

Макроструктура - макроструктура - топурактын диаметри 0,25 мм ден ири келген тоголокчолору.

Мантия Земли – Жер мантиясы – Жердин жер кыртышы менен жердин ядросунун ортосундагы катуу кабыгы. Мантия Жердин көлөмүнүн 85% түзөт. Андагы температура 2000-2500⁰С деп божомолдонот. Төмөнкү чеги 2900 км тереңдикте. Жердин жогорку (800-900 км)

жана төмөнкү (2000 км) мантияга бөлүнөт. Негизинен магний менен темирге бай оор минералдардан турса керек. Жердин мантиясы менен тектоникалык кыймылдар, магматизм, вулканизм ж.б. процесстер байланыштуу. Термин грекче «жабуу, плау» деген маанини түшүндүрөт.

Материнская порода – түпкү тек – башка тектердин кайра болушунун натыйжасында (метаморфизм жана үбөлөнүү процессинен) пайда болгон тоо тек. Түпкү тоо тектин үстүңкү катмары; ал биологиялык процесстерден, ошондой эле адамдын чарбачыл аракетинен улам кадимки топурак кыртышына айланат.

Мезозойская складчатость – мезозой бүктөлүүсү – мезозой заманында (триас, юра, бор) мезгилдери болуп өткөн жер кыртышындыгы бүктөрүү; тоо пайда болуу жана гранитоид магматизм процесстеринин жыйындысы. Тынч океан кыймылдуу алкагынын чегинде өтө күчтүү болгон.

Мезозойская эра, мезозой – мезозой заманы, мезозой – стратиграфиялык шкаланын палеозой менен кайнозой аралыгындагы системалардын тобу жана жердин геологиялык тарыхынын ага туура келүүчү заманы. Мезозой заманы мындан 230 млн. жыл мурун башталып, 163 жылга созулган ал 3 геологиялык системага (мезгилге) бөлүнөт: триас, юра жана бор. Мезозой ичинде бир катар региондордо күчтүү бүктөлүүлөр болгон. Жаныбарлардын ичинен сойлоп жүрүүчүлөр (динозаврлар, ихтиозаврлар, птеорозаврлар ж.б.) арбын болгон. Канаттуулар, сүт эмүүчүлөр жаңы пайда болушкан, өсүмдүктөр дүйнөсүндө мезозойдун башында папоротниктер, цикодаффиттер, гингко тукумдуулар, ийне жалбырактуулар басымдуулук кылган; аягында

жабык уруктуулар пайда болгон. Термин грек тилинде «ортонку жана тиричилик жашоо» деген маанини билдирет.

Мезорельеф - мезорельеф (макрорельеф менен микрорельефтин ортосундагы жердин рельефи, түспөлү)

Мелиорация – мелиорация – жердин күрдүүлүгүн түп-тамырынан бери жакшыртууга багытталган уюштуруу-чарбалык, инженердик жана агротехникалык чаралардын жыйындысы; жаратылышты рационалдуу пайдалануунун түрлөрүнүн бири. Мелиорация негизинен үчкө бөлүнөт: гидротехникалык мелиорация - мында нымсыз жерлер сугарылып, ашыкча нымдуу жерлер кургатылат, жайыттарга суу чыгарылат. Химиялык жана физикалык мелиорацияга шор топурак гипстелет же дренаж аркылуу шордон артылат, кычкыл топурак акиленет. Биологиялык (экологиялык) мелиорацияга кумдуу жерге, жар бойлото дарак тигүү, токой тилкелерин отургузуу (агромелиорация) ж.б. кирет. КМШда мелиорациянын ар түркүн түрлөрү кеңири пайдаланылат. Бир катар региондордо – Белоруссияда, Россиянын Кара топураксыз зонасында, Орто Азия мамлекеттеринде ж.б. жерлерде мелиорация иштери көп жүргүзүлгөндүктөн көп аянттар кескин өзгөрүп кеткен (суу сактагычтар, көлмөлөр, тосмолор, жолдор, кургатуу тармактары ж.б. курулган).

Мелиорация почвы – топуракты мелиорациялоо - топуракты жакшыртуу

Мелиорация солонцов – солонецтерди мелиорациялоо - мында көп жылдык чөптөрдү себүү, топуракты гипстөө ж.б. иштерди жүргүзүлөт

Мелиорация солончаков – шор топуракты мелиора-

циялоо (мында көп жылдык чөптөрдү себүү, жеңил эрүүчү туздарды топурактын төмөнкү катмарына жууп киргизүү ж.б. иштер жүргүзүлөт).

Мелкозем - майда топурак - топурактын диаметри 1 мм ден кичине келген бөлүкчөлөрү.

Мелкосопочник - майда чокулуу рельеф - жердин бетинин коктуу-колоттуу рельефи, мындай рельефтин дөңсөөлөрү чачыранды орун алып, коктулары кээдэ жазы келет.

Мель - сайроон - агын сууларда кум чополордон пайда болгон сайроон

Мергель - мергель - составына көмүр кычкыл кальций жана магний болгон 20-40% ке чейин кум менен топурак катышкан карбонаттуу тоо теги; мергель топуракты акиташтандыруу үчүн керектелет.

Мергель валунный - жумуру таштуу мергель

Мергель глинистый - чополуу мергель

Мергель песчанистый - кумдуу мергель

Мергель рыхлый – борпоң мергель

Мерзлые горные породы – тоңгон тоо тектер – жер кыртышынын үстүнкү бөлүгүндөгү муздуу тоо тектер. Муздун тоңуп турган убакытка жараша убактылуу жана мезгилдүү тоңгон (бир жылга чейин), жылдык (1-2 жыл) жана көп жылдык тоңгон тоо тектерге бөлүнөт.

Мерзлота почвы – топурак тоңу (топурактагы нымдын музга айланышы)

Мерзлота почвы сезонная – топурактын жыл мезгили боюнча тоңушу

Мерзлотно-таежные почвы – тоң-тайга топурагы – кескин континеттик, климаты суук жана көп жылдык тоң жаткан аймактын топурагы; КМШда – Сибирдин ийне

жалбырактуу тайгасында көбүрөөк таралган. Жогорку горизонтунда чиринди арбын (8-12%), бирок ал төмөндөгөн сайын кескин азаят.

Метаморфизм горных пород – тоо тектердин метаморфизми – температуранын, басымдын жана жеңил учуучу компоненттердин таасиринен жер кыртышындагы тоо тектердин текстурасынын, структурасынын, минералдык составынын өзгөрүү процессии. Метаморфизм аймактык, контакттык, динамикалык, гидротермдик деген типтерге бөлүнөт. Метаморфизмге тоо тектердин балкып эриген, ошондой эле үбөлүү учурунда болуучу өзгөрүүлөрү кирбейт. Термин грекче «куулуп кетем, өзгөрөмүн» деген маанини билдирет.

Механическая прочность структуры почвы - топурактын структурасынын механикалык бекемдүүлүгү - топурактын структуралык элементтеринин механикалык күчкө, күкүмдөтүүгө, бытыратууга каршы бекемдүүлүгү.

Миграция зон – зоналардын миграция болушу (өзгөрүлүшү, бөлөк жакка оошу)

Микроагрегат почвенный – топурак микроагрегаты - топурактагы майда 0,025 мм кичине келген бөлүкчөлөр

Микроморфология – микроморфология - топурактын калыбын, түзүлүшүн бузбастан, микроскоптун жардамы менен изилдөө

Микропонижение - микро ойдуң, төмөндөө

Микрорельеф - жердин майда, бийиктиги үстүнкү рельефи, түспөлү, көрүнүшү, буга кичинекей дөңчөлөр, чуңкурлар ж.б. кирет)

Микроструктура почвы - топурактын микроструктурасы (топурактын диаметри 0,25 мм ден кичине келеген бөлүкчөсү)

Микроудобрение - микро жер семирткичтер - соста-

вында бор, молибден, жез ж. б. элементтер болгон заттар

Микрофлора – микрофлора - топуракта жашаган бактериялар, козу карындар, балырлар ж.б. Булар органикалык заттарды минералдаштырат, гумусту түзүүгө катышат ж.б.

Микроэлементы почвы – топурактагы микроэлементтер (булар өтө аз өлчөмдө кезигүүчү, бирок өсүмдүктөрдүн тиричилигинде чоң ролду ойногон химиялык элементтер: бор, жез, марганец ж.б.)

Миксобактерии - миксобактериялар (гүлдүү топуракта кеңири тараган целлюлозанын аэробдук шартта чириткен бактериялар)

Минерал – минерал – жер бетине жана анын терең катмарларында физикалык-химиялык процесстерден пайда болгон, физикалык касиети жана химиялык составы негизинен бирдей табийгый тулку. Минералдардын 3 миңге жакын түрү белгилүү; эң көп таралгандары: силикаттар, кычкылдар жана суулуу кычкылдар, карбонаттар, сульфиддер жана ага окшоштор, фосфаттар. Диагностикалык белгилери: формасы, өңү, жалтырактыгы, сынган изи, тыгыздыгы, катуулугу, механикалык, оптикалык, магнитик, электрлик ж.б. касиеттери.

Минералогия – минералогия – минералдар, алардын составы, касиеттери, түзүлүшүнүн (структурасынын) өзгөчөлүктөрү жана закон ченемдүүлүктөрү ошондой эле пайда болушу жана табийгый шартта өзгөрүшү жөнүндөгү илим. Анын мүнөздөп (сыпаттап) жазуучу, генезистик, колдоңмо, техникалык ж.б. тармактары бар. Өз алдынча илим катары Кайра жаралуу доорунда калыптанган. Терминдин италиялык окумуштуу Б.Цезий сунуш кылган (1636-ж). минералогия грек тилинде «мине-

рал жана сөз үйрөнүү, окуу» деген маанини билдирет.

Минерализация органического вещества – органикалык заттардын минералданышы (органикалык заттардын: өсүмдүктөрдүн жана айбандардын калдыктардын аэробтук микроорганизмдердин таасири алдында бузулуу, чирүү процесси)

Минералы глинистые - чополуу минералдар - көпчүлүк топурактын, чополуу тоо тектердин негизги бөлүгүн түзгөн өтө майда экинчи минералдар.

Минералы почвенные - топурак минералдары - топурактын органикалык эмес бөлүгүн түзгөн минералдар

Минералы почвенные первичные - биринчи топурак минералдар (булар тоо тектеринен топуракка өзүнүн составын өзгөртпөстөн өткөн минералдар: кварц, талаа шпаттары, слюдалар ж.б.)

Минералы почвенные вторичные - экинчи топурак минералдары (буга карбонаттар, сульфаттар (гипстер), темирдин гидроокисинин минералдары кремнезем ж.б. кирет)

Минералы почвообразующие - топурак түзүүчү минералдар

Минеральные питания - өсүмдүктөрдүн минералдык заттар менен азыктанышы - өсүмдүктөрдүн азот, фосфор, калий жана ар түрдү микроэлементтер сыяктуу минералдык заттар менен азыктанышы.

Мирабилит – мирабилит - туздуу топурактарда кезигүүчү сульфат тобуна кирген ак түстүү минерал.

Многолетняя мерзлота – көп жылдык тоң – жер кыртышынын көп жылдар бою (2 жылдан миңдеген жылдарга чейин) туруктуу нөлдөн төмөн же нөл температурада болгон жана жер астындагы музга аралаш

тонуп жаткан тоо тектерден турган үстүнкү катмары.

Монолит почвенный - топурак монолити - калыбын бузбастан ыгы менен кесип, яүикке салынган топурак.

Морена – морена - муздун жардамы менен алынып келинген талкаланган тоо тектеринин сыныктарынын чачындысы, үйүндүсү

Морена лессовидная - лесс сыяктуу морена

Морена среднеазиатских ледников - Орто Азия муздарынын моренасы.

Морские отложения – деңиз чөкмөлөрү – океан, деңиз түбүндө чөкмөлөрдүн топтолушунан пайда болгон тоо тек катмарлары. Алар кургактыктан дарыя агымы, шамал, суу толкуну менен сүрүлүп келген заттардан деңиз жаныбарлардын ж.б. калдыктардан түзүлгөн. Деңиз чөкмөлөрүнө акиташ теги, доломит, мергель, чопо, кумдук, фосфорит, темир, марганец рудалары ж.б. кирет.

Морфология почв - топурактын морфологиясы - топурактын сырткы түзүлүшүнүн көрүнүшү

Морфологическое почвоведение – топуракты морфологиялык жактан таануу, изилдөө.

Мотыжение – кичине кетмен менен чабуу - топурактын үстүнкү катмарын кичине кетмен менен жумшартуу

Мочевина – мочевино - составында 46% азоту бар болгон органикалык зат, азот жер семирткичинин бир түрү.

Мощности почвы – топурактын калыңдыгы

Мощности профиля почвы – топурактын профилинин калыңдыгы

Мульчирование почвы - топуракты мулчалоо – топурактагы нымды сактоочу анын бетине кагаз, саман ж.б. жабуу.

Набухание почвы - топурактын көбүүсү - топурактын сууну боюна тартып көбүшү. Бул топурактын күкүмдүлүгүнө, анын каллоиддериндеги минералдык заттарга ж.б. жараша болот

Навеска – навеска - анализ үчүн өлчөп алынган топурак

Наилор – тунма чөкмө

Налеты солей - туздардын кыроосу, кебер

Нанос - шиленди, сайроон - тоо тектеринин талкаланган, чаң сыяктуу өтө майда шамал айдап келип үйгөн, суу чайкаган бөлүкчөлөрү

Нанос агроирригационный – агроирригациялык шиленди - сугат суулардан чөккөн тунма шиленди.

Нанос аллювиальный - аллювийдик шиленди - агын суу менен келип жыйналган чөгүндүлөр: кум, чопо, майда таштар

Нанос валунный - жумуру таштуу шиленди

Нанос ветровой (эоловой) - шамал (эол) шилендиси

Нанос взвешенный - чөгө элек шиленди - суу менен алып жайылмага барып токтолуучу майда чөгүндү

Нанос влекомый - аккан шиленди - суу түбү менен агып өзүнүн таманына жыйноочу шиленди

Нанос глинисто-песчаный - чополуу кум шиленди

Нанос глинисто суглинистый - чополуу-кумай топурактуу шиленди

Нанос глинисто супесчаный - чополуу кум топурактуу шиленди

Нанос ирригационный – ирригация шиленди - сугат суулар менен чайпалган чөгүндү.

Нанос поверхностный – үстүнкү шиленди - жердин үстүнкү бетиндеги шиленди.

Направление в почвоведении биологическое –

топуракты таануудагы биологиялык багыт - топурактын асылдуулугун жогорлатууда өсүмдүктөр менен топурак микроорганизмдери негизги биологиялык факторлор боло тургандыгын тааныган багыт

Насыщенности почвы основаниями – топурактын негиздер менен каныгышы - топурактын негиздерге каныгышы андагы металлдардын (кальций, магний, натрий) катиондорунун өлчөмүнө жараша болот.

Насыщенный раствор почвы - топурактын каныккан эритмеси (каныккан эритме туздардын концентрациясынын күчөшүнө, суунун бууланышына, эритменин коюланышына жараша болот)

Натяжение поверхностное - үстүнкү тартылуу

Натяжение почвенной влаги - топурак нымнын тартылуусу

Нейтрализация – нейтрализация, нейтрализациялоо - эритменин кычкылдуулугун шакар менен жоюу же анын шакардуулугун кислота менен жоюу.

Нейтрализация удобрений – жер семирткичтерди нейтрализациялоо - айрым азоттук жер семирткичтердин кычкылдуулугун жоготуу үчүн аларга талкаланган борду, доломитти ж.б. кошушат.

Неотектоника, новейшая тектоника – жаңы тектоника – тектониканын кайнозой заманындагы тектоникалык процесстерди изилдөөчү тармагы. Термин грекче «жаңы тектоника» деген маанини билдирет.

Нивальный пояс (нивально-гляциальный пояс, пояс вечных снегов и ледников) – нивалдык алкак - кармөңгүлүү алкак, нивалдык-гляциалдык алкак) – тоонун түбөлүк кар жана мөңгү ээлеген эң бийик бөлүгү (кыры), климаттык кар чегинен жогору жатат. Күчтүү үбөлөнүү

процесстери жүрүп турат. Нивалдык алкактын төмөнкү чеги уюлдук аймактарда деңиз денгээлине чейин түшсө, Борбордук Азиянын чөлдөрүндөгү тоолордо 6500-мге көтөрүлөт, Тянь-Шань тоолорунда 3800-4000-мден 4900-мге дейре жатат. Термин латынча «кардуу, муздак» деген маанини билдирет

Нивальный климат, нивально-гляциальный климат – нивалдык, нивалдык-гляциалдык климат - эрүүгө жана бууланууга караганда кар көбүрөөк жаап, түбөлүк кар жана мөңгү пайда болгон аймакка мүнөздүү климат; мисалы, бийик тоолу жана уюлдук аймактарда.

Низменность, низменная равнина – ойдуң, ойдуңдуу түздүк – кургактыктын чоң аянттын ээлеп, деңиз денгээлинен бийиктиги 200-мден ашпаган бөлүгү; бети көбүнчө түзөн, кээде деңсөлүү келет. Ойдуңдар түздүктүү да, тоолуу да (мисалы, Кура-Аракс ойдуңу) аймактарда болот. Көбүнчө тектоникалык төмөн ийилүүдөн пайда болуп, деңиздик же континеттик борпоң чөкмөлөрдөн турат. Эң чоң ойдуң – Амазонка (аянты 5 млн км²ден ашык); кээ бир ойдуңдар деңиз денгээлинен төмөн жатат (мисалы, Каспий бою ойдуңунун бир бөлүгү). Ойдуңдарда дүйнөнүн калкынын көбү жашайт.

Нитраты почвенные - топурак нитраттары – аммиактын биологиялык кычкылдануусунан кийин пайда болгон азот кислотасынын туздары, ал селитра деп аталат.

Новообразование почвы - топурактагы жаңы түзүлүштөр - топурактын пайда болуу процессинде келип чыккан заттар, мисалы, карбонаттар, гипстер.

Новообразование почвы биологические – топурактагы биологиялык жаңы түзүлүштөрү.

О

Оазис – оазис - чөлдөрдөгү суу, агын суу, булак, жер астындагы суу бойлоп өскөн же суу чыккан аянттардагы жыгач өсүмдүктөрү чыккан жерлер. Оазис адам баласынын күчү менен жасалма түрүндө да пайда болушу мүмкүн. Ал үчүн алыстан келген каналдар же ошол жерде казылган кудуктар себепчи болот. Оазис чөлдүү жерлердин калкынын негизги жайы. Табигый оазистердин көп кездешкен жерлери Түндүк Американын, Ортоңку, Борбордук жана Батыш Азиянын, Африканын чөлдөрү болуп эсептелет. Борбордук Азияда атактуулары: Мургаб, Бухара, Хорезм оазистери.

Оазис орошаемый – сугарулуучу оазис - кургак жана ысык жерлердеги сугарулуучу аянт

Обводнение – суу жайылтуу, суу каптатуу, суу чыгаруу

Обезвоживание – кургатуу, суусун сарыктыруу

Обеззараживание почвы – топуракты залалсыздандыруу (ууландыруу)

Обесструктурирование почвы – топурактын структурасын жоюлушу - топурактын тоголокчолордук күкүмдөлүшү

Облесение – токой өстүрүү, токойлуу кылуу – топуракты, айыл чарба өсүмдүктөрү сактоо ж.б. токой өстүрүү

Обломочные породы - талкаланган тектер - ар кандай талкалануулардан (шамалдын, суунун күчү менен) майдаланган тоо тектеринин экинчи бир жерге жыйналышы. Талкаланган тектердин бөлүкчөлөрүнүн чоңдугу ара кандай; ирилери-шагыл, майда таш; орточо көлөмдөгүсү – кум; эң майдасы – чопо.

Обогатительная фабрика – ылгоочу фабрика - темир жана түстүү металл рудаларынын, асыл металлдардын, көмүрдүн ж.б. ичиндеги пайдасыз тектерди, минералдарды бөлүп таштап, пайдалуу кендердин сырьелорунун сапатын арттыруучу фабрика. Ал түздөн түз кен чыккан жерлерде курулат да, рудаларды

ылгоо менен аларды алыскы районго алып барып иштетүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

Оборот пласта – дыңды экинчи ирет айдоо - дыңды, көптөн бери айдалбаган жерди же көп жылдык чөптөрдүн аңызын экинчи жолу айдоо.

Образование непочвенные – топурактагы чет кошундулар, түзүлүштөр - топурактын ичиндеги, бирок топуракка түз тиешеси, катышы болбогон кошундулар.

Образцы почвенные – топурактын үлгүлөрү - топуракты химиялык жактан изилдөө үчүн атайын алынган үлгүлөр

Обнажение – ачык жаткан тек - тоо тектеринин ар кандай шарттарда Жер бетине чыгып калышы; тоо капталдарындагы же чокуларындагы зоо, таш, дарыялар жууп кеткен жерлерде, жарларда да кездешет. Ошондой эле агын суу деңиз толкунунан мөңгү менен да ачылышы мүмкүн. Кээде адамдар да таасир этет. Шахтылардагы топурак же кум алынган жерлерде.

Овраги – жар – жер бетиндеги тик жер; суу кашатынын бир жагы сууга желип же урап калган тик бөлүгү. Көбүнчө агын суу, көл шарпылдагы, жаан-чачын борпоң тоо тектерди (чопо, сары топурак, кум ж.б.) жемиришинен пайда болот. Жардын узундугу жүздөгөн метрден бир нече киломертге, туурасы ондогон метрге жетет. Тереңдиги бир нече метр болот.

Оглеенные почвы – топурактын глейге айланышы - өтө нымдуу саздак келген топуракта көгүлтүр глей горизонтунун пайда болушу.

Оглеение – чопого айлануу - физико химиялык процесстин негизинде чополуу минералдардын пайда болушу.

Одернение почвы вторичное – топурактын экинчи

ирет (кайрадан) дыңга айлануусу.

Озерный мел – көл бору - көл түбүндө чөкмөлөрдөн, жаныбарлардын калдыктарынан, пайда болгон чополуу акиташ.

Ожелезнение почвы – топурактын темирге байышы

Ожеледь - кара тоңголок, каткалаң - жер бетине, бак даракка, телеграф, электр зымдарына туруп калган жука тунук муз. Күн жылымдап кайта суук болгондо абадагы ным же жамгыр аралаш жааган кардын жерге түшүп музга айланышы.

Оза – оза - муздун таасиринен пайда болгон таш кумдардан турган узун кырка

Озы - оздор, жалчалар - узатасынан 30-40 км. кеткен бийик эмес ичке жалчалар. Байыркы муздуктардын ичиндеги майда таш, кумдардан жана кээде ири таштардын чогулушунан пайда болушкан. Ленинград, Калинин, Псков, областтарында, Латвияда кездешет. Башка жакта: Түндүк Германия, Финляндия, Швеция, Ирландияда.

Окаменелости – ташка айлангандык - айбандар менен өсүмдүктөрдүн ташка айланган калдыктары

Окарбоначивание почвы – топурактын карбонатка байышы

Окисление – кычкылдануу

Окраска почвы – топурактын түсү

Окружающая среда – айлана-чөйрө – адамдын жашоо жана өндүрүштүк иштөө чөйрөсү. Адатта ага адамды курчап турган табият чөйрөсү, ошол эле адам жараткан материалдык дүйнө (үй курулуштары, өнөр жай ишканалары, канал, суу сактагычтар ж.б.) да кирет.

Окультуривание почвы – топуракты маданият-таштыруу - аны өздөштүрүү, жакшыртуу, асылдуулугун жогорлатуу.

Оловянные руды – калай рудалары – составында

экономикалык жактан казып алууга арзырлык өлчөмдө калай металлы бар минерал заттардын табияттагы чогуңдусу. Негизги минералдар: касситерит, станин. Алюминий-силикаттардан турган тоо тектерде пайда болуп, касситерит-кварц жана касситерит-сульфид рудасы түрүндө учурайт; кен чачындылары да өнөр жайлык чоң мааниге ээ. Калай казып алуучу негизги өлкөлөр: Малайзия (Кинта), Боливия (Караколес) ж.б.

Опад - өсүмдүктөрдүн күбүлүп түшүүсү

Опал- опал (водородуу кремний кычкылы, аморфтуу катуу табигый минерал).

Опесчанивание почвы – топурактын кумданышы

Оподзоливание почвы – топурактын күл топурака айланышы - күл топуракка айлануу процессинде негизи мында: токой өсүмдүктөрүнүн жерге түшкөн калдыктары микроорганизмдер аркылуу крен кислоталарына айланат. Кийинкилер топурактын минералдык бирикмелерине таасир этип топурактын төмөнкү катмарына жуулуп түшүүчү апокренаттар түзүлөт. Органикалык кислотар менен сиңирилген кальцийдин өз ара катышынан сууда жеңил эрүүчү кальций туздары пайда болот. Топурак адегенде гидролитикалык, андан кийин алмашуу кычкылдуулукка ээ болуп, ушунун негизинде күл топурактар түзүлөт.

Опреснение почвы - топурактын тузсузданышы - табигый же жасалма жол менен тузсузданышы

Опустынивание почвы - топурактын чөлгө айланышы

Опльвины - чополуу, кумдак чополуу, сары топурактуу же кумдуу жерлердеги катуу жамгырдан эриген, кар суусунан же жер астындагы суулар жер бетине чыгуудан суунун чопколонуу агышы.

Оползень – жер көчкү - тоо капталдарынан, дарыя деңиз жээктеринен жер бетинин үстүнкү кабатындагы тыгыз заттардын өз салмагы менен төмөн карай жылышы.

Булардын пайда болушу астынкы катмардагы чопо же мергелдерди суу эритип жиберилишине байланыштуу. Кээде абдан тез, кээде абдан жай жүрөт.

Оползневый ландшафт – жер көчкүлүү жер - дарыя деңиздеринин жээктериндеги кокту колоттордун капталдарында жер көчкүлөр жүрүп турган, көрүнүшү эң эле быткыл жер.

Ополя – чым талаа - орус түздүгүндөгү токойлуу талааларындагы кыртышын чым каптаган семиз дың жерлер. Азыр Россиянын Владимир областында гана кездешет.

Органогенные горные породы - органоген тоо тектери, биоген тоо тектери – жаныбарлардын жана өсүмдүктөрдүн калдыктарынан же алардын тиричилик аракетинен пайда болгон тоо тектер (акиташ теги, бор, көмүр ж.б.). Термин грекче «орган жана жаралуу, жаралган» деген маанини билдирет.

Ордовикский период (система) – ордовик мезгили системасы – ордовик палеозой заманынын экинчи мезгили (системасы); кембрий мезгилинен кийин турат. Ордовик мезгили 500 млн. жыл мурда башталып, 60 млн. жылга созулган. Жалпы кабыл алынган бөлүмдөрү жок. КМШда 3 бөлүмдөн (төмөнкү, ортонку, жогорку) турат. Ордовик мезгилинин акырында пайда болгон каледон бүктөлүүсүндө Казахстанда, Шотландияда ж.б. тоолор пайда болгон. Органикалык дүйнөгө бай. Деңиздеринде көп сандаган омурткасыздар жана балырлар болгон. Ордовик системасынын кем байлыктарында күйүүчү сланец, нефть, фосфориттер, марганец рудалары ж.б. бар. Термин азыркы Уэльс менен Улуу Британиянын аймагында жашаган байыркы кельт уруусунун атынан коюлган.

Орогенез – орогенез – 1) Ургалдуу тектоникалык

жогору көтөрүүлөрдүн, бүктөлүүлөрдүн жана жаракаларга ажыроонун жыйындысы 2) Тоо пайда болуу процесси деп да аталат.

Орошение подпочвенное - топуракты алдынан сугаруу - топурактын жер бетинен 40-50 см тереңдикте жайлаштырылган түтүктөрдүн жардамы аркылуу сугаруу

Орогенезис – орогенезис (тоолордун пайда болушу)

Орография – орография - жер бетинин формасын жазуу жана алардын жайланышуусундагы өз ара байланышын топографиялык картада көрсөтүү. Бирок ал формалардын пайда болушун баяндабайт. Кийинки мезгилдерде бул терминдердин ордуна геоморфология колдонулуп да жүрөт.

Осадочные породы – тунма чөкмө тек - негизинен суу түбүндө ар кандай минералдар менен органикалык заттардын тунуп жана алардын ныгырылып өзгөрүлүп пайда болгон тоо тектер.

Оседание почвы - топурактын чөгүшү, басырылышы.

Осмос – осмос - эритме абалындагы заттардын чала өткөрүчү тосмо аркыруу бири-бирине өтүшү, диффузия болушу. Мында концентрациясы ар түрдүү болгон эки эритменин концентрациясы бири-бирине теңелет.

Осмос капиллярный – капиллярдык (кыл түтүк осмос)

Осолодение почвы – топурактын солодко айланышы - бул процесс талаа жана токойлуу талаа зоналарындагы ойдуң келген нымдуу жайларда, токойдун таманында кездешет. Мында топурактын үстүнкү катмарында органикалык жана минералдык бирикмелер төмөн карай жуулуп түшүп «А» горизонтунун асты жагында ак түстүү аморфттуу кремнезем пайда болот. «В» горизонтунда болсо темир менен марганецтин гидроокисинин калыбына келүүсүнүн натыйжасында алар буурчак түрдүү туздарга айланат.

Осолонцевание - шордонуу, шорго айлануу

Останец - калдык (жер бетиндеги эски калдык)

Остаточные горы, останцовые горы – калдык тоолор – талкалануудан дөбө же моло түрүндө сакталып калган рельефтин көтөрүнкү (арал сымал) формалары. Үбөлөнүүдөн жана суунун айланып агуусунан (дарыя өрөөндөрүндө) пайда болгон калдык тоолорго бөлүнөт.

Осушение земель – жер кургатуу – жер кыртышынан жана тоо тектеринин үстүнкү бетинен ашыкча нымдуулукту сарыктырып алуу; мелиорациянын бир түрү. Нымдуу зоналарда, саздарда, шордуу жерде жүргүзүлөт. Адатта ачык жана жабык каналдардын тармактарын түзүү жолу менен жүргүзүлөт.

Осыпь – корум - тоо капталындагы тоо тектери талкалануунун натыйжасында шагылгы айланып тоо этеги менен капталына жыйналган жери.

Осыпи - шагыл, куюлма таштар

Ось мира – дүйнө огу - асман дүйнөсүнө ой болжоо менен жүргүзүлгөн түз сызык. Ал байкоо жүргүзгөн адамга Жердин уюлдары аркылуу өткөн огунун ааламдагы уландысы болуп жатат.

Отбеливающие земли – тазалоочу топурактар - нефтини продуктуларын тазалоо үчүн керектелүүчү борпоң топурактар.

Отдел геологический – геологиялык бөлүм – геологиялык системанын бир бөлүгү; бир геологиялык доордо пайда болгон тоо тек катмарлары. Органикалык калдыктар боюнча геологиялык ярустарга бөлүнөт. Геологиялык бөлүмдөрдүн көбүнүн жалпы кабыл алынган аты жок болгондуктан жайгашкан ордуна карай төмөнкү, ортонку, жогорку деп аталат.

Отвод земель – жер бөлүп берүү - мамлекеттик ишканаларга чарбачылыкта пайдалансын үчүн жер органдары тарабынан жердин бөлүнүп берилиши

Отлив – деңиздин тартылышы - дэңиздердин

суусунун денгээли жээк тилкесинде мезгил-мезгили менен төмөндөп (тартылып) турушу. Ай менен Жердин тартыш күчүнө байланыштуу.

Отмель – сайроон (деңиз же көлчөлөрдүн тайыз бөлүгү).

Относительная влажность – зарыл өлчөмдүү нымдуулук - белгилүү бир температурада абада зарыл болгон нымдуулуктун көлөмү. Абадагы болгон жалпы нымдуулуктун процентине салыштырып психрометрдин жардамы менен өлчөнөт.

Относительная высота - салыштырма бийиктик (мисалы тоо этегинен анын чокусуна чейинки бийиктиги)

Отрицательная форма рельефа – ой чункурлуу жер - кокту-колоттуу өрөөндүү жерлер.

Отрог – тоо тармагы, тоо зеңири - кырка тоонун салааланган бир бөлүгү

Отакырование - такырга айлануу - топурактын такыр жерге айланышы

Отложения - чөгүмдүүлөр, үйүндүүлөр, жыйындылар

Отложения аллювиальные - аллювийдүү чөгүндүүлөр

Отложение береговые - жээк чөгүндүүлөр - деңиздин, көлдүн, дарыянын жээгиндеги чөгүндүүлөр

Отложение флювио-гляциальные - флювио-гляциондук муз сууларынын чөгүндүүлөрү

Отложения четвертичные - төртүнчү доордогу чөгүндүүлөр (төртүнчү доор кайнозой эрасынын эн акыркы, кийинки бөлүгү)

Отложение золые - шамал жыйындылары

Отмучивание водной суспензии почвы – топурактын ылай суусун тундуруу

Охристые пятна - темгил тактар - топурактын аллювийдүү горизонтунда кездешкен темир бирикмелеринин тимгил тактары

Палеогеографическая карта – палеогеографиялык картасы - жердин геологиялык доорлорундагы материктердин, деңиздердин, тоолордун ж.б. жайланышын көрсөтүүчү карта.

Палеогеография – палеогеография - жер бетинин өткөндөгү түзүлүшүнүн сүрөтүн геологиялык доорлорго карай (материк, деңиз, тоолор) физикалык географиялык шарттарын эсепке алып калыбына келтирүүчү илим. Бул илим өзүнүн жыйынтыктарын геологиялык тектерге, андагы жаныбарлардын калдыктарына таянып чыгарат.

Палеогеновый период (система) – палеоген мезгили (системасы), палеоген – Жердин геологиялык тарыхындагы Кайнозой заманынын баштапкы учуру. Мындан 67 млн. жыл мурда башталып 42 млн. жылга созулган. Ал палеоцен, эоцен жана олигоцен бөлүмдөрүнө ажырайт. Палеогенде ири тектоникалык кыймылдар жүрүп, Альп, Кавказ, Кордильер, Анды ж.б. кырка тоолор көтөрүлгөн. Эоцендин аягында трансгрессия күчөгөн. Палеоген мезгилинин башталышында сүт эмүүчүлөр кеңири таралып, курт-кумурска жегиштер, кемирүүчүлөр, приматтар пайда болгон. Өсүмдүктөр дүйнөсүндө жабык уруктуулар менен жылаңач уруктуулар басымдуулук кылган. Палеоген мезгили менен нефть, газ, күрөң көмүр, марганец рудалары, оолиттүү темир рудалары, диатомит байланыштуу. Термин грек тилинде «байыркы жана жаралган, жаш курагы» деген маанини билдирет.

Палеозойкая эра – палеозой заманы, палеозой – протерозой заманынан кийин, мезозой заманынан мурда пайда болгон тоо тектердин комплекси; Жер тарыхынын 3-чү заманы. Мындан 570 млн. жыл мурда башталып, 340-350 млн. жылга созулган. Ал 6 мезгилге бөлүнөт: кембрий, ордовик, силур, девон, таш көмүр жана пермь.

Палеозойдун башталышына Байкал бүктөлүүсүнүн акыркы этаптары туура келген, палеозойдун ортосу менен аягында каледон жана герцин ири бүктөлүүлөрү болгон. Палеозойдо органикалык дүйнө чоң өзгөрүүгө учурап, замандын башында жөнөкөй түзүлүштөгү өсүмдүктөр жоголуп, жыгач сымал папоротник жана плаундар көбөйгөн. Замандын аягында кургакта жашоочулар (курт-кумурска, сойлоочулар ж.б. пайда болгон). Өсүмдүктөрдөн балырлар, псилофиттер, жыгач сымал папоротниктер, плаундар болгон. Кендерден таш көмүр, нефть, күйүүчү сланец, фосфорит, туз ж.б. кездешкен.

Пампа – пампа - Түштүк Америкадагы, көбүнчө Аргентинадагы мээлүн алкактагы, субтропик райондорундагы тулаңы бай кара топурактуу талаалар.

Парковый ландшафт – сейрек токойлуу жер - ар кайсы жеринде сейрек токою бар тулаңдуу жерлер. Саванна деп да атайт.

Парковый лес – топ токой - ар кайсы жерге үркүп чыккан токой

Палевый цвет - коңур сары түс

Пар (паровое поле) - буулантма (буулантма айдалган талаа) - өсүмдүктүн үрөнү себилгенге чейин отоо чөптөрдөн таза кармалган жана мезгили менен жумшартылып, борпоңдотулуп турулган талаа, мындай талаада өсүмдүккө өтө керектүү болго азык заттары көп топтолот. Буулантма айдоо мөөнөтүнө жана топуракты иштетүүнүн жолдоруна карата таза жана экме буулантма деп экиге бөлүнөт; кийикилери да өз ара бир канча айырмаланат.

Пар занятый - экме буулантма - эрте бышуучу өсүмдүктөр оруп-жыйналгандан кийин, күздүк өсүмдүктөрдү өстүрүүгө арналган талаа.

Пар кулисный - кулис буулантмасы - бийик бойлуу

өсүмдүктөр, мисалы, күн карама, жүгөрү ж.б. өстүрүлгөн буулантма

Пар пропашной - айдалма (иштетилме) буулантма - катар аралыгы иштетилген өсүмдүктөр өстүрүлгөн, экме буулантманын бир түрү

Пар ранний - эрте буулантма - эрте жазда айдалып, күзгө чейин бир нече ирээт иштетүү менен, отоо чөптөрдөн таза кармалган, борпоң топурактуу талаа, таза буулантманын бир түрү.

Пар термический - термикалык буулантма – соло-нецтүү топуракты коңторо айдап кургатуу.

Пар черный - кара буулантма - күз мезгилинде айдалып, келерки жаздан күзгө чейин бир нече ирет иштетүү менен отоо чөптөрдөн таза кармалган борпоң топурактуу талаа, таза буулантманын бир түрү.

Пар чистый (незанятый) – таза (бош) буулантма - күздүк өсүмдүктөрдү өстүрүүчү үчүн жай бою маданий өсүмдүк өстүрүлбөй, отоо чөптөрдөн таза кармалган талаа

Пенеплен – пенеплен - тоо өлкөлөрүнүн узак убакыттар бою ар кандай талкалануулардын натыйжасында түздүккө айланып кетиши. Кээ бир жерлеринде гана толук талкаланбай калган катуу тоо тектеринен турган дөбөлөр (калдык-останец) кездешет.

Первичная долина – алгачкы өрөөн - байыркы муздуктар өткөн жерлердеги мөңгү суусунун агып өтүшүнөн пайда болгон жаңы коксулар. Алардын кээ бирлери азыркы дарыяларга нук болуп калган. Волганын, Түштүк Буг, Ока дарыяларынын башталыштарында кездешет.

Первичная равнина – алгачкы түздүк - чөкмө тектер менен капталып, тегизделип калган деңиз астындагы келки дөңсөө кийин деңиз суусу чегингенде кургактыкка айланган түз жерлер. Мисалы, Каспийдин түндүк бөлүгүндөгү түздүктөр.

Перевал – ашуу, бел, даван, арт – кырка тоолордун кыр тилкелериндеги жапыз, ашып өтүүгө ыңгайлуу кайкы жери; адатта коңшулаш тоо өрөөндөрүн байланыштырып турат. Айрым ашуулар түбөлүк кар жана мөнгү зонасында жатат. Кыргызстандагы маанилүү ашуулар: Төө-Ашуу, Долон, Ала-Бел, Талдык, Кызыл-Арт, Чапчыма ж.б.

Перегной - чиринди - топурактын өсүмдүк менен айбандын өлүү калдыктарын бузган, чириткен топурак микроорганизмдеринен турган органикалык бөлүгү.

Пермский период (система) – перм мезгили (системасы), перм - Жердин геологиялык өнүгүү тарыхындагы палеозой заманынын акыркы (6-чы мезгили). Мындан 285 млн.жыл мурда башталып, 45 млн. жылга созулган. Астынкы жана үстүнкү бөлүмдөргө бөлүнөт. Перм мезгилине тектоникалык кыймылдар активтүү жүрүп, жанар тоолор атылып, ири тоо системалары жаралган. Азыркы материктерде континеттик шарт түзүлүп, көмүрлүү, туздуу чөкмө тектер пайда болгон, өсүмдүктөрүнөн муунак сабактуулар, папоротниктер, жылыңач уруктуулар, жаныбарлардан жерде сууда жашоочулар, сойлоочулар, курт-кумурскалар, деңиздерде фораминиферлер, кораллдар, моллюскалар ж.б. болгон. Кендерден көмүр, нефть, газ, туздар жаралган. Термин мурдагы Пермь губерниясынын (азыркы Пермь областы) атынан келип чыккан.

Пересыпь – шиленди, жал, жалчалар - деңиздин тайыз жээктеринде деңиз толкуну же агымынын жардамы менен жалча болуп жыйналган майда таш, кумдар

Перехват реки - оошкон дарыя - суу башында дарыялар Жер бетин акырындап жей берип, экинчи бир дарыянын башы менен кошулуп б.а. ооп кетиши. Көбүнчө суу бөлгүчтөр көп бийик эмес жайык жерлерде кезигет.

Переход горизонтов - горизонттордун өтүшү - топурак горизонтторунун бири-бирине өтүшү.

Передел липкости - топурактын жабышкактуулугунун чеги (топурактын колго жабышпай турган абалы)

Передел пластичности - ийкемдүүлүктүн чеги (ийкемдүүлүгүнүн чеги)

Периоды единого почвообразовательного процесса – биримдик топурак түзүлүү процессинин мезгилдери

Пепельный – күл түстүү

Пески среднезернистые – орто дандуу кумдар

Пески сыпучие – эшилме кумдар

Пески тонкие – жука кумдар

Песок крупный – ири кум (кумдун тоголокчосунун диаметри 1 мм ден 3 мм ге чейин жетет)

Песок мелкий – майда кум (кумдун тоголокчосунун диаметри 0,025 мм ден 0,5 мм ге чейин жетет)

Песок средний – орто кум (кумдун тоголокчосунун диаметри 0,5 мм ден 1 мм ге чейин жетет)

Песок физический – физикалык кум (диаметри 0,01мм ден ири келген топурак тоголокчолору)

Песчаник - кум теги, кум таш бүртүкчөлөрү бири-бирине чапталышып катып калган чөкмө тектер. Алар чапталыштырган заттарга жараша: акиташтуу, чополуу, темирдүү ж.б. деп аталат. Курулушта кайрак жасоо үчүн колдонулат.

Песчаник гипсовый - гипстүү кум таш

Песчаник глинистый - чополуу кум таш

Песчаник мелкозернистый - майда дандуу кум таш

Песчаная рябь – кум чыбырчыгы - кум үстүндө шамал же толкундардан пайда болгон, чыбырчыктап туруп калган майда жалчалар.

Песчаные банки - кумдуу сайроон - Европанын Түндүк жээгинде деңиз ташкынынан пайда болгон толкундуу агымдардын иримге айланып калган жерине жыйналган кум.

Песчаные пустыни – кумдуу чөл - чөлдүн бир түрү. Кургак климаттуу райондордо тоо тектеринин, же илгери

агындылардын тынымсыз шамалдын натыйжасында бархан же дюнь болуп жыйналган кумдар. Көпчүлүгү чон аянтты ээлейт та жер бети эң эле өөйдүк сөөйдүк болот. Эң көп өөрчүгөн жерлери: Азияда, Африкада жана Австралияда да кездешет.

Плавни - плавни-калкыма саз, былкылдак, шабыр - Днепр, Днестр, Кубань дарыяларынын төмөнкү агымындагы жайыктардагы көлмөлөнгөн саздар: кээ бир дарыялардын дельталарындагы саз менен көлдөр өтмө катар болуп жаткан жерлер. Бул экөөнүн тең азыр кургатып айдоо же жайыт, чөп чабындыга айландырууда.

Пласт- пласт 1)Чөкмө тоо тектеринин кабаты; 2)Айдалган дың, биринчи жолу айдалган дың, көптөн бери айдалбаган жер, көп жылдык өсүмдүктөрдүн аңызы.

Пласт почвы - топурактын көтөрүлгөн (айланган) кабаты

Пластичность почвы - топурактын ийкемдүүлүгү - күч менен таасир эткенде топурактын жарака бербестен түспөлүн өзгөртүү жөндөмдүүлүгү.

Плантаж – плантаж - топуракты 40-60см тереңдикте иштетүү, бул көбүнчө бак-дарактарды отургузууда жүргүзүлөт.

Платформа – платформа – Жер кыртышынын (литосферанын) салыштырмалуу тынч абалда турган ири бөлүгү. Түзүлүшү боюнча платформа эки кабаттан турат: астыңкысы - **фундамент** деп аталып, бүктөлүүгө, метаморфизмге жана граниттешүүгө дуушарланган байыркы тоо тектерден; үстүңкү чөкмөлү кабат (чехол) меморфизмделбеген чөкмө тектерден турат. Фундаменти жер бетине чыгып калган аймак калкан (щит), анын чөкмө тектердин калың катмары менен көмүлүп калган жери **плита** деп аталат. Байыркы платформаларга – Чыгыш

Европа (Орус), Сибир, Түндүк Америка, Кытай-Корей, Түштүк Кытай, Индостан (Индия), Африка, кийинки платформаларга Батыш Сибир, Түндүк Казакстан, Туран ойдуңдары, Кавказ өңдүрү, Батыш Европа ж.б. кирет. Франсузча платформа «тегиз жана форма» деген маанини билдирет.

Плейстоцен – плейстоцен – төртүнчүлүк мезгилдин (антропогендин) астыңкы бөлүмү. Плейстоценде суук болуп, ортоңку кеңдиктерде мезгил-мезгили менен материктик муздар пайда болгон. Грекче плейстоцен «эң чоң, узакка созулган жана жаңы» деген маанини билдирет.

Плөс – плөс, ирим - түздүктөгү агымы абдан жай дарыялардын эки сайроонун ортосундагы терең жерлер.

Плесень карбонатная – карбонат көгү - карбонаттын топурактагы ак темгили

Плодородие почвы - топурактын асылдуулугу – топурак тоо тектеринен өзүнүн негизги касиети болгон асылдуулугу менен айырмаланат. Топурактын асылдуулугу деп, анын өсүмдүктү азык заттар жана суу менен камсыз кылуу жөндөмдүүлүгү түшүндүрүлөт. Потенциалдуу (табийгый) жана натыйжалуу (топурак иштетүү, жер семирткич, мелиорациялык ж.б. таасиринен) топурак күрдүүлүгүнө бөлүнөт. Жерди туура пайдалануудан топурак күрдүүлүгү жогорулайт.

Плодородие почвы искусственное – топурактын жасалма асылдуулугу (адамдын аракетин менен түзүлгөн асылдуулук).

Плодородие почвы первоначальное - топурактын баштапкы асылдуулугу.

Плодородие почвы экономическое - топурактын экономикалык асылдуулугу (жасалма асылдуулук менен

табигый асылдуулук экономикалык асылдуулукту берет).

Плотности почвы – топурактын тыгыздылыгы (катуулугу)

Плотности Земли – Жердин тыгыздыгы - белгилүү бир көлөмдө алынган жер массасынын ошондой эле көлөмдөгү суу массасынын тыгыздыгына (сууну бир деп алабыз) салыштыргандагы айырма. Бирок Жердин массасы андагы ар кандай тектерге, минералдарга, алардын тереңдикте жатыштарына жараша эң эле ар кандай. Жер кабыгынын эң үстүнкү бетинде анан орточо массасы 2,25 ммге барабар болсо, Жердин ички бөлүгүндө (ядросунда) 11-12 кмге жетет. Океан суулары 1,02 -1,04 тыгыздыкта жатат. Мына ошондой ченөөлөрдүн натыйжасында Жердин орточо тыгыздыгы 5,52-ге барабар деп болжодошот.

Плывун – жылбышкак - сууга абдан каныгуунун натыйжасында айдөш же капталча жерлердеги жылбышып кетүүчү катмарлар. Жылбышкактар көбүнчө эң майда чаң сыяктуу кум катмарларында, чополуу жерлерде көп кездешет. Шиленди кум (чопо топурак аралашкан өтө нымдуу майда кум).

Поверхности внешняя почвы – топурактын сырткы бети - топурактагы ным жана газ жылып жүрүүчү тешиктердин, кыл түтүкчөлөрдүн жалпы бети.

Поглотительная способность почв – топурактын сиңирүү жөндөмдүүлүгү

Поглощение биологическое - биологиялык сиңирүү - өсүмдүктөр менен микроорганизмдердин топурак эритмелериндеги жеңил эриген заттарды өз боюна сиңирүү.

Поглощение лучистой энергии почвой - топурактын нурдуу энергиянын сиңириши, боюна тартышы -

топуракта нурдуу энергиянын жылуулук ж.б. энергиясына айланышы.

Поглощение физико-химическое или обменное - физико-химиялык, же алмашуу сиңирүүсү - топурак эритмесиндеги катиондордун топуракка сиңген коллоид катиондору менен алмашуусу.

Поглощение химическое - химиялык сиңирүү - топурак эритмесиндеги туздар менен бул эритмеге келип кошулган башка туздардын ортосунда болгон химиялык реакциянын негизинде сууда эрибеген бирикмелердин пайда болушу.

Подземные льды – жер астындагы муздар – көп жылдык тоң жана тоңгон тоо тек катмарларынын астындагы муз. Жаралышы боюнча баштапкы, кайра жаралган, жер бетинде түзүлүп чөкмө тектер жаап калган муздарга бөлүнөт.

Подземный сток – жер астындагы агым – гидравликалык басымдын жана тартылуу күчүнүн аракетинен кыртыштагы суулардын орун которушу; жер шарындагы суу айлануу процессинин бир бөлүгүн түзөт.

Подлесок – токой бадалы – токой арасында өскөн бадалдар жана майда ар түрлүү токой өсүмдүктөрү. Өзүлөрү кыйылган токойдун ордун баса албаганы менен ал жерге чөп чыгарбай токой өсүмдүктөрүнүн кайта өсүшүнө (ным сактап, көлөкө жасап шарт түзөт). Токой бадалы токойлордо тигилген бак-дарактардын арасында кана кездешет. Аны кол менен атайын үрөнүн себиш керек же тигиш керек.

Подзол – подзол, күл топурак - күл топурактын пайда болуп жаткан өсүмдүккө азык болуучу заттары эң аз, ным көп болот. Мындай аталышы күлгө окшош боз болгондугу менен байланыштуу. Чиринди 1-4%ти гана түзөт, күрдүүлүгү начар. Нымдуу, кадимки жана чымдуу күл

топурактары болот. Күл топурак жалпы акиташка эн кедей болгон түпкү тектер үстөмдүк кылган жерлердеги токойлордо пайда болот. Европанын, Батыш Сибирдин, Ыраакы Чыгыштын, ошондой эле Түндүк Американын түндүгүндөгү аймактарында таралган. КМШда 7 млн км² жакын аянтты ээлейт.

Подол – тоо этеги - Украинадагы тоо этектериндеги түздүктөр. Мына ошондон Подольск дөңсөөсүнүн аты пайда болгон. Себеби ал Карпат тоосунун этегинде жайланышкан.

Подветренная сторона - ылымта айдарым - тоонун шамал соккон тарапты караган капталы, б.а. ылымтанын карама-каршы жагы. Айдарым капталдарда климаттык өзгөчөлүктөр байкалат. Өзгөчө жаан-чаачындын таркалышында чоң таасир этет.

Подпочва - топурактын алды - топуракты пайда кылган тоо тектер.

Подстилка лесная - токой төшөндүсү, подстилкасы - токойдо топурактын бетин каптап жаап турган жалбырактар ж.б.

Подтип почвы - топурактын подтиби (типтин ичиндеги бөлүкчөлөрү)

Подпочва - топурак теги - топурак пайда кылуучу түпкү тек. Ар кандай талкалануулардын натыйжасында майдаланып топуракка айланып кетүүчү тоо тектери. Буга көбүнчө төртүнчүлүк доордогу агынды жана шиленди тектер кирет.

Подъем пласта - дыңды бузуу, айдоо - көптөн бери айдалбаган дыңды же көп жылдык чөптөрдүн дыңын бузуп айдоо

Полив удобрительный – жерди семиртүү сугаты - минералдык, органикалык жер семирткичтер менен кошо

сугаруу.

Полевые шпаты – талаа шпаттары – жер кыртышындыгы эң көп тараган тоо тек пайда кылуучу минералдардын тобу. Кальций-натрийлүү, калий-натрийлүү, калий-барийлүү, каркастуу алюминий-силикаттары. Жер кыртыш массасынын 50% түзөт. Негизинен магмалык, метаморфизмдик, метасоматоздук жолдор менен пайда болот. Ак, кызгылт, боз ж.б. түстө. Карапа, фарфор, айнек, цемент өнөр жайларында, кооз буюмдарды жасоодо пайдаланылат.

Пористость агрегата - агрегаттын көндөйлүгү – топурактын айрым агрегаттарындагы көндөйлөрдүн көлөмү

Пористость аэрации – аэрация көндөйлүгү - топурактын көндөйлөрүнүн аба ээлеген бөлүгү

Пористость межагрегатная почвы – топурактын агрегаттарынын ортосундагы көндөйлүүлүк (топурактын агрегаттарынын ортосундагы болгон көндөйлөрдүн жалпыда кылуучу тоо тектер; көлөмү).

Пористость почвы - топурактын көндөйлүүгү

Пористость почвы капиллярная - топурактын кыл түтүктүү көндөйлүүлүгү

Пористость приведенная - келтирилген көндөйлүүлүк - топурактагы баардык көндөйлөрдүн жалпы көлөмүнүн андагы бардык катуу бөлүкчөлөрдүн көлөмүнө болгон катышы.

Порода метаморфическая – метаморфиялык тоо тек - жердин терең катмарында жогорку температуранын жана жогорку басымдын таасири алдында пайда болгон тоо тектер.

Порода обломочная – уранды, сынык тоо тек - бузулуудан пайда болгон талкаланган уранды тоо тек.

Порода почвообразующая – топурак түзүүчү тоо тек

Порода постилающая – төшөндү тоо тек - топурактын таманындагы төшөндү тоо тек.

Порозность почвы- топурактын көндөйлүүлүгү

Порозность почвы капиллярная - топурактын кылдай түтүктүү (капиллярдык) көндөйлүүлүгү.

Порозность почвы общая - топурактын жалпы көндөйлүүлүгү

Поры почвенные - топурактагы көндөйлөр, тешиктер - топурактын агрегаттары жана бөлүкчөлөрүнүн ортосундагы аба же суу ээлеген, формасы менен өлчөмдөрү ар түрдү келген көндөйлөр, тешиктер.

Поташ - поташ - бардык өсүмдүктүн күлүндө кезигүүчү, калий семирткичи катары керектелген көмүр кычкыл калий.

Почва – топурак, кыртыш - климаттык шарттардын жаныбарлар менен өсүмдүктөрдүн жана адамдын таасиринин натыйжасында өзгөрүп, өсүмдүктөрдү минералдык заттар (тамактар) жана суу менен камсыз кылууга ыңгайланышып кеткен Жер бетинин үстүнкү бөлүгүн каптап жаткан борпоң тоо теги. Механикалык түзүлүшү жагынан: кумдак, кумайлуу, чопо, чополуу болуп бөлүнөт. Пайда болушу жагынан: кыртыштуу күл топурак, боз топурак, кара топурак, кара күрөң топурак, күрөң топурак болуп бөлүнүп кетет. Жер шарында географиялык зоналар жана тоолуу райондордо бийиктик алкактары боюнча таркалат.

Почва аллювиальная - аллювийдүү топурак (аллювий чөгүндүлөрүнөн түзүлгөн топурак)

Почва аллювиально-луговая - аллювийдүү шалбаа топурак

Почва аллювиально-лугоболотная - саз-аллювий-дүү-шалбаа топурак

Почва беспереговойная - чириндисиз топурак

Почва бесструктурная - структурасыз топурак

Почва болотная, реликтовая – калдык саз топурак

Почва бурая - куба күрөң топурак (чөлдүү талаада, жарым чөлдө кездешишкен, чириндиси аз, туздуу келген топурак)

Почва бурая, горно-лесная - тоо токоюнун куба күрөң топурагы

Почва, бурая лесная - токойдун куба күрөң топурагы

Почва, бурая лесная, глеевая - токойдун глейлүү куба күрөң топурагы

Почва бурая, лугово-степная - шалбаа талаанын куба күрөң топурагы

Почва вторично-подзолистая - экинчи жолу күлгө айланган топурак

Почва выпаханная - арык топурак (көп жылдар бою тынымсыз пайдалануунун негизинде арыктап кеткен топурак)

Почва высокогорная - бийик тоо топурагы

Почва высушенная - кургатылган топурак

Почва выщелоченная - шакарсыз топурак

Почва гидроморфная - гидроморфтуу топурак (жер алдындагы суу жакын болгон нымдуу топурак)

Почва глеево-мерзлото-таежная - тайганын глейлүү тоң топурагы

Почва глеево- подзолистая - глей-күлдүү топурак

Почва глубокоподзолистая - терең күлдүү топурак

Почва глинистая - чополуу топурак

Почва горно-каштановая - тоонун коңур топурагы

Почва горно-лесная - тоо токоюнун топурагы

Почва горно-лесная, бурая – тоо токоюнун куба күрөң топурагы

Почва горно-лесная дерново-карбонатная – тоо токоюнун чым – карбонаттуу топурагы

Почва горно-лесная, примитивно-аккумулятивная – тоо токоюнун жетилбеген аккумулятивтик топурагы

Почва горно-лесная, темноцветная - тоо токоюнун күндүрт топурагы

Почва горно-лесная, черно-бурая - тоо токоюнун кара күрөң топурагы

Почва горно-луговая, альпийская - тоо-шалбаасынын альпа топурагы

Почва горно-луговая, субальпийская - тоо-шалбаасынын субальпа топурагы

Почва горно-степная - тоонун талаа топурагы

Почва горно-мерзлотная, таежная - тайганын тондуу тоо топурагы

Почва горно-таежная - тоолуу-тайга топурагы

Почва гумидная - гумиддүү топурак (аба ырайы нымдуу жерлерде кезигүүчү топурак)

Почва дерново-подзолистая - чымдуу күл топурак

Почва дерново-подзолисто-глеевая - чымдуу глейлүү күл топурак

Почва дерново-подзолистая пойменная - чым-күлдүү жайылма топурагы

Почва засоленная - туздуу топурак

Почва зрелая - жетилген топурак

Почва иловато-болотная - чөгүндү саз топурак

Почва иловато-песчаная - чөгүндү-кумдуу топурак

Почва интразональная - интразоналдык топурак (зоналдуу негизги топурактардын арасында кездешүүчү ала топурактар)

Почва истощенная - арыктаган, начарлаган топурак

Почва каменисто-суглинистая - таштуу кумай топурак

Почва каменисто-глинистая – таштуу чопо топурак

Почва каштановая, карбонатная – карбонаттуу коңур топурак

Почва кислая - кычкыл топурак

Почва кислая, бурая, лесная – токойдун куба күрөң

кычкыл топурагы

Почва кислая, лесная неоподзоленная - токойдун кычкыл, күлсүз топурагы

Почва комковатая - тоголокчолуу топурак

Почва коричневая - шакарсызданган күрөң топурак

Почва коричневая горно-лесная – токойлуу тоонун күрөң топурагы

Почва коричневая оподзоленная – күлдүү күрөң топурак

Почва коричневая серая лесная – токойдун күрөң боз топурагы

Почва кочковатая - бодурлуу топурак

Почва красно-бурая, лугово-пустынная – чөл шалбаасынын кызыл куба күрөң топурагы

Почва красно-бурая пустынных саванн – чөлдүү саваннанын кызыл куба күрөң топурагы

Почва латеритная - латериттүү топурак - латерит тропикалык климаттын шарттарында тоо тектердин терең бузулуусунун натыйжасында пайда болот. Топурактын көпчүлүгүндө азык заттар аз болот.

Почва легкая, глинистая - чополуу жеңил топурак - механикалык составында өлчөмү 0,01мм келген бөлүкчөлөрдүн саны 50-70% болгон топурак

Почва легкая суглинистая – жеңил кумай топурагы

Почва лесная, светло-бурая – токойдун агыш боз күл топурагы

Почва лесная, темно-серая оподзоленная - токойдун күнүрт боз күл топурагы

Почва лиманная - лиман топурагы - кургак талаалардагы жазгы суу киргенде жыл сайын суу каптаган ойдун жерлердеги күрөң түстүү топурак.

Почва лугова-каштановая, выщелоченная – шакарсызданган шалбаалуу коңур топурак

Почва лугово-черноземная выщелоченная – шакар-сызданган шалбаалуу кара топурак

Почва малогумусная - аз гумустуу топурак

Почва маломощная - жука катмарлуу топурак

Почва мерзлотно-таежная - тайганын тоң топурагы

Почва мощная - калың катмарлуу топурак

Почва намытая - сайроон топурак (агын суунун чөгүндүлөрүнөн түзүлгөн сайроон топурак)

Почва насыщенная основаниями - негиздерге (металл катиондоруна) каныккан топурак

Почва оглеенная - глейлүү топурак

Почва оруденелая - кен топурак - кальцийдин, темирдин, марганецтин, алюминийдин апокренаттары бар күлдүү топурак

Почва перегнойная - чириндилүү топурак

Почва плакорная - плакордуу топурак - тегиз жерде орношкон топурак

Почва полигональная - полигондуу топурак (тундрада полигон сыяктуу болуп кезигүүчү топурак)

Почва примитивная - жетилбеген топурак - профили толук түзүлбөгөн топурак

Почва проградированная - проградация болгон (өзгөрүлгөн) топурак

Почва светло-бурая - агыш күрөң топурак

Почва светло-каштановая - агыш кара коңур топурак

Почва серая лесная - токойдун боз топурагы

Почва серо-бурая - бозомтук күрөң топурак

Почва темнокаштановая - күңүрт кара коңур топурак

Почва торфяно-перегнойная - чым көндүү чиринди топурак

Почва тяжелоглинистая - оор чополуу топурак (механикалык составында 0,01мм өлчөмүндөгү

бөлүкчөлөрдүн саны 80% аргым болгон топурак)

Почва эродированная - эрозия болгон (бузулган) топурак

Почвенная зона – топурак зонасы (климаттык шарттарга жараша Жер шарындагы топурактын өзгөрүп, экватордон уюлдарга чейин алкактар боюнча таркалышы.) Төмөнкү зоналарга бөлүнөт:

1. Латтеритүү же тропик топурагынын өңү кызыл, көп жаан-чачындын натыйжасында органикалык заттар тез чирип туздар жуулуп кетип топуракта темир окиси көп калат таркалган жерлери: Индия, Цейлон. Түштүк, Түштүк чыгыш Кытай, Япониянын түштүгү, Борбордук Африка. Мадагаскар, Борбордук Америка, КМШда Батыш Закавказьеде;

2. Чөл топурагынын зонасы – климаты кургак келип, буулануу көп болуп, тоо тектеринин талкаланышына пайда болот да шордуу келет. Таркалган жерлери: Түштүк Африка, Түштүк Америка, Батыш Австралия;

3. Чөлдүү талаа топурак зонасы – чиринди абдан аз кээ жерлеринде шорлор кездешет (КМШнын Европалык бөлүгүнүн түштүк чыгыш жагы, Казахстан, Түндүк Американын батыш бөлүгү, Аргентинанын түштүк бөлүгү);

4. Кара топурак зонасы – топурактын өңү кара, жаан-чачын жетишерлик жаап, чөп өсүмдүктөр кою чыгып чириндилер көп жыйналуудан пайда болот (КМШда, Түштүк Европада, АКШда таркалган);

5. Начарланган кара топурак, кара топурак менен күл топурак зоналардын ортосунда ичке тилкени ээлеп жатат;

6. Күл топурак – ным өтө көп болуп, топурактагы чириндилерди жууп кетип, жалаң гана кремний кошундулары калган топурак. Бул Европа, Азия жана Түндүк Американын ийне жалбырактуу токой тилкесин

ээлеп жатат;

7. Тундра токой зонасы–климат өтө суук, топуракта ным ашкеле көп болуудан өсүмдүк калдыктары чирий албай чым көнгө айланып, кээ жерлеринде гана күл топурак кездешкен зона. Райондору: Европа, Азия жана Түндүк Американын эң түндүк бөлүгүндөгү тундра зонасын ээлейт);

Почвоведение - топурак таануу (топуракты изилдөөчү илим). Ал топуракты пайда болуш себептерин (биологиялык, физикалык, химиялык жолдор менен жана адамдын таасиринен) далилдейт жана үйрөтөт. Ошондой эле топурактын көп түшүм берүүчү жолдорун табуу үчүн да изилдөө ишин жүргүзөт. Өзүнчө илим катары орус окуумуштулары В.В.Докучаев, П.А.Костычев ж.б. тарабынан киргизилген. Кыргызстанда бул илимди улантуучулардан болуп академик А.М.Мамытов таанымал.

Почвенная карта – топурак картасы - Жер шарында топурактын таркалыш закондуулугун көргөзүүчү атайын карта. Анда топурак пайда болушу (кара, күрөң ж.б.) жана механикалык (чопо, кум ж.б.) өзгөчөлүгү жактанан белгилери өз алдынча көргөзүлөт.

Почвенный горизонт – топурак катмары - өсүмдүктөргө пайдалуу зат сууну камсыз кылуучу топурак кыртышынын катмары. Алар бир канча. Кээде бир эле жерде бир канча катмарды түзүшөт да, бир түрлүү топурак катмарынын үстүндө же астында экинчи түрдүү топурак катмары жатат. Жер бетинин үстүнкү бөлүгүндөгү жалпы борпоң катмарын минтип талдоо, пайдасыз катмарды бөлүп таштоого мүмкүнчүлүк берет. Алар бири-биринен ныктуулугу, химиялык, механикалык түзүлүшү жана өңү жагынан ажырайт). Калыңдыгы бир нече смден бир нече ондогон смге чейин болот. Топурак горизонттору горизонтчолорго бөлүнөт.

Почвенные зоны – топурак зоналары – чегинде бир эле типтеги топурак таралып, табийгый өсүмдүктөр менен капталган кургактыктын кенен жана узакка созулган тилкеси; топуракты райондоштуруунун таксометриялык негизги бирдиктеринин бири.

Почвенный комплекс – топурак комплекси - жер шартына (жер бетинин түзүлүшү жана негизги тек боюнча) жана климаттык шартка жараша бир жерде топурактын бир канча түрлөрүнүн пайда болушу

Почвенный профиль – топурак профили - топурак катмарынын пайда болушунун аныктоо, же топурак катмарларынын катталышып жатышын көрүү үчүн казылган терең аң.

Почвообразование - топурактын түзүлүшү, пайда болушу

Почвообразование автоморфное - топурактын автоморфтук жол менен түзүлүшү, пайда болушу.

Почвообразователи - топуракты түзүүчүлөр, пайда кылуучулар

Почвы аридные - ариддик топурактар - чөлдөгү жана чөл жерлердеги топурактар.

Предел липкости – топурактын жабышкактуулугунун чеги (топурактын колго жабышпай турган абалы)

Предел пластичности – ийкемдүүлүктүн чеги (топурактын ийкемдүүлүгүнүн чеги)

Предел текучести – эзилүүнүн (агуунун) чеги - бул топурактын ийкемдүүлүгүнүн жогорку чегин б.а. анын эзилип ага башташын билдирет.

Предел токсичности солей – туздардын уулугунун чеги - топурактагы туздардын өсүмдүктөргө зыян келтирбеген өлчөмдө болушу.

Прикопка – чуңкур - топурактын түрлөрүнүн чегин аныктоо үчүн 0,3-0,5м, тереңдикте казылган чуңкур.

Природные условия – табийгый шарттар – аймактын географиялык абалын, табийгый ресурстарынын, географиялык чөйрөнүн ж.б. компоненттеринин (мисалы, дарыя менен көлдөрдүн режими, климат, рельеф д.у.с.) жыйындысы. Табийгый шарттар өндүрүштүн жайгашуусуна, рекреацияга ж.б. адамдын иш-аракетине тикеден тике таасир тийгизет.

Природные ресурсы – табийгый ресурстар – табияттын адамдын жашоосуна өтө керектүү, коомдун материалдык жана маданий муктаждыгын канааттандыруу максатында чарбада пайдаланылуучу элементтери. Табийгый ресурстарга күн энергиясы, деңиз ташкыны менен тартылышынын энергиясы, жер тереңдеги жылуулук, суу, жер, минерал сырьелору, өсүмдүк, жаныбарлар дүйнөсү кирет. Адамдын күчү менен иштелип, азык түлүккө, сырьёго, энергеяга айланган табийгый ресурстар материалдык ресурстар деп аталат. Табийгый ресурстар түгөнүп бара жаткан, анын ичинен калыбына келтүүрөгө боло турган (топурак, өсүмдүк), калыбына келтирүүгө болбой турган (кен байлыктар), түгөнбөгөн (шамал энергиясы) болуп бөлүнөт.

Присыпка почвенная – топурак себиндиси – токойлуу талаа боз топурактарынын үстүнкү катмарындагы тоголокчолорду каптап турган кремнеземдун, кварциттин, талаа шпатынын боз өндүү коллоидтери.

Прокатывание почвы – топуракты ныктоо, таптоо

Протерозой – протерозой – Жердин геологиялык тарыхында кембрийге чейинки мезгилдин үстүнкү бөлүгү. Архей «тобунун» үстүндө жайгашкан. Протерозой мындан 2,6 млрд. жыл мурда башталып 2 млрд. жылдай созулган. Кыргызстанда Талас Ала-Тоосунда, Көөлүү ж.б. жерлерде кездешип анда темирдин, алтындын,

молибдендин рудалары бар.

Профиль влажности почвы – топурактын нымдуулугун профили - топурактын тереңдиги б.а. профили боюнча болгон нымдуулугун көрсөткөн ири сызык.

Процесс минерализации – минералдашуу процесси - органикалык заттардын минералдык туздарга айланышы

Процесс эндогенный - эндогендик процесс (топурактагы ички кубулуштар).

Процесс тектонический - тектоникалык процесс - жер кыртышынын кыймылдашы

Псевдомицелия – псевдомицелия - топурактагы гипстин ак же саргыч түстүү ичке тарамышчалары

Пучение почвы – топурактын көбүшү топурактын ар түрдүү факторлордун: нымдын, температуранын ж.б. таасири алдында көбүшү.

Пустынные зоны – чөл зоналары – табигый ландшафттында чөл басымдуу болгон алкагында, Түндүк жана Түштүк жарым шардын субтропиктик жана тропик алкактарында таралган.

Пылимости почвы – топурактын чандашы - шамалдын таасири алдында топурактын майда бөлүкчүлөрдүн чандашы

Пыль крупная - кесек чаң (топурактын диаметри 0,05-0,01мм келген бөлүкчөлөрү)

Пыль мелкая - майда чаң (топурактын диаметри 0,005-0,001мм келген бөлүкчөлөрү)

Пыль средняя - орто чаң (топурактын диаметри 0,01-0,005мм келген бөлүкчөлөр)

Пыль тонкая - өтө майда чаң, тозгок

Пэ-аш (рН) - Пэ-аш (рН) - топурак эритмесинин реакциясы рН 4- 7 болгондо кычкыл, рН- 7-нейтралдуу, 7-10- шакардуу болот.

P

Равнина аккумулятивная - аккумулятивдик тегиздик - ар түрдүү үйүндүлөрдүн, чөгүндүлөрдүн эсебинен пайда болгон тегиздик

Равнина аллювиальная – аллювийдүү тегиздик, түздүк - өзөн чөгүндүлөрүнөн келип түзүлгөн тегиздик, түздүк

Равнина дельтовая – дельта тегиздиги, түздүгү - дарыянын деңизге куйган жериндеги тегиздик, түздүк

Равнина зандровая - зандра тегиздиги - муз сууларынын кумдарынан пайда болгон тегиздик

Равнина остаточная – калдыктуу тегиздик - тоолордун бузулушунан пайда болгон тегиздик

Разболачивание – саздын кургашы - грунт сууларынын төмөндөшүнө, бөлөк тарапка агып кетишине байланыштуу топурактын кургашы.

Развитие почв – топурактын өөрчүшү

Разложение органического вещества почвы – топурактын органикалык затынын чириши

Разложение растительных остатков – өсүмдүктөрдүн калдыктарынын чириши

Размерзание почвы – тоң топурактын эриши

Размокание – жибүү (эзилүү)

Разновидности почвы – топурактын түркүмү

Разности почвенные – топурактын ар түрдүүлүгү

Разрез почвенный – топурактын казымасы - изилдөө үчүн топурактын тике казылган казымасы

Разрушение горных пород – тоо тектеринин бузулушу, талкаланышы

Разрушение структуры почвы (районирование гидромодульное) – топурактын структурасынын бузулушу (гидромодульдук райондоштуруу) - аянттарды бирдей

чоңдуктагы гидромодулдуу колдонуш үчүн бирдей климаттык, гидрологиялык, топурак-мелиоративтик шарттарына жараша айрым райондорго бөлүштүрүү.

Рассоление почв – топурактын тузсузданышы

Рассолонцевание почв – топурактын солонечинин азайышы, жоголушу

Раствор- эритинди, эритме

Раствор твердый – катуу эритме - бири-бири менен химиялык бирикмени түзбөгөн эки заттын катуу кошумдусу

Растворимости минеральных веществ почвы – топурактагы минералдык заттардын эригичтиги.

Растения парозанимающие – буулантмада өстүрүлүчү өсүмдүктөр

Расход влаги непродуктивный – нымдын пайдасыз зарп болушу - айыл чарба өсүмдүктөрүнө пайда бербей жок болгон топурактагы суулар.

Расход влаги продуктивный – нымдын пайдалуу зарп болушу

Реакция почвы активная – топурактын активдүү реакциясы

Реакция водной вытяжки почвы - топурактын суу эритмесинин реакциясы

Реакция окислительно-восстановительная – кычкылдануу, калыбына келтирүү реакциясы

Реакция почвенной среды - топурак чөйрөсүнүн реакциясы калдык

Реградация почвы – топурактын реградация болушу (кайрадан өзгөрүшү)

Реградация солонцов – солонецтердин реградация

болушу (солонецтердин агрономиялык тескери касиеттерге ээ болушу)

Регрессия - регрессия – деңиз суусунун жээктен акырындык менен тартылышы. Тартылуу кургактык көтөрүлүп, океан таманынын чөгүшүнөн же океан суусунун азайышынан (мисалы, муз доорунда) болот. Жердин геологиялык тарыхында регрессия тоо пайда болуу доорунда дал келип, бир нече жолу кайталанган. Термин латынча “чегинүү” деген маанини билдирет. Карама-каршы мааниси *трансгрессия*.

Регрессивная эрозия – регрессиялык желиш (жер бетинин дарыя суулары же аңдар менен желип бузула башташы. Бул сел жүргөндө же суу кирганде өзгөчө күчкө ээ болот)

Реликт – реликт, калдык – мурунку. доорлордо көп таралып, айрым жерлерде азыр да кездешкен өсүмдүктөр менен жаныбарлардын түрү; мисалы, Түштүк Кыргызстандагы жаңгак токою неогендин реликти ж.б. Реликт латынча “калдык” деген маанини билдирет.

Рельеф как фактор почвообразования – рельеф – топуракты пайда кылуучу фактор

Рельеф карстовый - карстуу рельеф

Рендзина - рендзина (кара чириктүү карбонаттуу кара топурак)

Реставрация засоления почвы – топурактын кайрадан тузданышы (топурактын жуулгандан кийин кайрадан тузданышы)

Речная эрозия – дарыянын бузуулары - дарыялар өз нугунда жер бетин жеп отуруп, андан кенен өңдүр, анан кенен өрөөндөрдү пайда кылат. Жер бетин бузуу: 1).Суу талкалаган материалдар кошо агып келишинин

натыйжасында; 2).Суудагы аккан катуу тектер суу түбүн тытмалоосунун негизинде; 3).Сууга кээ бир нукка туш келген тектердин (акиташ, доломит, туздар) эрип кетишинен болот б.а. мындай бузулуш желип кетүүнү тереңдетет жана кеңейтет.

Речные долины – дарыя өрөөндөрү – дарыянын жемиришинен пайда болгон рельефтин формасы. Дарыя өрөөндөрү дарыя аккан багыт боюнча (башатынан чатына чейин) узунунан созулуп жатат. Андай өрөөндөргө дарыянын нугу, жайылмасы, тектирлери жана жээги кирет. Дарыя өрөөндөрү айл чарбага эгиндерин өстүрүүдө пайдаланылат; калктуу пунктар да болот.

Речные террасы – дарыя тектирлери - дарыя өзөндөрүнүн эки жак капталындагы тепкич сыяктанып улам жогорулаган кашаттар. Булар агын суулардын жер кыртышын улам жеп, өзөндүн нугунун өзгөрүшүнөн же шарпылдактан пайда болот.

Ржавые пятна - даттуу тактар

Роговая обманка - мүйүз жаңылдыргычы (метокремний кислотасынын тузу, силикаттарга кирген минерал)

Рода почвы – топурактын уруулары

Ротация - которулуштуруп айдоодо талаалардын алмашышы

Роца – чок токой - кичинекей аянтты ээлеген токой. Көбүнчө токойлуу талада токой чыккан тоолу райондордо кездешет

Рухляк -тоо тектердин бузуусунан пайда болгон күкүм (тоо тектеринин бузулуусунан пайда болгон күкүм).

Рытвина – ангек (тоо капталдарында айдөш өөрөндөрдө жаан-чачын суулары жеп кеткен жерлер)

Саванновые зоны, саванны и редколесий зоны - саванна зоналары, саванна жана сейрек токой зоналары – негизинен субэкватор, чанда тропик жана субтропик алкактарында мүнөздүү табийгый аймак. Африканын аймагынын 40%-ин (Сахарадан түштүктө) ээлейт, ошондой эле Түштүк жана Борбордук Америкада, Азияда, Австралияда да кездешет. Климатында жаанчыл жана кургакчыл мезгилдер кескин айырмаланат, экватордон түндүккө жана түштүккө карай жылдык жаан-чачын 2000 ммден 250 ммге чейин азаят. Экваторго чектеш аймактарда өскүлөң саванна өсүмдүктөрү жана саванна токою, тропик жана субтропик алкактарында чөлдөшкөн саванна, сейрек токой жана бадалдар өсөт. Кыртышына негизинен кызыл, күрөң жана коңур кызыл топурактар мүнөздүү. Азыр саванна зоналарынын көп бөлүгү айдоого айланган.

Сай – сай – Орто Азия жана Казахстандагы дарыя, суулардын кургак нугу. Нөшөрлөгөн жамгыр жааганда жана жазында кар эригенде сууга толуп, жайында какшыйт.

Сапрпель - көлдүн, көлчүктүн кара суулардын түбүндөгү органикалык заттардан пайда болгон ылай.

Сапрофиты - сапрофиттер - өлүү органикалык заттардын эсебинен тиричилик кылган төмөнкү өсүмдүктөр, бактериялар, козу карындар.

Самомилиорация почвы – топурактын табийгый милиорация болушу

Светлохвойный лес – күнөсчүл ийне жалбырактуу токой – кызыл карагай жана кара карагай басымдуу болгон токой. Түндүк жарым шардын мелүүн климат өкүм сүргөн күрсүз топурактуу аймактарында өсөт.

Связности почвы – топурактын байланыштуулугу -

топурактын механикалык басымга туруштуулугу

Севооборот – севооборот, которулуштуруп айдоо - топурактын асылдуулугун көтөрүү үчүн колдонулган комплектүү чара

Севооборот кормовой – тоют өсүмдүктөрүн которуштуруп айдоо

Севооборот почвозощитный – топуракты сактоочу которулуштуруп айдоо

Севооборот пропашной – арасы иштелүүчү өсүмдүктөрдү которулуштуруп айдоо

Селитра – селитра (азот кислотасынын тузу, баалуу азоттук жер семирткич).

Сельскохозяйственные угодья – айыл чарбасына жарактуу жерлер (айыл чарба өндүрүшүндө пайдалануучу жер. Ага айдоо жерлер (жылда иштетилип, айыл чарба өсүмдүктөр эгилүүчү жерлер), көп жылдык өсүмдүктөр өстүрүүчү жерлер (бак дарак), кысыр жерлер (көп жылдан бери пайдалана элек аңыздар), чөп чабынды жана жайыттар кирет).

Серицит – серицит - топурак чопосунда кезигүүчү өтө бытыранды минерал

Серобактерии - күкүрт бактериялары - күкүртү бар өсүмдүк калдыктарын кычкылдандырып бузуучу бактериялар

Сероземы - боз топурак- субтропиктик жарым чөл жана чөл өсүмдүктөрү өскөн аймактарга мүнөздүү топурак. Чириндиси 1-3,5% түзөт. Анын ачык, кадимки жана кочкул түрү бар. Сугат жерлеринде пахта, кант кызылчасы, мөмө дарак, жүзүм ж.б. өстүрүлөт. Боз топурактуу жердер КМШда Орто Азия, Алдынкы Азия, Түндүк Америка, Австралияда кездешет.

Серо-бурые пустынные почвы – мелүүн жана

субтропик алкактарындагы чөлдөргө мүнөздүү топурак. Чириндиге жарды (1%тен аз) келип, шыбак жана баялыш өсүмдүктөрү өсөт. Негизинен жайыт катары пайдаланылат. КМШда (Орто Азия) жана Казахстандын чөлдөрүндө таралган.

Серозем выщелоченный - шакарсызданган боз топурак

Серозем обыкновенный – кадимки боз топурак

Серозем примитивный – жөнөкөй боз топурак

Серозем малокарбонатный – аз карбонаттуу боз топурак

Серозем остаточно солонцеватый – калдыктуу солонецтүү боз топурак

Серозем светлый, орошаемые– сугарылуучу ачык боз топурак

Серозем смытый – жуулган (эзилген) боз топурак

Серозем солончаковатый – шордуурак боз топурак

Серозем среднеспособный – орто калыңдыктагы боз топурак

Серозем типичный – кадимки боз топурак

Серозем эродированный – эрозияга учураган боз топурак

Серо-коричневые почвы – бозомук-күрөң топурак – ксерофиттүү чөп жана бадал өсүмдүктөрү өскөн кургакчыл субтропиктик климаттуу аймактарга мүнөздүү топурак. Чиринди 1,5-4,5%-ти түзөт. Сугат жерлеринде пахта, жүзүм, мөмө-жемиш өстүрүлөт. КМШда Закавказье менен Орто Азиянын аймактарында таралган.

Серые лесные почвы – боз токой топурагы – мелүүн алкакка мүнөздүү топурак. Көбүнчө жазы жалбырактуу токой, токойлуу талаа, өсүмдүктөрү ээлеген аймактарда пайда болот. Чиринди 2,5-9%-ти түзөт. Анын ачык боз, боз жана кочкул, боз түрлөрү бар. Дан, жашылча, техникалык өсүмдүктөр, мөмө-дарак өстүрүлөт. КМШда

(Карпаттан Закавказьеге чейин чолу тилке кетет), Канада, АКШнын түндүгүндө таралган.

Силикаты - силикаттар (кремний кислотасынын топуракты жана кай бир жер семирткичте кеңири кезигүүчү туздары)

Силурийский период (система) - силур мезгили (системасы), силур – палеозой заманынын үчүнчү геологиялык мезгили. Ордовик мезгилинен кийин Девондон мурда турат. Силур мезгили мындан 440 млн. жыл мурда башталып, 30-35 млн. жылга созулган. Башталышында деңиз трансгрессиясы болгон. Силурдун аягында каледон бүктөлүүсү аяктап, Гондвана кургактыгы пайда болгон. Жаныбардар дүйнөсүндө омурткасыздардын баардык негизги бөлүгү калыптанып, омурткалуулардын жөнөкөй түрлөрү (жааксыздар жана балыктар) жарала баштаган. Кен байлыктардан жез колчеданы, марганец рудалары (Урал), фосфорит (Орто Азия), гипс, туз (АКШ) болгон. Мезгил Уэльсти жердеген байыркы кельт уруусу – Силурлардын атынан аталып калган.

Сильвин - сильвин (хлордуу калий, калий минералдык жер семирткич катары колодулат)

Синклиналь – синклиналь – тоо тек катмарлардын төмөн карай ийилип бүктөлгөн бөлүгү. Синклиналдын борбордук бөлүгү кийинки, чет жакалары байыркы тоо тектерден турат. Термин грекче “ийилем” деген маанини билдирет.

Синклинорий– синклинорий – тоо тек катмарларынын ири (узундугу 10-гөн жана 100-гөн кмге жетет) жана татаал түзүлүштөгү ири бүктөлүшү; негизинен синклиналдык форманы түзөт.

Система земледелия переложная - дыйканчылыктагы кысыр аңыз калтырып айдоо системасы.

Система земледелия подсечная - дыйканчылыктагы

токойду кыйып айдоо системасы.

Система земледелия травопольная – дыйканчылык-тагы чоптүү талаа систамасы

Скважность почвы - топурактын көндөйлүгү

Скважность почвы капиллярная - топурактын кыл түтүктүү көндөйлүүгү

Сложение почвы - топурактын түзүлүшү, калыбы

Сложение почвы пористое - топурактын көндөй болуп түзүлүшү

Сложение почвы слитое - топурактын тыкыз түзүлүшү

Сложение почвы тонкопористое -топурактын майда тешиктүү болуп түзүлүшү

Сложение почвы трещиноватое – топурактын жаралуу болуп түзүлүшү

Сложение почвы трубчатое – топурактын түтүк сыяктуу болуп түзүлүшү

Смешанный лес – аралаш токой - түрдүү дарак жана бадал өсүмдүктөрүнөн турган токой; көбүн ийне жалбырактуу жана жазы жалбырактуу токой түзөт. Ал мелүүн алкактардагы ийне, жазы жалбырактуу, тропиктерги дайыма жашыл жана жалбырагы бүгүлмө, субтропиктеги лавр жалбырактуу жана ийне жалбырактуу ж.б. аралаш токойлорго бөлүнөт.

Современные тектонические движения – азыкры тектоникалык кыймылдар (жер кыртышынын эндогендик (ички) күчтөрдүн таасиринен азыркы мезгилде же мындан 100 гөн жыл мурда жүргөн жогорку же төмөн ийилүү, ордунан жылышуу кыймылдары. Азыр Тянь-Шанда тоо пайда болуу кыймылынын ылдамдыгы жылына бир нече см ге жетет.

Соленакпление эоловое – туздун шамал аркылуу

жыйналышы

Соленость - туздуулук

Соленость вторичная – экинчи туздуулук - бул туздуулук шор топуракты сугарганда жана жууганда пайда болот

Солифлюкция – солифлюкция – тоо бетиндеги тоңгон топурактын жана борпоң кыртыштын эриген учурда төмөн карай акырындык менен жылышы. Бул процесстен жал, жон, тектир ж.б. рельеф формалары пайда болот.

Солодь – солодь - талаа жана токойлуу талаа зоналарындагы токойлуу ойдундарда кезигүүчү топурак

Солонец - солонец (синирилген натрийдин өлчөмү 20% тен ашкан топурак). Мындай топурактын үстүнкү катмары структурасыз болуп, анын алдында өтө катуу, күнүрт түстүү мамы сыяктуу солонецтүү горизонт болот.

Солончак - шор топурак – жер кыртышынын үстүнкү бетин каптаган ак кебелер. Шордун составында оңой эрий турган туздар 15%ке чейин кездешкен суулар бууланганда пайда болот. Көбүнчө чөлдүү жана чала чөлдүү аймактарда кездешет. Кыргызстанда шор жерлер Чүй, Нарын өрөөндөрүндө, Ош обласынын айрым райондорунда бар. “Шор” деген термин Орто Азияда, Казакстанда жана Закавказьеде кеңири таралган. Шор, соолуган туздуу тайыз көлдөрдүн ордунда пайда болот.

Солончак карбонатный - карбонаттуу шор топурак

Солончак подгорный - тоо этектериндеги шор топурак

Солончак пухлый – кеберлүү шор топурак

Солончак сероземный – боз топурактуу жердин шор топурагы

Солончак современный – азыркы мезгилдеги шор топурак

Состав почвы микроагрегатный – топурактын

микроагрегаттык составы - топурактагы өлчөмү 1мм ден кичине болгон сууга туруктуу мигроагрегаттардын проценттик саны

Сочетание почв - топурактардын коңшулаштыгы (ар түрдүү топурактардын жанаша коңшулашып орун алышы)

Спекание со щелочью - шакар менен бышыруу - жалпы анализ кылуу үчүн топуракты жогорку температурада натрийлүү шакар менен бышыруу

Спелость почвы - топурактын жетилгендиги

Способность почвы буферная - топурактын буфердүүлүк жөндөмдүүлүгү - кислота же шакар менен таасир эткенде топурактын өзүнүн актуалдык реакциясын өзгөртпөгөн каршылык кылыш жөндөмдүүлүгү

Способность почвы поглощительная - топурактын сиңирүү жөндөмдүүлүгү - топурактын тоголокчолорунун эритиндидеги органикалык, минералдык коллоид бөлүкчөлөрүн, газдарды, ири суспензияларды ж.б. кармоо жөндөмдүүлүгү.

Способности почв фильтрационная – топурактын суу өткөзүү (фильтрация кылуу)жөндөмдүүлүгү

Среда почвы – топурактын чөйрөсү

Среда почвы кислая – топурактын кычкыл чөйрөсү

Среда почвы нейтральная – топурактын нейтралдык чөйрөсү

Среда почвы щелочная – топурактын шакар чөйрөсү

Среднегорный рельеф – орто бийик тоо рельефи (орто бийик тоолор) – салыштырма бийктиги 500-2000 м болгон, абсолюттук бийктиги 3000 мден ашпаган (б.а. кар чегинен жогору көтөрүлбөгөн) тоолор (мисалы, Карпат, Түштүк Урал, Аппалач). Чокулары жана кырлары тайпак, капталдары тик эмес, өрөөндөрү тайыз, көп учурда кенен келет. Рельефин негизинен эрозиялык процесстер пайда кылат. Кыргызстанда орто бийик тоолор

көбүнчө бийик тоолорго жанаша созулуп жатат.

Стационар – стационар - топурактын физикалык, химиялык, биологиялык ж.б. касиеттери белгилүү бир туруктуу орунда изилдөө.

Степень засоления почвы – топурактын тузданыш даражасы

Степень насыщенности почвы влагой – топурактын сууга каныгуу даражасы

Степень насыщенности почвы основаниями – топурактын негиздерге каныгуу даражасы

Стерилизация почвы – топуракты ууландыруу, стерилизациялоо - өсүмдүктөрдүн ар түрдүү илдеттерин козгоочу микроорганизмдерге каршы топуракты ууландыруу чаралары

Стерильности почвы – топурактын стерилдүүлүгү, тазалыгы

Стерня - аңыз, мая - эгин оруп-жыйылгандан кийинки аңыз, мая

Стланики – жапалак өсүмдүктөр – жерге жайылып жапыз өскөн дарак менен бадал (карагай, кызыл карагай, кедр, кайын, арча ж.б.) өсүмдүктөрдүн тобу. Калың, чер болуп өсүп, өтүүгө ыңгайсыз болот. Тоолордогу токойлордун жогорку чегинде, тундра жана токойлуу тундра зоналарында, деңиз жээктеринде өсөт.

Стратиграфия – стратиграфия – чөкмө тоо тектердин пайда болуу ырааттуулугун, салыштырмалуу геологиялык жашын изилдөөчү тармагы. Стратиграфия геохронология жана палеонтология илимдери менен тыкыз байланышта. Термин грек тилинде “катмар, жазуу” деген маанини билдирет.

Строение почвы - топурактын түзүлүшү – топурактын профилдин генетикалык горизонтторго ажыратуу

Структура - түзүлүшү (топурактын ар түрдүү

өлчөмдөгү айрым тоголокчолордон турушу)

Структура глыбистая – кесектүү структура

Структура зернистая - дандуу структура

Структура комковатая - тоголокчолуу структура

Структура комковато-зернистая – тоголокчо дандуу структура

Структура крупно-глыбистая – ири кесектүү структура

Структура крупнозернистая – ири дандуу структура

Структура крупнокомковатая – ири тоголокчолуу структура

Структура крупноореховатая – ири жаңгак түспөл структура

Структура листовая – жалбырак түспөлдүү структура

Структура мелкоглыбистая – майда кесектүү структура

Структура мелкозернистая – майда дандуу структура

Структура мелкокомковатая – майда тоголокчолуу структура

Структура мелкоореховатая - майда жаңгак түспөлдүү структура

Структура непрочная – туруксуз структура

Структура однородная – бир кылка структура

Структура ореховатая – жаңгак түспөлдүү структура

Структурности почвы – топурактын структуралуугу - топурактын структуралуулугу деп анын ар түрдү өлчөмдөгү жана түспөлдүү тоголокчолорго ажыроо жөндөмдүүлүгү айтылат. Бул тоголокчолор бири-бири менен чиринди жана минералдык коллоиддер аркылуу бириккен минералдык бөлүкчөлөрдөн турушат). Структуралуу топурактын суу, аба, жылуулук жана азыктануу режими структурасыз топуракка караганда жогору болот.

Структурообразователи - структураны түзүүчүлөр -

топурактын структурасын жакшыртуу үчүн колдонулуучу химиялык жасалма препараттар: көмүр клейи, чым көң клейи, вискоза.

Суглинок - кумай топурак - механикалык составында өлчөмү 0,01ммден кичине болгон бөлүкчөлөрдүн саны 20 - 50% ти түзгөн топурак.

Суглинок валунный – жумуру таштуу кумай топурак

Суглинок легкий - жеңил кумай топурак - механикалык составында диаметри 0,01ммден кичине келген бөлүкчөлөрүнүн саны 20-30% болгон топурак.

Суглинок легкий крупнопесчаный – ири кумдуу жеңил кумай топурак

Суглинок легкий мелкопылеватый – майда чаңдуу жеңил кумай топурак

Суглинок легкий крупнопылеватый – ири чаңдуу жеңил кумай топурак

Суглинок средний - орто кумай топурак – механикалык составында диаметри 0,01мм ден кичине келген бөлүкчөлөрүнүн саны 30-40% болгон топурак

Суглинок тяжелый - нык (катуу) кумай топурак - механикалык составында диаметри 0,01мм ден кичине келген бөлүкчөлөрүнүн саны 40-50% болгон топурак

Суглинок тяжелый крупнопесчаный – ири кумдуу нык кумай топурак

Суглинок тяжелый крупнопылеватый – ири чаңдуу нык кумай топурак

Суглинок тяжелый мелкопылеватый – майда чаңдуу нык кумай топурак

Сульфаты - сульфаттар (күкүрт кислотасынын туздары)

Сульфаты природные – табийгый сульфаттар – минералдар классы, күкүрт кислотасынын туздары. Негизги минералдары: ангидрид, гипс, борит, целестин,

аллунит, мирабилит ж.б. Негизинен гипергенез (көл жана деңиз чөкмөлөрү, сульфиддердин кычкылдаануу продуктулары) жолу менен пайда болот. Химиялык сырьё, курулуш материалдары ж.б. пайдаланат.

Сумма обменных оснований почвы – топурактагы алмашуучу негиздердин суммасы

Сумма поглощенных оснований почвы – топуракка сиңген негиздердин суммасы.

Супесь - кум топурак - кум басымдуулук кылып, диаметри, 0,01мм ден кичине келген бөлүкчөлөрүнүн саны 10-20% ти түзгөн топурак.

Супесь легкая - жеңил кум топурак

Супесь мелкопылеватая – майда чаңдуу кум топурак

Супесь среднепылеватая - орточо чаңдуу кум топурак

Супесь средняя – орто кум топурак

Супесь тяжелая – нык кум топурак

Суспензия – суспензия (бир заттын суюк абалдагы экинчи заттын ичинде өтө бытырап майдаланып таралышынан келип түзүлгөн аралашма)

Сухие тропические леса – кургакчыл тропик токою – кургакчыл мезгили 2,5 айга созулган тропиктик жана субэкватордук алкактарда өсүүчү жалбырагы күбүлмө жана жарым-жартылай күбүлмө токой. Нымдуураак жерлеринде муссон, кургакчылыраак жерлеринде саванна токою өсөт. Нымчыл тропик токоюнан түрүнүн аздыгы менен айырмаланат.

Сцепление почвы – топурактын илешчектүүлүгү - майда чоң түрүндөгү бөлүкчөлөр көбөйгөн сайын топурактын байланыштуулугу жогорулайт

Суффозия – суффозия – тоо тек катмарынан сарыгып агып чыккан суу менен кошо майда минерал бөлүкчөлөрүнүн жана эриген заттардын агып чыгышы.

T

Таежная зона – тайга зонасы – ландшафтында тайга басымдуулук кылган табийгий географиялык зона. Токойлуу тундра зонасы (түндүктө) менен аралаш токой жана токойлуу талаа зоналарынын (түштүктө) аралыгында жайгашкан, негизинен Евразияда (батышынан чыгышка карай болжол менен 9 миң кмге созулат), ошондой эле Түндүк Америкада тараган.

Такыр – такыр – чөлдөгү чополуу, илээшкек баткактуу тегиздик; топурактын бир тибине жатат. Ал чөлдөгү ойдуң жайларда кездешип туздуу, бети каткалан келет жогорку өсүмдүк өспөйт. Жамгырда, кар эригенде жуулуп келип, оң жерлерге чөккөн топурактын кургашынан пайда болот. Ылай кургаганда бети жарылып кетет. Өсүмдүктөрү жокко эсе. Такыр көбүнчө дарыялардын дельталарында, кумдуу чөлдөгү жалчалардын ортосунда жайгашкан оң жерлерде, тоо эгиндеги түздүктөрдүн ортосунда төмөнкү бөлүктөрүндө кездешет. Орто Азия жана Казахстанда таралган.

Такыр солонцеватый – солонецтүү такыр

Такыр солончаковатый – шордуурак такыр

Такыр типичный – кадимки типтүү такыр

Текстура почвы - топурактын текстурасы (бул термин топурактын түзүлүшүн, көңдөйлүүлүгүн түшүндүрөт)

Тектоника - жердин кыймылы – геологиянын жер кыртышынын структурасын, анын тектоникалык кыймылдан жана деформацидан өзгөрүшүн изилдөөчү тармагы. Тектониканын негизги максаты – азыркы кездеги ар кандай тоо тектердин жайгашуусун, алардын структуралык элементтерин, майда бүктөлүштөрдөн

тартып континент жана океан аралык тектоникалык ири жаракалардын, үзүлүштөрдүн пайда болуш шартын, тарыхын изилдөө. Ал стратиграфия, петрография, литография, палеография, кен байлык ж.б. геологиянын көп тармактары менен тыгыз байланыштуу. Термин грек тилинде “курулушка таандык” деген маанини билдирет.

Тектонические движения – тектоникалык кыймылдар – литосфера менен Жердин мантиясындагы күчтөрдүн таасиринен жер кыртышындагы механикалык жылышуулар. Тектоникалык кыймылдардан жер кыртышындагы тоо тектер деформацияланат, химиялык жана минералдык составы, ички түзүлүшү өзгөрөт. Кыймылдын ылдамдыгы жылына миллиметрдин жүздүн бир үлүшүнөн ондогон миллиметрге жетет да, өтө узакка (млн жылдар) созулган аракеттердин натыйжасында жер кыртышында орчундуу жылышууларды жаратат. Жер үстүндөгү ири аянттардын узак убакытта тынымсыз көтөрүлүшү жана төмөн чөгүшү эпейрогендик, бир эле тилкеде бүктөлүүлөр менен жаракаларды, тоолорду пайда кылган мезгилдүү (фазалуу) тектоникалык кыймылдар орогендик кыймылдар деп аталат.

Текучесть почвы- топурактын агуучулугу (өтө нымдалган топурактын эзилип ага башташы)

Теплопроводность почвы – топурактын жылуулукту өткөргүчтүгү

Теплоемкости почвы – топурактын жылуулукту сыйдыргычтыгы

Теплообмен в почве – топуракта жылуулуктун алмашышы

Теория питания растений гумусовая – өсүмдүктүн

азыктанышы жөнүндөгү гумус теориясы

Теория питания растений минеральная – өсүмдүктүн азыктанышы жөнүндөгү минералдык теориясы

Терраса –терраса (деңиз жээгиндеги, өзөндүн боюндагы ири жазы тектирлер)

Терраса абразионная – абразиялык терраса (деңиздин толкунунун таасири алдында пайда болгон терраса)

Терраса надпойменная - жыйылманын үстү жагындагы терраса

Типы почвы – топурактын типтери (профилинин түзүлүшү, физика-химиялык жана биологиялык касиеттери жалпысынан бирдей болгон топурактын тобу).

Токсичность солей – туздардын уулулугу

Топь – сормо саз (өтө килкилдек, сормо саз)

Торф – чым көң - саз өсүмдүктөрүнүн чала чириндиге айланган калдыктарынан пайда болгон күйүүчү зат. Чым көң отун, ошондой эле жер семирткич, мал чарбасында төшөлмө катары колдонулат.

Торф верховый – белдеги чым көң - бел жерлерде, бел саздарда сфагна, жашыл баркыт чөптөрдүн жана башка чөп өсүмдүктөрүнөн түзүлгөн чым көң.

Торф низинный – ой жердеги чым көң - ойдуң орундарда гипно баркыт чөптөрүнөн, өлөң чөптөрдөн ж.б. түзүлгөн чым көң.

Торф эвтотрофный – эвтотрофтуу чым көң (азык заттары мол келип, жашыл чөптөр жана гипна мохтордон түзүлгөн чым көң)

Торфяники – чым көңдүү саздар (торфяниктер) - чым көнүнүн калыңдыгы 0,5 м ден ашкан саздар

Трансгрессия – деңиздин кургак жерлердин капташы

Трение покоя – тынч абалдагы сүрүлүү - топурактын бир бөлүгүнүн анын экинчи бир бөлүгүнүн жылышына көрсөткөн тосколдук күчү.

Трение почвы – топурактын өз ара сүрүлүшү

Трение почвы внешние – топурактын сырткы сүрүлүшү - топурактын анын ичиндеги башка нерсенин жылышына тосколдук кылышы

Трение почвы внутренние – топурактын ички сүрүлүшү - эки топурактын ортосунда болгон сүрүлүү

Третичный период (система) – үчүнчүлүк мезгили (системасы) – кайнозой заманынын биринчи мезгили. Негизинен термин чет элдик адабияттарда колдонулат. КМШда үчүнчүлүк мезгилдин ордуна өзүнчө палеоген мезгили, неоген мезгили бөлүнгөн.

Трехполье – үч талаалуу которуштуруп айдоо.

Триасовый период (система) – триас мезгили (системасы), триас – Жердин геологиялык тарыхындагы мезозой заманынын эң алгачкы мезгили жана анда пайда болгон тоо тек кабаттарынын геологиялык системасы. Мезгил мындан 230млн. жыл мурда башталып, узактыгы 35 млн. жылга созулган; үч бөлүмгө ажыратылат. Палеозой тобунун жандыктар менен өсүмдүктөрү дээрлик өлүп жок болуп, алардын ордуна жаңы түрлөрү пайда боло баштаган. Сөөктүү балыктар, сүт эмүүчүлөр алгач жаралган. Өсүмдүктөрдөн папоротниктер, цикадофит, ийне жалбырактуулар басымдуулук кылган. Триас мезгилинин негизги кен байлыктары – көмүр, нефть, алмаз, уран, жез, никель рудалары. Триас грекче “үчилтик” деген маанини билдирет.

Тундра – тундра – Евразия менен Түндүк Амери-

кадагы субарктикалык кендиктеги өсүмдүктөр тиби. Мамык чөп жана эңилчек, бадал жана бадалчалар мүнөздүү, токой жок. Негизги типтери: бадалдуу (уюл талы, кидик кайын, жапалак кедр ж.б.), мамык чөптүү, эңилчектүү тундра. Тундра түндүк бугусунун жайыты.

Тундровая зона – тундра зонасы – арктика жана субарктика алкактарындагы табигый зона. Евразия менен Түндүк Американын түндүгүндө, Гренландиянын түштүгүндө, Түндүк Муз океанынын айрым аралдарынын түштүгүндө кездешет. Жайы кыска жана салкын (июлдун орточо температурасы $5-10^{\circ}\text{C}$), кышы узак жана суук (январдын орточо температурасы $-5-40^{\circ}\text{C}$). Бардык жерде түбөлүк тоң кездешет. Жылдык жаан-чачыны 200-500 мм, айрым жерлерде 750 ммге жетет. Дарыялары көп. Жаныбарлары өтө аз. Жайында келгин куштар көп болот.

Тундра заболоченная – саздуу тундра - топурагы текши глейлүү келип, үстүртөн чым көң менен жабылаган тундра

Тундра кочкарная - бодурлуу, дөмбүлдүү тундра - топурагы темгил глейлүү келген тундра

Тундра кустарниковая – бадалдуу тундра - топурагы чымдуу гүлдүү тундра

Тундра ягельная- эңилчектүү (ягелдүү) тундра - топурагы глейлене баштаган куму аз тундра

Туфы – туфтар - борпоң тоо тектеринин цемент-телишинен жана минералдык суулардын чөгүндүлөрүнөн пайда болгон тоо тектер

Увал- узата созулган дөңсөө. Анын үстү жалпагыраак, капталдары айдөөш келип, этеги ачык байкалбайт. Салыштырмалуу бийиктиги ондогон мден 150-200 мге жетет.

Увлажнение почвы избыточное – топурактын ашык нымдалышы

Увлажнение почвы недостаточное – топурактын жетишсиз нымдалышы

Угодья земельное – пайдаланылуучу жер аянттары - негизги пайдалануучу жер аянтына айдоо жерлер, жайыттар, бактар, чөп чабыктар ж.б. кирет

Удобрения – жер семирткич - өсүмдүктүктүн тиричилигине керектүү элементтери бар болгон жерге берилүүчү азык заттар

Удобрение зеленая – жашыл жер семирткич - өстүрүлгөндөн кийин семирткич катарында жерге айдалып ташталуучу буурчак өсүмдүктөрү

Удобрения жидкое – суюк жер семирткич - өсүмдүктөрдү кошумча азыктандыруу максатында колдонулуучу атайын суюк жер семирткичтер: кыктын чыласы, канаттулардын заңынын эритмеси

Удобрение органическое – органикалык жер семирткич (кык, кыктын чыласы, чым көң, жашыл семирткичтер, канаттулардын заңы) ж.б.

Удобрения почвы – топуракка жер семирткичти берүү - жер семирткич топуракка андагы өсүмдүккө керектүү азык заттардын өлчөмүн көбөйтүү үчүн, айрым учурда анын физикалык, физико-химиялык жана

биологиялык касиеттерин жакшыртуу үчүн берилет.

Улучшение почвы – топуракты жакшыртуу (анын асылдуулугун жогорулатуу)

Улучшение почвы коренное – топуракты түп тамырынан бери жакшыртуу

Улучшение почвы основное - топуракты негизинен жакшыртуу

Улучшение почвы периодическое - топуракты мезгил-мезгили менен жакшыртып туруу

Улучшение почвы систематическое - топуракты дайыма жакшыртып туруу

Укатывание почвы - топуракты таптоо, ныктоо

Упругость водяного пара – суу буусунун серпилгичтиги

Усадка почвы – топурактын чөгүшү, басырылышы

Условия почвообразования провинциальные – топурактын пайда болушунун провинциалдык шарттары

Урочище – урочище – 1) Кеңири мааниде – айлана-сындагы жерлерден табийгый белгилери боюнча айырмаланган жер аянты (мисалы, саздуу ойдуң, талаадагы чакан токой ж.б.). 2) Табийгый ландшафттын моорфологиялык бөлүгү. Генезиси, динамикасы жана аймактары байланыштуу фациялардан турат. “Урочище” терминин советтик окумуштуу Л.Г.Раменский киргизген (1988).

Ф

Фаза почвы газообразования – топурактын газ

түрүндөгү фазасы (топурактын арасындагы аба)

Фаза почвы – топурактын фазасы - топурак үч фазадан турат: катуу, суюк, газ түрүндөгү фазалар

Фаза почвы жидкая – топурактын суюктук фазасы (топурактагы эритиндилер)

Фаза почвы твердая – топурактын катуу фазасы (топурактын арасындагы ар түрдүү катуу органикалык, минералдык заттар)

Факторы почвообразования – топурактын пайда болушунун факторлору (топурактын пайда болушунда бир канча факторлор катышат, мисалы, баштапкы тоо тектери, тирүү жана өлүү организмдер, климаттык шарттар, жердин рельефи) ж.б.

Фауна почвенная – топурак фаунасы (топурактагы айбандар дүйнөсү)

Фация – фация – ландшафт таануу илиминде эң жөнөкөй табигый-аймактык комплекс. Анын литологиялык составы бирдей, рельефи, микроклиматы, топурак, өсүмдүктөрү окшош болот. Термин латынча “түспөлү” деген маанини билдирет.

Физика почвы – топурактын физикасы - топурактын физикалык касиеттерин үйрөнүүчү топурак таануу илиминин бөлүмү

Фитоклимат – фитоклимат - өсүмдүк арасындагы климат, тагыраак айтканда, метеорологиялык шарттар

Фитомелиорация – фитомелиорация - кумдарды чөп өсүмдүктөрдүн, бадалдардын, жыгач өсүмдүктөрдүн тамырлары аркылуу бекитүү

Фитоценоз – фитоценоз - бир кылка аянтта өскөн өсүмдүктөрдүн коому

Фосфоробактерии – фосфоробактериялар – топурактагы органикалык фосфор бирикмелери өсүмдүктөр жеңил пайдалана турган минералдык түргө айландыруучу

бактериялык жер семирткич.

Фракция – фракция (заттын өлчөмү бирдей болгон бөлүкчөлөр)

Фульвокислота – фульвокислота (топурактын кара чириндесиндеги кислоталар)

Х

Хаки – хаки - Орто Азиянын чөлдөрүндөгү такырларда кездешүүчү жазында суу чогулуучу табигый чуңкурлар, төмөн жерлер

Халицедон – халицедон - кремнезем тобуна таандык болгон тропикалык топурактарда кезигүүчү минерал. Кварциттин микробула түзүлүштөгү жабык кристаллдашкан, анча тунук эмес түрү, өнү кызгылтың жана сары, кызыл боз (кареол), каралжын боз (сардер), жашыл (хризопраз), көгүлтүр (сапфрин) ж.б. Халцедон имараттарды кооздоодо жана кооз буюмдарды жасоодо колдонулат. Терминдин аты Кичи Азиядагы аты уйкаш шаардын атынан келип чыккан.

Хвойные леса – ийне жалбырактуу токой – ийне же түрпү сымал жалбырактуу дарактар менен бадалдардын тобу. Негизинен Түндүк жарым шардын мелүүн кеңдигинин түндүк бөлүгүндө, субтропиктик жана тропиктик аймактарда, ошондой эле тоолу райондордо таралган. Жарыкчыл ийне жалбырактуу токой, көлөкөчүл ийне жалбырактуу токой болуп айырмаланат.

Хемосорбция – хемосорбция - заттардын газды, бууну жана эриген заттарды химиялык жол менен сиңирип алышы, аз учуучу жана начар эрүүчү бирикмелерди пайда кылышы

Химическое выветривание – химиялык талкалануу, үбөлөнүү - тоо тектеринин химиялык жол менен жер астындагы суулардын, климаттык агенттердин таасири

менен эрип, эзилип талкаланышы

Холмистый рельеф – дөбөлүү, адыр күдүрлүү мейкиндик (салыштырма бииктиги 200м ден ашпаган дөңсө тарткан, көтөрүнкү жерлер)

Хрящ – (кесек кум таш) тоо тектеринин талкаланышынан келип чыккан ири кум

Хрящ крупный – кесек кум таш, диаметри 7-10 мм ге барабар болгон кум таш

Хрящ мелкий – майда кум таш диаметри 3-5 мм ге барабар болгон кум таш

Хрящ средний – орто кум таш диаметри 5-7 мм ге барабар болгон кум таш

Ц

Цвет почвы – топурактын ирени, өңү

Целина – дың жер, көптөн бери айдалбаган жер

Цементация – цементешүү

Ценности навозоудобрительная – кыктын жер семиртүүдөгү баалуулугу

Цеолит почвенный – топурак цеолити (химиялык составында талаа шпаттарында окшош минералдары бар топурак)

Ционамит кальция – кальцийдин ционамити (минералдык азот жер семирткичи)

Цикл эрозии – жер бетинин бузулуш (желиш циклы)

Циркуляция атмосферы - атмосферанын циркуляциясы – атмосферадагы аба массаларынын алмашуусун пайда кылуучу негизги агымдардын которулуп жылып жүрүшү. Ал негизинен жер бетине күн радиациясынын түрдүү кубатта келишине, атмосфералык басым бирдей таралбагандыгына, жер бетинин бир кылка түзүлүштө болбогондугуна (кургактык, муздук, деңиз), Жердин өз огунда айланышына ж.б. себептерге байланыштуу пайда

болот. Атмосфералык циркуляция жалпы (пассат, муссон жана антициклон системасындагы аба агымдары) жана жергиликтүү (керимсел, желаргы ж.б.) болуп экиге бөлүнөт. Жергиликтүү циркуляциянын болушу көбүнчө ошол аймактын географиялык өзгөчөлүктөрүнө (орографиялык түзүлүшүнө, кургактык менен деңиздердин жайгашуу абалына, температуралык кескин өзгөрүүлөргө ж.б.) байланыштуу; мисалы, Кыргызстандагы Улан, Санташ шамалдары ж.б. Циркуляция деген түшүнүк “айлануу” неген маанини билдирет.

Ч

Чап – чап - Тянь-Шань тоолорунун Борбордук бөлүгүндөгү жаан-чачын аз жааган өрөндөрдүн тоо этектериндеги жаан-чачын суусуна сансыз майда тилмеленип жаткан бөксөлөрдүн кокту колоттору ийрибуйру терең, капталы тик келип, адам жүрө албайт. Өсүмдүк чыкпайт.

Чернозем – кара топурак - органикалык чириндилерге бай келип, абдан көпшөк топурактын бир түрү, калыңдыгы 120 см ге жетет. Мелүүн аккактын чөп калың өскөн талаа жана токойлуу талаа зоналарында пайда болот. Чиринди горизонтунун калыңдыгы айрым жерлеринде 1мден ашат. Кара топурак КМШнын жеринин 8% ээлейт б.а. (Украина менен Молдовиянын түштүк райондорунан Алтайга чейинки тилкени түзөт; Түштүк Сибирдин тоо койнундагы айрым өрөөндөрүндө да кездешет), жер шарындагы кара топурактуу жердин теңин түзөт. Жери эң семиз келип, дан эгиндери, кызылча, картошка, күн карама ж.б. өсүмдүктөрдү айдоого эң ыңгайлуу.

Чернозем бедный – арык кара топурак

Чернозем выщелоченный – шакарсыз кара топурак
Чернозем деградированный - деградацияланган
(асылдуулугу төмөндөгөн кара топурак)

Чернозем каштаново- мицелярно карбонатный –
мицелий карбонатту кара коңур топурак

Чернозем малогумусный – аз гумустуу кара топурак

Чернозем маломощный - жука кара топурак

Чернозем оподзоленный –күлдүү кара топурак

Чернозем смытый – жуулган кара топурак

Чернозем среднегумусный – орто гумустуу кара
топурак

Чернозем среднemosный – орто калыңдыктагы кара
топурак

Чернозем старопахотный – эски айдалып келеаткан
кара топурак

Чернозем типичный маломощный – типтүү жука
кара топурак

Чернозем типичный мощный – типтүү кара топурак

Чернозем типичный среднemosный – орто калың-
дыктагы типтүү кара топурак

Чернозем тучный – семиз кара топурак

Чернозем тучный маломощный – жука семиз кара
топурак

Чернозем тучный мощный – калың семиз кара топурак

Чернозем тучный среднemosный – орто калың
семиз кара топурак

Чернозем целинный – дың жерлердин кара топурагы

Чернолесье – кара токой - КМШнын Европалык
бөлүгүнүн түштүк тарабындагы жергиликтүү эл жазы
жалбырактуу (дуб, бук, граб) жыгачтардан турган
токойлорду айтат. Анткени бул токойлор кышта
жалбыраксыз калып кап кара түскө көчөт.

Четвертичный период (система) – төртүнчүлүк

мезгил (системасы) антропоген мезгили (системасы), антропоген - стратиграфиялык шкаланын эң акыркы системасы; Жердин геологиялык өнүгүү тарыхынын азыркыга чейин уланып жаткан соңку мезгили. Анын узактыгы 0,6-1,0 млн.жылдан 2,5-3,5млнго созулган жылга чейин деп эсептелет. Плейстоцен жана голоцен деген бөлүктөргө бөлүнөт. Төртүнчөлүк мезгили Жердин климаты суук болгон. Натыйжада бир нече муз каптоо жана муз аралык кылымдар болуп өткөн. Бул мезгилде рельеф, өсүмдүк жана жаныбарлар дүйнөсү негизинен азыркыдай мүнөзгө ээ болгон. Адамдын келип чыгышы жана өнүгүү тарыхы ушул мезгил менен байланыштуу.

Четвертичное отложение – төртүнчүлүк доордун катмарлары - үстүбүздөгү төртүнчүлүк доордо ар кандай жол менен пайда болгон шиленди катмарлар. Байыркы муздук өткөн жерлерде муз астындагы мореналар, муз четиндеги майда таштар, кумдардан, чополордон чогулган катмарлар, муздуктан алыс жаткан аймакка муздуктун суусу алып келген чопо, сары топурак, кумайлуу топурак жыйындысы. Төртүнчүлүк доордун шиленди-көпшөк катмарлары турмуш үчүн маанилүү. Бул катмарлар курулуш материалы ирети пайдаланылат; жер астындагы суулардын топтолушуну ыңгайлуу: пролювий, аллювий, делювий, колювий, элювий, золювий деп көп түргө бөлүнөт.

Число пластичности - ийкемдүүлүктүн саны - топурактын ийкемдүүлүгүн көрсөтүүчү сан; бул сан канчалык көп болсо топурактын ийкемдүүлүгү ошончолук жогору болот.

III-III

Широколиственный лес – кышкысын жалбырагы

күбүлүп кала турган дарактар өскөн жер. Негизинен эмен, бук, ак чечек, липа, кара жыгач ж.б. дарактар өсөт. Жазы жалбырактуу токой Түндүк жарым шардын мелүүн климаттык алкагында таралган.

Шкала гранулометрического состава – гранулометриялык составтык шкаласы

Шкала цветовая – өңдүн, түстүн шкаласы

Шлейфование почвы – шлейф тартуу (жазында топурак-тын бетин түзөтүү үчүн шлейф тартуу)

Шор – шор (чөп чыкпаган туздуу такыр жерлерге колдонулуучу Орто Азиядагы термин)

Шурф почвенный – топурактын шурфу (топуракты изилдөө үчүн тике казылган чүңкур)

Щебенка- шагылчалар

Щебень – шагыл (майда жука сынык таштар)

Щебень крупный – ири шагыл (диаметри 5-10см)

Щебень мелкий – майда шагыл (диаметри 1-3 см)

Щебень средний – орточо шагыл (диаметри 3-5 см)

Щелевание почвы - топуракты көзөө тешүү, (топуракты ар түрдүү учтуу курал менен көзөө)

Щелочность водной вытяжки почвы – топурактын суу саркындысынын шакардуулугу

Щелочности удобрений – жер семирткичтин шакардуулугу

Щелочность почвы – топурактын шакардуулугу

Э

Эволюция – эволюция – 1) Өөрчөп, өзгөрүп бир абалдан экинчи абалга өтүү процесси; 2) Философиялык

сапат жагынан өзгөрбөй, сан жагынан гана өзгөрүп, секириксиз эле өөрчү.

Эволюционный – эволюциялык

Эволюционный процесс – эволюциялык процесс - акырындык менен өсүү же өзгөрүү процесси

Экваториальный климат – экватордук климат - экватордук депрессия тилкесин камтыган ысык жана нымдуу климат. Абанын температурасы (+24-28⁰С.) туруктуулугу менен айырмалынат. Жылдык жаан-чачын 1500 мм ден ашык, айрым жерлерде 6000-10000 мм (тоолордун айдарым капталдарында).

Экваториальные леса (зона) – экватордук токойлордун зонасы (экватор алкагынын табыйгый зоналары. Түштүк Америкада, Африкада, Түштүк Чыгыш Азияда, Океаниянын аралдарында экваторду бойлой жатат. Өсүмдүктөрдүн вегетациясы жыл бою тынымсыз жүрөт. Жаан-чачын мол жаап, абанын температурасы дайма жогору (+26-28⁰С)болот. Дарыялардын суусу мол. Латеритту күл топурагы мүнөздүү. Зонаны нымчыл (“жамгыр токою” деп аталган) дайыма жашыл түнт токою ээлейт; деңиз жээктери мангр токойлуу).

Экзогенные процессы, внешние процессы – экзоген процесстери, сырткы күчтөр – жер бетинде жана жер кыртышынын эң үстүнкү катмарларында болуучу геологиялык кубулуштар (тоо тектерин үбөлөнүүсү, эрозия, муздуктардын аракети ж.б.); негизинен күн радиациясынын энергиясы менен тартылуу күчүнүн таасиринен жана организмдин тиричилик аракетинен болот. Бул процесстер менен алюминий, темир, никель ж.б. ошондой эле чачыранды гендер – алтын, алмаз ж.б. байланыштуу. Экзоген процесстеринин каршы мааниси – эндоген процесстери (ички күчтөр).

Экосистема – экосистема - тирүү организмдер менен алардын жашоо чөйрөсүнүн түзүлгөн бирдиктүү табыйгый

комплекс, мисалы, атмосфера, топурак, суу ж.б. экосистемада тирүү жана жансыз компонентер өз ара зат жана энергия алмашуусу аркылуу байланышат. Термин грекче – “турак, жашаган жер жана система” деген маанини билдирет.

Эксскримент - топурактагы жан жаныбарлардын заңдары

Экстенсивное хозяйство – экстенсивтүү чарба - чарбанын сапат жагынан эмес сан жагынан, аянттын, таркалышы жагынан кана өсүшү, мисалы, айыл чарбада малдын азыктуулугу эмес башынын саны, дыйканчылыкта түшүмү эмес аянты гана артылышы.

Элювий, элювиальные отложения - элювий, элювий чөкмөсү - тоо тектердин бөлүнүшүнөн пайда болуп, ошол эле үбөлөнгөн ордунда топтолуп калгап борпоң тоо тек.

Эндемики, эндемы – эндемиктер – чакан гана аймакка мүнөздүү болгон өсүмдүктөр менен жаныбарлардын түрлөрү; мисалы, Европа протейи Югославия менен Түштүк Австриядагы үңкүрлөрдүн, секвойяден Сьерра-Невада тоолорунун (Калифорния) эндемиги. Эндемиктер айрыкча обочолонгон аймактарда, мисалы, аралдарда, тоолордо, калдык көлдөрдө көбүрөөк кездешет. Термин грекче “жергиликтүү” деген маанини билдирет.

Эндогенные процессы, гипогенные процессы-эндоген процесстери, ички процесстер, гипоген процесстери – Жердин түпкүрүндө пайда болуучу энергия менен байланыштуу болгон, негизинен анын ички бөлүгүндө жүргөн геологиялык процесстер. Аларга тектоникалык процесстер, магматизм, метаморфизм, жер титирөө ж.б. кирет.

Эндогенные месторождения, гипогенные месторождения – эндоген кендери - Жер кыртышынын түпкүрүндө жогорку басым менен температуранын шартында магмадагы эритмелердин же газ-буудагы жана ысык суу

эритмелериндеги минерал заттардан пайда болгон кендер. Эндоген грекче “жаралуу” деген маанини билдирет

Эра – заман (эра) – 1) Хронологияда чыныгы же уламыш окуялар менен байланышкан жыл саноо системасынын башталган учуру, ошондой эле жыл саноо системасынын өзү. Мисалы, христиандык же жаңы эра Христостун туулган күнүнөн, ал эми мусулмандарда (хижра) – Мухаммеддин Мединага барган жылынан (биздин замандын 622-ж) башталат. 2) Геологиялык заман.

Эра геологическая – геологиялык заман, геологиялык эра – Жер жана андагы органикалык дүйнөнүн өсүп-өөрчүү тарыхындагы узак мезгилге туура келген эң чоң убакыт бирдиги. Геологиялык заманда пайда болгон тоо тек катмарлары геологиялык топту түзүп, экөө тең бирдей ат менен аталат (мисалы, палеозой заманы, палеозой тобу). Геологиялык заман мезгилдерге бөлүнөт. Узактыгы жүздөгөн миллион жылдарга созулат. Жер пайда болгондон берки геологиялык убакыт архей, протерозой, палеозой, мезозой жана кайнозой замандарына бөлүнөт.

Эрозия – эрозия - шамалдын, суунун ж.б. табийгый күчтөрдүн таасири алдында топурактын бузулушу. Жер бетиндеги тоо тектердин, топурактын жаан-чачын жана агын суу менен желип, жуулуп кетиши. Эрозиядан жер бети тилмеленип кемер, аңгек, жар ж.б. пайда болот, кокту колот, сайлардын тамандары чүңкурайып, эни кеңейет. Кыргызстанда малдын санынын көбөйүшүнөн топурак эрозиясы күчөшү ыктымал.

Эрозия вертикальная – тике эрозия

Эрозия ветровая – шамал эрозиясы

Эрозия водная – суу эрозиясы

Эрозия ледниковая – муз эрозиясы

Эрозия линейная – кууш эрозия - кичинекей суунун жээшинен пайда болгон кууш сымал эрозия

Эродирруемость почвы – топурактын эрозиядан бузулгучтугу

Эпейрогенез – эпейрогенез - жер катмарынын кылымдар бою акырындап жылышы, төмөн жылышы, жогору көтөрүлүшү.

Эпигенез – эпигенез - минералдар, тоо тектер, ошондой эле кендер алгач пайда болгондон кийин аларды өзгөртүү үчүн ар түрдүү табийгый процесстери; Мисалы, ныкталып камдашуу, кайра кристалдашуу, коллоиддердин эскириши, конкрециялардын өсүшү ж.б. Грекче “кийин пайда болгон” деген маанини билдирет.

Элементы плодородия почвы - топурактын асылдуулугунун элементтери

Элементы зольные – күлдүн элементтери (өсүмдүктөрдүн органикалык бөлүгү күйгөндөн кийин, күлдө калган минералдык заттар).

Эон, геологический эон – эон, геологиялык эон – Жер тарыхынын бир нече геологиялык заманды бириктирүүчү геохронологиялык эң ири убакыт өлчөмү; мисалы, фанерозой эону. Эондун стратиграфиялык эквиваленти – эонотема. Эон грекче “кылым, заман” деген маанини билдирет.

Эоловые отложения - эол чөкмөлөрү - тоо тектердин үйбөлөндүсүн шамал учуруп, башка бир жерге топтошунан пайда болгон кум же чопо катмарлары. Мисалы: чөлдөрдө (бархандар ж.б.) деңиз, көл жээктеринде, дарыя кашаттарында кезигет. Термин байыркы грек мифологиясындагы шамалдын кудайы Эолдун атынан пайда болгон.

Эон, геологический эон – эон, геологиялык эон - Жер тарыхынын бир нече геологиялык заманы бириктирүүчү

геохронологиялык эң ири убакыт өлчөмү; мисалы, фанерозой эону. Эондун стратиграфиялык эквиваленти – *эонотема*. Эон грекче “кылым, заман” деген маанини билдирет.

Эффузия – эффузия - суюк лаванын (магманын) жер үстүнө жайылып агып чыгуу процесси. Лава жер астынан чыкканда сууп, катып, жер бетинде лава кыртышы жана лава агымы түрүндө жаткан эффузия тоо тектерин пайда кылат.

Ю

Юрский период (система) - юра мезгили (системасы) – мезозой заманынын ортосундагы геологиялык мезгил; триастан кийин бор мезгилинен мурда пайда болгон тоо тектердин системасы. Юра мезгили мындан 190-195млн.жыл мурда башталып, узактыгы 55-58 млн.жылга созулган. Юрада триаска караганда тектоникалык кыймыл күчөп, Атлантика жана Инди океандарынын ойдундары калыптанган; Түштүк жарым шарда кургактык кеңейген. Органикалык дүйнөсүндө аммониттер, беленниттер, былпылдактар жана колониялык кораллдар көбөйүп, кургактыкта учуучу кескелдириктер жана куштар пайда болгон. Кен байлыктардан көмүр жана газ, темир рудасы, фосфориттер ж.б. бар.

Я

Явления мерзлотные – тоңуу кубулуштары

Явления криогенные – криогендуу кубулуштар

Явления поглощения – сиңирүү кубулуштары

Явления просадочные – чөгүү кубулуштары (топурактын төмөн түшүшү)

Явления разрушения – бузулуу кубулуштары

Явления сейсмические – сейсмикалык кубулуштар

Ядро Земли – Жердин ядросу, уюткусу - Жер шарынын эң ортосундагы магма орун алган бөлүгү

Ядро почвенных коллоидов – топурак колоиддеринин ядросу

Яйла – яйла, жайлоо - Крым тоолорундагы анчалык бийик эмес токою жок, шибер менен капталган түзөң чокулар жана алардын капталдары

Янтарь – янтарь, акак – байыркы палеоген-неоген мезгилинде өскөн ийне жалбырактуу дарактардын ташка айланган чайыры (дабыркайы). Негизинен деңиз жээктеринде кездешет. Янтардан ар түрдүү кооз буюмдар жасалып, имараттар кооздолот. Янтарь кислотасы, лак майлары алынат. КМШда (Россиянын Калининград областында) эң ири кени бар.

Яр – жер, кемерлер - дарыя же көл жээктериндеги суу менен желген бийик кашаттар

Ярданги – ярданги - Кашкардагы сары топурактуу жерлердеги катталышып узатасынан жаткан дөбөлөр жана дөңсөлөр. Уйгур тилинен которгондо “жардуу дөң” деп которулат. Шамал жана жамгыр сууларынын талкалануусунан пайда болот.

Ярус – катар – 1) Ар кандай тектердин (тоо тектери, же чөкмө тектердин) катмарларынын бир доор ичинде пайда болуу катталышы б.а. катмар-катмар болуп жатышы; 2) Өсүмдүктөрдүн белгилүү бир тилкелерде түр-түрү

боюнча таркалышы. Көбүнчө тоолу райондордо эң ачык байкалат, Мисалы, соп ярусун, бадалдар, токойлор ж.б.

Яшма – яшма – өтө тыгыз кремнийлүү чөкмө тоо тек; курулушта колдонулчу кооз таштардын бири. Негизинен кварц менен кальцедондун өтө майда бүртүкчөлөрдөн түзүлөт. Өңү кызыл, жашыл, сары, боз, кээде күрөң, кара, агыш, көбүнчө жол-жол же чаарала болот. Өтө катуу; жакшы жылмаланат. Яшмадан кооз зергер буюмдары жасалып, имараттардын дубалдары, түркүктөрү капталып, кооздолот.